

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI**

**HERDER'DE HÜMANİTE VE İRK KAVRAMLARININ
KARŞILAŞTIRILMASI**

Şerif Fatih AKKAĞIT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Doç. Dr. Tufan ÇÖTOK

HAZİRAN - 2023

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

HERDER'DE HÜMANİTE VE IRK KAVRAMLARININ
KARŞILAŞTIRILMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şerif Fatih AKKAĞIT

Enstitü Anabilim Dalı: Felsefe

“Bu tez 23/06/2023 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI
Prof. Dr. Hürşad Sinan ÖZBEK	Başarılı
Doç. Dr. Elif ERGÜN	Başarılı
Doç. Dr. Tufan ÇÖTOK	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet

Hayır

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütölen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Şerif Fatih AKKAĞIT

23/06/2023

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın sonuçlanmasında hiçbir zaman desteklerini ve katkılarını esirgemeyen, her an yanımda olan değerli hocam Doç. Dr. Tufan ÇÖTOK'a sonsuz teşekkür ederim.

Tez çalışmamın konusunu belirlememde katkı ve destek sunan, ufkumu açan kıymetli hocam Doç. Dr. Elif ERGÜN'e teşekkürü borç bilirim.

Felsefe alanında ilk makalemin yayımlanmasında büyük katkısı olan değerli hocam Doç. Dr. Fatma Berna YILDIRIM'a müteşekkirim.

Süreç boyunca her zaman yanımda olan, varlığıyla çalışmama destek olan önce sevgili eşime sonra da aileme çok teşekkür ederim.

Şerif Fatih AKKAĞIT

23/06/2023

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: IRKÇILIK	6
1.1. Irk Kavramının Anlamı	7
1.2. Irkçılığın Tarihsel Kökeni	10
1.3. Sömürgecilik ve Irkçılık	21
1.4. Etnosentrizm ve Irkçılık	32
1.5. Irkçılık ve Avrupa Merkezilik	38
BÖLÜM 2: HERDER’DE HÜMANİTE VE IRK KAVRAMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI	45
2.1. Herder’de Doğa Kavramı	45
2.2. Herder’in Tarih Felsefesi	47
2.3. Herder ve Aydınlanma	51
2.4. Herder’de İnsan Doğası	59
2.5. Herder’de Halk (Volk) Kavramı	74
2.6. Herder’in Politik Teorisi	84
2.7. Herder’de Etnosentrizm Kavramı	89
2.8. Herder’de Sömürgecilik	93
2.9. Herder’in Hümanite Kavramı	98
2.10. Herder’de Hümanite ve Irk Kavramlarının Karşılaştırılması	108
2.10.1. Herder Düşüncesinde Irkçılığın Reddi	110
2.10.2. Herder Düşüncesinde Irkçılığın İzleri	118
SONUÇ	128
KAYNAKÇA	136
ÖZGEÇMİŞ	140

ÖZET

Başlık: Herder’de Hümanite ve Irk Kavramlarının Karşılaştırılması

Yazar: Şerif Fatih AKKAĞIT

Danışman: Doç. Dr. Tufan ÇÖTOK

Kabul Tarihi: 23/06/2023

Sayfa Sayısı: iii (ön kısım) + 140 (ana kısım)

Bu çalışma Herder felsefesinin temel kavramlarından biri olan hümanite ile ırk ve ırkçılık ilişkisini soruşturmayı amaçlamaktadır. Irk kavramıyla ilgili kuramsal tartışmaların çıkışı Aydınlanma dönemidir. Aydınlanma dönemindeki birçok filozof ırkçı bir tavır sergilemiştir. Ancak Herder, Aydınlanma düşüncesini eleştirmiş, sömürgeciliğe ve ırk kavramına karşı çıkmıştır. Buna rağmen Herder düşüncesinin bazı yönleriyle ırkçılığa vardığı hususunda tartışmalar yapılmaktadır.

Herder, insan topluluklarının ve halkların amacının yalnızca hümaniteye varmak olduğunu düşünmektedir. Hümanite, insan topluluklarının yalnızca kendilerine ait olan bir insaniliği temsil eder. Herder insan doğasının da hümaniteye uygun olarak belirlediğini düşünmektedir. İnsan doğası hümanite ile oluşmuş, kendi toplumunda kurduğu her türlü ilişki ile belirlenmiştir. Yani Herder’e göre her toplumun hümanitesi kendine özgüdür. Dolayısıyla insan doğası, her toplumda o topluma özgü olarak belirecektir. Ancak her toplumun hümanitesi ve insan doğası genel olarak insanlık tarihinin hümanitesinin uyumlu bir parçasıdır.

Tezin ilk bölümünde ırk ve ırkçılık, sömürgecilik, ötekileştirme, Avrupa merkezilik, etnosentrizm, antisemitizm ve yeni ırkçılık kavramları ele alınmıştır. İkinci bölümde ise hümanite ve ırk kavramının bağlamıyla ilgili olarak Herder düşüncesinde; doğa kavramı, tarih görüşü, aydınlanma eleştirisi, insan doğası, halk kavramı, politik teori, etnosentrizm, sömürgecilik ve hümanite konuları ortaya koyulmuştur.

Herder, sömürgeciliği ve ırkçılığı reddetmiştir. Ancak bazı kavimlerden vahşi, ilkel olarak bahsetmektedir. Böylece bu toplumlara Avrupalıların müdahale ederek hümaniteye ulaşmalarını sağlaması meşru görülebilecektir. Herder halkları hümaniteleri ile karşılaştırmayı amaçlamamıştır. İnsanları aynı tür olarak düşünmüş fakat farklı insan doğaları olduğunu savunmuştur. Sonuç olarak çalışmanın amacı doğrultusunda Herder’in çoğulcu insan doğası anlayışına ve farklılıkları açıklarken yaptığı ayrımlara dayanan hümanite kavramının ırkçılıkla ilişkilendirilebileceği söylenebilecektir.

Anahtar Kelimeler: Herder, Hümanite, Irk, Irkçılık, Sömürgecilik

ABSTRACT

Title of Thesis: Comparison of Humanity and Race Concepts in Herder

Author of Thesis: Şerif Fatih AKKAĞIT

Supervisor: Assoc. Prof. Tufan ÇÖTOK

Accepted Date: 23/06/2023

Number of Pages: iii (pre text) + 140 (main body)

This study aims to investigate the relationship between humanity, which is one of the basic concepts of Herder's philosophy, and race and racism. The emergence of theoretical discussions about the concept of race is the age of enlightenment. Many philosophers during the enlightenment age showed a racist attitude. However, Herder criticised enlightenment thought itself and opposed colonialism and the concept of race. Despite this, in some aspects, there are discussions that Herder's thoughts have reached to a racism.

Herder thinks that the aim of people is only to reach humanity. Humanity represents a "humanity" which belongs only to the human communities themselves. Herder thinks that human nature also emerges in accordance with humanity. Human nature is formed by humanity and determined by all kinds of relationships established in its own society. In other words, according to Herder, the humanity of each society is unique. Therefore, human nature will appear in every society as specific to that society. However, the humanity and human nature of each society is a harmonious part of the humanity of human history in general.

In the first part of the thesis, the concepts of race and racism, colonialism, marginalisation, Eurocentrism, ethnocentrism, antisemitism and new racism are discussed. In the second part, the concept of nature, historical aspects, criticism of enlightenment, human nature, concept of public, political theory, ethnocentrism, colonialism and humanity in Herder's thought in relation to the context of the concept of humanity and race.

Herder rejected colonialism and racism. However, he referred some tribes as wild and primitive. Thus, it would be able to legitimate that Europeans intervene in these societies and enable them to reach humanity. Herder did not aim to compare people with their humanity. He considered people as the same species but claimed that they had different human natures. As a result, in line with the aim of the study, it can be said that the concept of humanity based on Herder's pluralist understanding of human nature and the distinctions he made while explaining differences can be associated with racism.

Keywords: Herder, Humanity, Race, Racism, Colonialism

GİRİŞ

Eski dönemlerde, insanların yabancı toplumlarla ilişki kurması özellikle mübadele ve ticaret yoluyla olmaktadır. Ekonomik ve kültürel çıkarlardan dolayı kaçınılmaz olarak yaşanan savaşlar da diğer insan topluluklarıyla ilişki kurmanın bir başka yolu olmuştur. İnsanlar, diğer topluluklarla kurulan ilişkiler sonucu kendi dışındaki toplulukları kültürel öğeler açısından sınıflandırma yoluna gitmiştir. İnsanların kendi toplulukları dışında kalan insanlara karşı geliştirdiği sınıflandırma güdüsü, dışlayıcı ve küçümseyici bakış açısından temelini alan ötekileştirici düşüncenin doğmasına neden olmuştur. Sömürgecilik dönemine kadar ötekine karşı küçümseyici ve reddedici bir düşünce vardır. Bu bakış açısı giderek ötekileri değiştirme ve kendine benzetme olarak biçim değiştirdi. Özellikle Avrupa'nın, başlangıçta ekonomik sebeplerden dolayı başlattığı sömürgecilik faaliyetleri giderek dinsel ve kültürel bir boyut kazandı. Ham madde ihtiyacıyla topraklarına el koyulan yerli halk, iş gücü ihtiyacından dolayı da köleleştirildi. Tüm bunlar yapılırken sömürgeleştirilen halklar; dışlayıcı ve küçümseyici bakış açısıyla, uygarlık ve medeniyet kavramları çerçevesinde ilkel kabul edilerek ötekileştirildi. Bu noktada modern anlamda Rönesans ile ortaya çıkan sömürgeci faaliyetler, ırkçılığın ortaya çıkmasındaki önemli rol oynamıştır. ırkçılık genel olarak sömürgecilik faaliyetlerini meşrulaştırmak için kullanılan bir ideoloji olarak yorumlanmıştır.

ırkçılık, klasik anlamda biyolojik özelliklere dayandırılarak insanlar arasında üstünlük ve aşağılık durumunu öngören bir ideolojidir. ırkçı düşünce, insan toplulukları arasındaki farklılıkların genlere dayalı olduğunu savunur.¹ ırkçı bakış açısını savunanlar, insan grupları arasında biyolojik farklılıklardan yola çıkarak hiyerarşik bir sıralama yapar. Yapılan bu sıralama ile farklı insan topluluklarını aşağılamak, tecrit etmek veya sömürmek amaçlanmıştır.² ırkçılığın ortaya çıkışı genel itibarıyla 17. ve 18. yüzyılda kölelerin emeklerinin kullanılmasına bağlanmaktadır. ırkçılıkla beraber özgürlük, eşitlik kavramları, kölelerin aşağı insanlar olduğu açıklamasıyla köle emeğini sömüren bir grup insanı kapsayan bir sürece dönüşmüştür.³ Sömürgeci anlayışla birlikte işçilerin ve kölelerin iş gücünü daha az ücretle karşılamak, çok fazla çalıştırmak, kar

---

¹ Mehmet Taş, *Avrupa'da ırkçılık* (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1999), 41.

² Taş, *Avrupa'da ırkçılık*, 42.

³ Hür Sinan Özbek, *Teori ve Pratikte ırkçılık* (Ankara: Fol Yayınları, 2021), 56-57.

payını arttırmak için tarihsel ve ahlaksal belirlenimin yanına biyolojik farklılık da eklenerek ırkçılık ortaya çıkmıştır. İşçilere ve kölelere uygulanan bu politikalar nasıl kabul ettirilecektir? İrkçı ideolojiyle onların doğasının, hayvan ile aynı dereceye ve niteliğe indirgemekle kabul ettirilecektir.⁴ İrkçılık ile ilgili tartışmalar 20. yüzyılın ortalarından sonra biyolojik ölçütlerin yerine kültürel ölçütlerin temel alındığı bir zemine taşınmıştır. Kültürün temel ölçüt alındığı bu ırkçılık yeni / kültürel ırkçılık olarak adlandırılmıştır.

İrk ve ırkçılık tartışmalarının ana odağı Aydınlanma dönemidir. Bu dönemde Avrupa'nın dünyanın geri kalanından üstün olduğu hissiyatı gelişmiş ve bu üstünlüğün genellikle ekonomi ve teknoloji olarak görüldüğü söylenmiştir. Oysa bu üstünlüğün her anlamda olduğu fikri Hegel'de ve belli oranda Kant'ta vardır. Sömürgecilik ve Aydınlanma dönemi düşünürlerinin metinlerine bakıldığında Avrupalı olmayan insanları genel itibariyle 'zenci, vahşi, ilkel' gibi birtakım sıfatlarla aşağılamış ve ırkçı tavır göstermişlerdir. İrk kavramını klasik anlamda kullanan ilk düşünürün Kant olduğu fikri genel kabul görmüştür.⁵ Kant'a göre zenciler ve beyazlar farklı insan türleri değildir; ancak onlar farklı ırklardandır.⁶ Kant deri rengini temel ölçüt olarak insanları Beyaz ırk (race of Whites), Zenci ırk (Negro Race), Hun (Moğol ya da Kalmuk) ırkı ve Hindu ırkı olarak dört ırka ayırmıştır.⁷ Aydınlanma döneminin önemli düşünürlerinden ve daha çok tarih felsefesi ile ilgili görüşleriyle öne çıkan Herder ise Kant'ın bu düşüncelerine açık biçimde karşı koymuştur.⁸ Herder ırk kavramı ile ilgili tartışmalarda Kant'a karşılık olarak insanın tek bir tür olduğunu savunmuştur.⁹ Herder'e göre insan doğası coğrafya ve iklim gibi çevresel koşullardan etkilenmektedir. Yani insan doğası sabit öze sahip değildir.¹⁰ Herder'in Kant'ın ırk kavramıyla ilgili düşüncelerine karşı çıkmasının temelinde hümanite kavramı vardır. Fakat hümanite kavramının ırkçılığı desteklediğine dair yorumlar da yapılmıştır. Hatta Herder'i aydınlanma eleştirilerine, Avrupa-merkezciliğe ve sömürgeciliğe açık itirazlarına rağmen onu ırkçılığın

---

⁴ Özbek, *Teori ve Pratikte İrkçılık*, 64-65.

⁵ Robert Bernasconi, *İrk Kavramını Kim İcat Etti?*, haz. Zeynep Direk, çev. Zeynep Direk vd. (İstanbul: Metis Yayınları, 2020), 56.

⁶ Immanuel Kant, "On the Different Races of Man", *Race and the Enlightenment- A Reader*, ed. Emmanuel Chukwudi Eze (Malden, Massachusetts: Blackwell Publishers, 1997), 40.

⁷ Kant, "On the Different Races of Man", 41.

⁸ Bernasconi, *İrk Kavramını Kim İcat Etti?*, 12.

⁹ Johann Gottfried von Herder, *Tarih Felsefesi*, çev. S. Battal Arvasi (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2020), 213.

¹⁰ Herder, *Tarih Felsefesi*, 217.

kurucularından biri olarak görmeye bir eğilim vardır.¹¹ Herder aynı zamanda Nazi ideolojisi ile de ilişkilendirilmiştir.

Herder, insanları yaşadıkları toplumda ve içinde buldukları döneme göre; yine o dönemin şartlarıyla ve toplumun kendi özgünlükleriyle incelenmesi gerektiğini düşünür. Ona göre insan toplulukları için amaçtan söz edeceksek bu amaç yalnızca hümanitedir. Hümanite, insan topluluklarının kendilerine ait olan insaniliği yine kendilerine ait olarak özgün bir şekilde ortaya çıkarmasıdır. İnsan doğası hümaniteye göre oluşturulmuş ve insan yalnızca kendi toplumunda ve kendi toplumuyla kurduğu insani ve yaşamsal ilişkiler ile değerlendirilebilir.¹² Herder, insanın toplumla olan ilk bağını kan, şefkat ve güvene dayalı olarak ailede görür. İnsanda doğuştan olan vahşiliğin gittikçe ortadan kalkması için çocukluk çağının uzun yıllar sürmesi gerekmiştir. Buradan anlaşılacağı üzere insanın toplum içinde yaşaması zorunludur. İnsanın hümanitesi için toplumsal yaşam zorunlu şarttır. Uzun çocukluk dönemi ve anne babayla olan ilişkisi, insanın toplum için olduğunu gösterir. İnsan toplum olmadan doğasını gerçekleştiremez.¹³ Herder'e göre her bir toplumun kendine özgü olan hümanitesi, genel olarak insanlık tarihinin hümanitesinin birbiriyle uyumlu parçaları olan bir süreçtir. Tarih ve insan için ölçüt bu parçaların, bütün ile uyumudur.¹⁴ Herder insanların bireysel ve toplumsal olarak normları, ilkeleri kendi dönemlerine uygun olarak kurması gerektiğini söyler.¹⁵ İnsanlar hümaniteyi hep beraber gerçekleştirir, bu hümanite ancak ve ancak tarihin belli dönemlerinin temel ilkesini ortaya koyan düşünce ve olguların birer parça olarak ele alınması ve bütünün bu şekilde yorumlanmasıyla anlaşılabilir.¹⁶

Çalışmanın Konusu

İnsan doğası gereği toplum içerisinde yaşamak zorundadır. Doğduğu andan itibaren her türlü bedensel ve zihinsel yetiyi kazanmak için çevreye ve topluma ihtiyaç duyar. Böylece ister istemez ait olduğu toplumun her türlü yaşamsal pratiğini, diğer toplumlarınkinden daha doğru ve üstün kabul etme eğilimi taşır. Fakat içinde yaşanılan toplumun gerçekliğine ve olgularına gereğinden fazla ağırlık vermek ve onu merkeze

---

¹¹ Bernasconi, *İrk Kavramını Kim İcat Etti?*, 11.

¹² M. Hanifi Macit - Alper İplikci, *Tarih Felsefesi* (Ankara: Pegem Akademi, 2017), 68.

¹³ Herder, *Tarih Felsefesi*, 142.

¹⁴ Macit - İplikci, *Tarih Felsefesi*, 74.

¹⁵ Macit - İplikci, *Tarih Felsefesi*, 68.

¹⁶ Macit - İplikci, *Tarih Felsefesi*, 74.

yerleştirmek etnosentrizmi; sömürgeciliği ve ırkçılığı ortaya çıkartabilir. Irkçılık klasik anlamda sömürgeciliğin bir parçası olarak görülür ve rastlantısal değildir. Sömürgeci toplumlar; ırkçı tavrıla sömürgeciliğini meşrulaştırır. Irkçılık, kolonyalistle sömürülenleri birbirine bağlar. İnsanların kendi kültürünü ve etnik kökenin üstün görmesi, benmerkezcilikle birleşince etnosentrizm ortaya çıkar. Biyolojik ve kültürel farklılıklar üstünlük olarak algılandığıında ideolojik olarak ırkçılığın da temeli atılmış olur. Kendini stn gören ve aşırı benmerkezcilik ile ırkçı ideolojiye sahip insan toplulukları, zamanla farklı kültür ve etnik kökene sahip insanlara kin, nefret ve düşmanlık hissiyle yaklaşmaya başlar ve bu duygularla küçümsediği insan topluluklarını sömürme hakkını kendinde görür. Irk ve ırkçılık kavramlarının kuramsal erevesi Aydınlanma döneminde belirlenmiştir. Aydınlanma döneminin önemli filozofları ırkçı bir tavır sergilerken, Aydınlanma eleştirisi ve tarih görüşleriyle ne çıkan Herder, sömürgecilik ve ırk kavramına karşı çıkmıştır. Fakat Herder düşüncesinin ırkçılığa vardığı, radikal bir görecelik önerdiği tartışmaları yapılmıştır. Herder'in felsefesinin temeli hümanite kavramıdır. Bu çalışmanın konusu Herder düşüncesindeki hümanite kavramı ile ırk ve ırkçılık ilişkisidir. Çalışmanın zeminini Herder'in özgün adı "Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit (İnsanlık Tarihi Felsefesi zerine Düşünceler)" olan ve Türkçeye "Tarih Felsefesi" olarak çevrilen eserindeki görüşleri oluşturmaktadır.

Çalışmanın nemi

Herder'in az sayıda eseri Türkçeye evrilmiştir. Felsefe tarihlerinde üzerinde durulmamış olması ve hakkında pek fazla çalışma yapılmamış olması nedeniyle düşünceleri ülkemizde ne çıkmamıştır. Oysa Herder'in tarih felsefesi ve hümanite ile ilgili görüşleri felsefe tarihinde önemli bir yere sahiptir. Son dönemde yapılan farklı eviri eserler dolayısıyla tarih felsefesi ve Aydınlanma eleştirisi ön plana çıkmaya başlamıştır. Herder zerine yapılan araştırmalar genel itibariyle tarih felsefesi ve milliyetçilik üzerinedir. Hümanite kavramı ile ilgili ayrıntılı bir çalışma yapılmamıştır. Düşünceleriyle ilgili ırkçılık tartışmaları olsa da bu tartışmaları odağa alan bir çalışma yapılmamıştır. Bu alışmada Herder'in düşüncelerinde hümanite kavramı ile ırk kavramının bir bağlamı olduğu değerlendirilmiştir. Çalışmanın Herder düşüncesine dair

hümanite ve ırkçılık tartışmalarına dikkat çekerek filozofun düşüncesinde ihmal edilmiş noktaları açıklayacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı Herder'in ortaya koyduğu felsefenin temel kavramı olan hümanite ile ırk kavramını karşılaştırarak bu iki kavramın Herder düşüncesindeki bağlam ve ayrımlarını ortaya koymaktır. Çalışmanın ilk bölümünde Herder düşüncesiyle ilgili olduğu düşünülen; ırk ve ırkçılık, sömürgecilik, ötekileştirme, Avrupa merkezilik, etnosentrizm, antisemitizm ve yeni ırkçılık kavramları ele alınacaktır. Daha sonra Herder düşüncesinin ana hatları ve bu kavramlarla bağlamı ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Herder düşüncesinde hümanite ve ırk kavramlarıyla ilgili olduğu düşünülen; doğa kavramını açıklaması, tarih görüşü, aydınlanma eleştirisi, insan doğasına bakışı, halk kavramı, politik teorisi, etnosentrizm ve sömürgecilik ile ilgili düşünceleri ortaya koyulacaktır. Bu bölümde Herder düşüncesinde hümanite ve ırk kavramları karşılaştırılacaktır. Sonuç kısmında ise Herder'in hümanite kavramı ile ırk kavramının bağlam ve ayrımları ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada incelenen konunun kapsadığı kavramları tanımlamak ve bu kavramlar arasındaki nedensellik ilişkilerini kurmak amaçlanmıştır. Çalışmanın sistematik olarak ortaya koyulması için kavram ve düşüncelerin bağlamının analiz edilmesi temel ilke olacaktır. Kavramsallaştırma, kuramsal altyapı ve kavramlar arasındaki ilişkinin kurulması ve analiz edilmesi için Herder'in başta Türkçedeki eserleri olmak üzere İngilizceye çevrilmiş yapıtları, ardından Herder'in felsefesine dair yazılmış Türkçe ve İngilizce makale, kitap, tez çalışması literatür taraması ile belirlenerek ortaya koyulacaktır. Derlenen bilgilerden seçilen kavramlar açıklanacak ve yorumlanacaktır. Önceden ortaya koyulmuş bilgiler yeniden değerlendirilerek yorumlanmıştır. Ortaya koyulan düşünceler çözümlenerek açıklanmaya çalışılmıştır.

BÖLÜM 1: IRKÇILIK

İrkçilikta bir halkın veya insan topluluğunun diğerlerine olan üstünlüğünün fiziksel, ahlaki ve entelektüel yönde olduğu düşünölmektedir. Bu üstünlüklerin atalarından miras olan biyolojik özelliklerden kaynaklandığı kabul edilir. Dolayısıyla üstün olan ırklar aşağı olanlara hükmetmelidir. Böylece üstün olarak görölen halkların aşağı olarak tanımlanan halklara egemenlik kurması, onları köleleştirmesi ve sömürmesi meşrulaşacaktır.¹⁷

İrk ve ırkçılık tartışmaları felsefenin yanında antropoloji, sosyoloji ve siyaset gibi başta gelen alanlarda hem tarihsel hem de kavramsal olarak tartışıla gelmiştir. Farklı dönemlerde önümüze çıkan ırk ve ırkçılık anlayışları, farklı coğrafyalarda değişen ırkçı tutumlar, ırk kavramını genel geçer bir şekilde tanımlamamızın önündeki engel olarak görölebilir. İrk kavramının kuramsal çerçevesi 17. yüzyıl sonrasında belirlenmeye başlamıştır. Genel görüş ırk kavramının çerçevesinin belirlendiği dönemin Aydınlanma dönemi olduğudur. Farklılıkların ve etnik kökenin eşitlik düşüncesini ortadan kaldırdığı düşünölmüş, biyolojik belirlenimlerle öteki olarak görölen insanlar ırk üzerinden değerlendirilmiştir.¹⁸ İrk ve ırkçılık tartışmalarında insanların aynı kökene sahip olup olmadığı, aynı tür bir varlığı imleyip imlemediği soruları merkezdedir.

İrkçılık sadece belli bir döneme ait ve kendiliğinden ortaya çıkmış bir ideoloji değildir. Kapitalist üretim ilişkileri, sömürgecilik döneminde ırkçılık ideolojisine mecburdu. Sömürgecilik döneminde kapitalist üretim sistemi içinde insanları köleleştirerek onların emeklerini sömürme ırkçılık ile meşrulaştırıldı.¹⁹ Avrupalılar bu anlamda ekonomi sömürü sistemini, kültürel ve biyolojik üstünlük iddiası ile temellendirmeye çalıştı. Ancak ırkçılığın yalnızca Batı'ya ait bir ideoloji olduğunu söylememiz doğru olmayacaktır. İrkçılık her yerde ve her dönemde aynı belirlenim ile de ortaya çıkmamıştır. Çünkü ırkçılık nerede karşımıza çıkarsa çıksın aşırı bir benlik algısı ile diğer insanları aşağılama duygusunu içerir. Bir halkın veya toplumun kendi dışındaki insanlara şiddetli, yıkıcı, radikal bir baskı uygulanması ve nefret duyması bir noktada insan doğasını sadece kendilerinin temsil ettiği düşüncesini doğurmaktadır. Ben

¹⁷ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2010), 803.

¹⁸ Samet Zenginoğlu, "Avrupa'da İrkçılık Düşüncesinin İnşası ve Günümüzde Yeni İrkçılık Tartışmaları", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi* 11/2 (2022), 866.

¹⁹ Özbek, *Teori ve Pratikte İrkçılık*, 12.

imgesini aşırı yücelten ve kendi dışındaki insanları hiyerarşik olarak sınıflandıran bu bakış açısı her yerde ırkçılıkla ilişkilendirilir. ırkçılık insanların düşünsel ve kültürel olarak sahip oldukları farklılıkları üstünlük olarak görerek farklı olanları aşağılama ve onlara hükmetme duygularından kaynaklanan tarihsel bir olgudur. Bu nedenle ırkçılık tarihsel olarak farklı belirlenimlerle karşımıza çıkar, ırkçılığın tarihsel olarak karşımıza çıkan bu belirlenimleri benzerlikler ve ayrımlar içerir.²⁰

ırkçılığın temel stratejisi yabancıların dışlanarak onlara karşı ayrıcalık elde edilmesi, toplumsal ve kültürel farklılıkların üstünlük olarak kabul edilerek insani bir hiyerarşi kurulması, değersiz olarak algılanan insanların sömürülmesi ve yok edilmesi iradesine dayanır. Kendi dışındakileri düşmanlaştırmaya dönüşen bu durumlar ırkçılığın geleneksel imgesidir.²¹ Bu imgeler her dönemde farklı insani sonuçlar doğurmuştur. Kuramsal ve kavramsal tartışmalar da bu nedenle farklı dönemlerde ırkçılığın nasıl belirlediğini ve nasıl algılandığını ortaya koymaya çalışmıştır. Tezimizin amacının Herder'in hümanite kavramının ırk ve ırkçılık ile bağlamını değerlendirmek üzerine olması, ırkçılığın sömürgecilik dönemi ve özellikle Aydınlanma döneminde nasıl belirlediğini merkeze almamızı gerektirdi. Bu nedenle kuramsal ve kavramsal tartışmalarda odağımız Herder'in yaşadığı dönem ve bu tartışmaların sonraki dönemlere nasıl yansıdığıdır. Sömürgecilik dönemi ve Aydınlanma döneminde ırk ve ırkçılık üzerine olan tartışmalar genel itibariyle Batı merkezli olduğu için değerlendirmelerimiz de genel itibariyle Batı merkezli olmuştur. Ancak daha önce de söylediğimiz gibi ırkçılığın sadece Batı merkezli bir ideoloji olarak değerlendirilmesi doğru olmayacaktır.

1.1. Irk Kavramının Anlamı

ırk kavramının etimolojik çözümlemesini yapmak pek kolay gözüküyor. S. Özbek'e göre ırk kavramı 16. Yüzyılda Fransızca 'race' şeklinde aynı olarak İngilizceye geçmiştir. Aynı şekilde 'race' olarak Almancaya girmiştir. Kant'ın da kavramı 'race' şeklinde kullandığı görülüyor. Sözcük daha sonra Almancalaşmış ve 'rasse' olmuştur.²² Irk kavramının "aşağı olan, soylu olmayan" grupları tanımlamak için kullanıldığını söylemek yanlış olmayacaktır.²³ Irk kavramı modern anlamda Fransa'da bir hekim ve

²⁰ Christian Geulen, *ırkçılığın Tarihi*, çev. Simin Şahin (İstanbul: Runik Kitap, 2021), 9.

²¹ Geulen, *ırkçılığın Tarihi*, 11.

²² Özbek, *Teori ve Pratikte Irkçılık*, 16.

²³ Özbek, *Teori ve Pratikte Irkçılık*, 17.

araştırmacı olan François Bernier tarafından soy, tür kavramı ile aynı anlama gelecek şekilde analitik bir sınıflandırma için kullanılmıştır.²⁴

Saini'ye göre ırk kavramının ilk olarak kullanımı 16. yüzyıl dolaylarında görünmektedir. Irk o dönemde daha çok bir aile, kavim veya ortak bir soydan gelen küçük bir grup insanı imliyordu. Aydınlanma dönemi öncesinde insanların sahip olduğu fiziksel farklılıklar değişebilir bir özellik olarak görülmekteydi. Coğrafi özellikler, sıcak veya soğuk bölgelerde yaşama koyu veya açık tenli olmanın temel sebebi olarak kabul ediliyordu. 18. yüzyıla gelindiğinde hâkim bilim anlayışı bitki ve hayvanları sınıflandırma yönündeydi. Bu anlayış insanları da kategorilere ayırma yoluna gitti. Böylece ırkların sabit olduğu, insanların seçimi dışında kaldığı ve biyolojik olarak belirlenmiş olduğu düşüncesi Aydınlanmanın bilim anlayışıyla ortaya çıkmış oldu. Carl Linnaeus bitki ve hayvanları türlere ayırdıktan sonra insanları da aynı işleme tabi tutarak türlere ayırabileceğini düşündü. Linnaeus 1758'de insanları kızıl, beyaz, sarı ve siyah olarak ten rengine göre dört çeşide ayırdı. Amerikalılar kızıl, Avrupalılar beyaz, Afrikalılar siyah ve Asyalılar ise sarı ten rengine sahipti.²⁵

Geulen ise ırk kavramının etimolojik kökenini Arapça ve Latince üzerinden açıklar. Irk kelimesi, Arapça baş, lider anlamına gelen 'raz' kelimesi ile Latince kök anlamında kullanılan 'radix' kelimesinden türetilmiştir. Kavramın ilk olarak 15. yüzyılda ortaya çıktığını savunan Geulen ırkın ilk olarak soylu olarak nitelendirilen aileleri, güçlü hanedanları tanımlamak için ve ayrıca at yetiştiriciliğinde kullanıldığını söyler. Irk, her iki durumda da asil bir geçmiş anlamını ihtiva etmektedir. Irk kavramı 18. yüzyılın sonlarında tam olarak bilimsel bir netlik kazanmıştır. Ancak bu dönemde ırk, insanların fiziksel olarak eşit olmadıklarını vurgulamak için kullanılmaya gelmiştir.²⁶

Irk ve ırkçılık kavramları ile insanlar öncelikle biyolojik olarak tasnif edilmiş ve kategorilere ayrılmıştır. Bu ayrımın temel odağı deri rengi olmuştur. Ancak sömürgecilik dönemi ile ırk kavramı, biyolojik belirlenimin yanında ekonomik ve politik bir bağlam da kazanmıştır. Irkçılığın kültürel yönü başlangıçta öne çıkmamış gibi görülse de tarihsel süreçte kültürel ayrımların da ırk kavramının belirleniminde temel bir öge olduğu söylenmiştir. "Biz" ve "onlar" ayrımının kültürel yönden de ırkçılığı

²⁴ Özbek, *Teori ve Pratikte Irkçılık*, 22-23.

²⁵ Angela Saini, *Üsttekiler / Irk Biliminin Geri Dönüşü*, çev. Özlem Özarpacı (İstanbul: Minotor Kitap, 2022), 57.

²⁶ Geulen, *Irkçılığın Tarihi*, 15.

ihativa ettiği kabul edilmesi gereken bir olgu olarak görülmüştür. Irkçılık üzerinde kabul görmüş genel bir anlayış olmadığı gibi ötekileştirme, dışlama, aşağılama, etnik ve kültürel köken başta olmak üzere tarihsel bazı olgular ırkçılıkla yakın bir ilişki içindedir.²⁷

Irk ve ırkçılık kavramlarının düşünsel kategoride ortaya çıkmasında Avrupa merkezi bir noktada görülmektedir. Avrupalılar Aydınlanma döneminde, özellikle “biz” ve “ötekiler” ayrımı yapıldığında “biz” kısmını temsil ettiklerini; dolayısıyla bir üstünlük taşıdıklarını iddia ederek ırkçılığın kavramsal boyutunu ortaya koymaya çalıştılar. Sömürgeci anlayış bu noktada önemli bir odak noktasıdır. Irk kavramının sömürgecilikle bağlantısı, kültür ve kimlik tartışmalarıyla beraber düşünüldüğünde Avrupa'nın sömürgeci ırkçılığın ortaya çıkmasının sorumlusu olarak görülmesi normal karşılanmalıdır. Bu noktada Aydınlanma düşünürleri ırk ve ırkçılık üzerine tartışmaları felsefi boyuta taşımışlardır.²⁸

Fiziksel görünüş ve kültürel farklılıkları merkeze alan ötekileştirici tavır tarihte ilk defa Aydınlanma döneminde görülmemiştir. Dolayısıyla ırk kavramının kavramsal çerçevesinin oluşturulduğu dönem olan Aydınlanma döneminden önce fiziksel ve kültürel ayrımlar ırk ve ırkçılık adı ile değil ötekileştirme, etnik ve kültürel ayrımlar üzerinden yapılmıştır. Irk kavramının düşünsel zemini, sömürgecilik dönemi ile birlikte biyolojik, etnik ve kültürel olarak ötekileştiren, ayrıştıran bir perspektifle ortaya çıkmıştır.²⁹ Irkçılık genel olarak “ötekileri, biz olmayanları” tanımlamakta kullanılan bir kavram olarak ortaya çıkmıştır ve sonuç olarak Avrupalının her anlamda diğer insanlar karşısında üstünlüğünü temsil eden bir anlam kazanmıştır. İnsanın kalıtsal yapısı üzerinden yapılan ayrımlarla ırkçılığı meşrulaştırma çabalarının nedeni budur.³⁰

İnsanlar dil, din, etnik köken ve ekonomik gelir açısından kendilerini sınıflara ayırma eğilimindedirler. Yapılan bilimsel araştırmalarla yeryüzündeki insanların biyolojik olarak yüksek oranda genetik benzerliğe sahip oldukları ortaya koyulmuştur. Fakat insanlar kültürel olarak çok farklı yaşam tarzlarına sahiptir. Bu farklılıkları üstünlük olarak görme eğilimindeyizdir. Halkların genetik varyasyonunun etkisiyle birbirlerinden

²⁷ Zenginoğlu, “Avrupa’da Irkçılık Düşüncesinin İnşası ve Günümüzde Yeni Irkçılık Tartışmaları”, 867.

²⁸ Zenginoğlu, “Avrupa’da Irkçılık Düşüncesinin İnşası ve Günümüzde Yeni Irkçılık Tartışmaları”, 867-868.

²⁹ Zenginoğlu, “Avrupa’da Irkçılık Düşüncesinin İnşası ve Günümüzde Yeni Irkçılık Tartışmaları”, 868.

³⁰ Taş, *Avrupa’da Irkçılık*, 46.

ayrılıp üstünlük-aşağılık sıralamasının yapılması biyolojik ve genetik anlamda mümkün değildir ve bu açıdan biyolojik ve genetik yapılara göre ırklar yoktur.³¹ Antropolojinin günümüzde ortaya koyduğu çalışmalar insanların ırklara ayrılmasını doğru kabul etmez. İnsan memeliler sınıfında, primatlar grubunda ve hominid ailesine bağlı olarak kabul edilir.³² İrk kavramının icadı; insan topluluklarının biyolojik ve renk olarak üstünlük ve aşağılık hiyerarşisine sokulmaları, etnisitelerine göre ayrılmalarının sonrasında gerçekleşmiştir.³³ Yani ırk kavramının tam anlamıyla kullanılmasından önce de insanları sınıflara ayıran ayrılıkçı, küçümseyici bazı uygulamalar görülmekteydi.

1.2. İrkçılığın Tarihsel Kökeni

Tarihe bakıldığında biz ve diğerleri ayrımını sıklıkla görmek mümkündür. Kendini ötekiler üzerinden belirleyen toplulukların bu davranışlarını ırkçılık olarak görmek mümkün değildir. Antik Yunan'ın barbarlar ile ilgili anlayışını ve başka birçok uygarlıktaki benzer davranışları ırkçılık olarak değerlendiremeyiz.³⁴ Her uygarlığın kendini tanımlarken, yabancı olan toplumlarla bir ayrıma giderek belirleme eğilimi içinde olduğu söylenebilir. Biz algısı daima en üst basamakta yer alırken, diğer toplumlar alt basamaklarda bulunur. Toplumlar arasında kurulan bu ilişki çatışma, şiddet, yok sayma gibi birçok olumsuz edimin kaynağı olmuştur. Antik Yunanda yurttaşlar ve köleler vardı. Yurttaşlar özgür, köleler ise efendilerine aitti. Görüleceği üzere temel ayrım köken, deri rengi, kafatasının boyutu gibi etkenler değil toplumsal bir statü farkıdır.³⁵ Yunanlıların kendi kültürlerini yüceltirken Yunan olmayanların kültürlerini küçümsemesi, onların yaşam biçiminin bir parçasıdır. Barbarların Yunanlılar tarafından bir tehdit veya düşman olarak görülmediği söylenebilir.³⁶ Antik Yunanda ırkçılıkla ilgili bir iz ararken Aristoteles'in politik görüşlerini değerlendirmek gerekecektir. Aristoteles kölelerin canlı alet olduğunu söyler (Politika, 1253b).³⁷ Bir işi yapmak için canlı ve cansız araçlar vardır. Aristoteles'e göre bir geminin dümeni cansız, gözcüsü ise canlı bir araçtır. Mülkiyet kavramına giren herhangi bir şey insanın yaşaması için gerekli bir araç olarak görülebilir. Köleler insanın mal varlığına dâhil olan

³¹ Özbek, *Teori ve Pratikte İrkçilik*, 34.

³² Özbek, *Teori ve Pratikte İrkçilik*, 35.

³³ Bernasconi, *İrk Kavramını Kim İcat Etti?*, 41.

³⁴ Özbek, *Teori ve Pratikte İrkçilik*, 12.

³⁵ Özbek, *Teori ve Pratikte İrkçilik*, 41.

³⁶ Geulen, *İrkçiliğin Tarihi*, 23.

³⁷ Aristoteles, *Politika*, çev. Furkan Akderin (Ankara: Say Yayınları, 2017), 29.

canlı aletlerdir. Böylece köle eylemde bulunmaya yardım eden bir araç olarak görülmektedir. Doğası itibariyle kendisine değil; efendisine ait olan insanlara, canlı araç yani köle denilmektedir. Köle aklını kullanma yetisi az gelişmiş, iradesi olmayan ve mülkiyet anlamında başkasına ait olan bir canlıdır. Kölelerle özgür insanların doğası farklı yaratılmıştır. Ayrıca özgür insanların akli yetileri eğitimle iyiye ulaşabilirken, kölenin akli yetisinin böyle bir niteliği yoktur (Politika, 1253b-1254).³⁸ Aristoteles, köleleri doğaları gereği köle olarak görürken onların efendilerinin söylediklerini anlayıp yapacak kadar bir akılları olduğunu, bundan fazlasının olmadığını söyler. Barbarların köle olarak hizmet için doğduğunu da söyler. Aynı şekilde kadınların da doğaları gereği erkeklerden aşağı olduğunu düşünür.³⁹ Aristoteles'in görüşleri, döneminde hâkim bir düşünce değildir. Greklerin diğer kültürlerle ilişkisi, Yunanlı düşünür ve yazarların başka birçok medeniyete olumlu yaklaşması göz önünde bulundurulduğunda, Antik Yunanda köleciliğin savunulmasının ırkçılık olarak değerlendirilemeyeceği sonucunu çıkartabiliriz.⁴⁰

İnsanların, kendi toplulukları dışındaki insanları sınıflandırma gayesi çok eski çağlara kadar dayanmaktadır. Farklı coğrafya ve iklimlerde yaşayan insanların birbirleriyle iletişim kurmasıyla birlikte, bu insanların sahip oldukları farklı bedensel ve kültürel özellikleri karşılaştırması da ortaya çıkmıştır.⁴¹ Eski Mısırlılar M.Ö. 14.-15. yüzyılda kral mezarlarının duvarlarındaki resimler incelendiğinde insanların koyu kırmızı renkteki Mısırlılar; sarı renkli ve burnu kemerli, gür sakallı Asyalılar; siyah renkli ve yapacağı saçlı Afrikalılar; sarı sakallı, açık renk gözlü, uzun boylu beyazlar olmak üzere dört gruba ayırmışlardır.⁴² Mısırlıların insanları bu şekilde sınıflandırmasına ve kendi üstünlüklerine yönelik inancına rağmen S. Özbek'e göre bu sınıflandırma; başka toplumları değersizleştirme olarak gelişmemiştir. Mısır'da deri rengi ve başka biyolojik özelliklerden dolayı diğer toplumların küçümsenmesine rastlanmaz. Bunun yanında Mısırlıların yabancılara karşı önyargısı olduğu da bir gerçektir. Maruz kaldıkları saldırılar, bunun nedeni olmuştur.⁴³ Çinliler ise M.Ö. 200 yıllarında insanları beş gruba ayırmıştır. Deri rengini temel alan bu sınıflandırmaya göre insanlar; solgun menekşe,

---

³⁸ Aristoteles, *Politika*, 28-29.

³⁹ Özbek, *Teori ve Pratikte Irkçılık*, 41-42.

⁴⁰ Özbek, *Teori ve Pratikte Irkçılık*, 46.

⁴¹ Metin Özbek, *Irklara Veda* (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2015), 17.

⁴² Özbek, *Irklara Veda*, 18.

⁴³ Özbek, *Teori ve Pratikte Irkçılık*, 47-48.

ten rengi, sarı, beyaz ve siyah olarak ayrılıyordu.⁴⁴ Roma'da da farklı toplumların Roma vatandaşı olarak bir arada yaşıyor olması, beyazların siyahlardan üstün olduğuna dair bir düşünceye rastlanılmamaktadır.⁴⁵ Romalıların fethettikleri yerlerdeki insanların, kültürel ve etnik yönden tehlikeli olduklarını düşünmedikleri söylenebilir. Bunun yanında yapılan fetihlerdeki mücadeleler Romalılar tarafından ırka veya etnik kökene dayandırılmamıştır.⁴⁶ Burada insanların sınıflandırılmasında kalıtsal öğelerin temel alınması söz konusu değildir. Ayrıca bu insan sınıflarının farklı bir tür olarak değerlendirildiği de söylenemez.

Rönesans ve sömürgecilik döneminde Avrupalılar sömürgeleştirdikleri topraklardaki insanlarla karşılaştıklarında, onların kendileriyle aynı olup olmadığını sormuştur. Bu sorgulama neticesinde Aydınlanma döneminde insanın, diğer tüm canlılardan üstün olduğu kabulüne dayanan biyolojik anlayışın yaygınlaşmasıyla ırk kavramıyla ilgili belirlenimler ortaya çıkmaya başladı. Modern olarak insan doğasının belirlenmesinde evrensel bir ölçüt belirleme çabası Avrupalıları, kendileri dışındaki insanları farklı olarak tanımlamaya yöneltti. İnsanların farklılıklarını tanımlamada, sömürgecilik anlayışına uygun olarak Avrupalı beyaz insan temel alındı. 18. yüzyılda insanı evrensel olarak tanımlama davranışı, Avrupalıyı merkeze alan diğer coğrafya ve kültürdeki insanları dışlayan bir anlayışa dönüştü.⁴⁷

Tarihsel süreçte ırk kavramının doğası, varlığı, belirlenimi ve insan çeşitliliğinin temelleri üzerine birçok insan çalıştı ve düşündü. Bununla beraber ırk kavramı üzerindeki tartışmalar kavramsal boyut göz önüne alındığında genel itibarıyla 17. yüzyılda başlamış, 18. ve 19. yüzyılda devam etmiştir. 20. yüzyılda dünya savaşları ile genetik ve antropolojik çalışmaların artmasıyla beraber ırk kavramı üzerindeki değerlendirmeler farklı bir boyut kazandı. Bakıldığı zaman yapılan bilimsel ve genetik araştırmaların sonucunda insanların, hayvan ve bitkilerde olduğu gibi birbirinden farklı ırklara ayrılabilmesine dair bir ispatlama mümkün olmadı. Ancak ırk kavramı her alanda yerleşmiş bir kavram olarak insan çeşitliliğini tanımlamada kullanılagelmiştir. Bu nedenle ırk ve ırkçılık kavramları, bilimsel çalışmaların ve tartışmaların ötesine geçerek felsefe, sosyoloji, antropoloji, siyaset gibi alanların üzerinde durduğu önemli

---

⁴⁴ Özbek, *Irklara Veda*, 19.

⁴⁵ Özbek, *Teori ve Pratikte Irkçılık*, 48.

⁴⁶ Geulen, *Irkçılığın Tarihi*, 25.

⁴⁷ Saini, *Üsttekiler / Irk Biliminin Geri Dönüşü*, 33.

bir konu olmuştur.⁴⁸ Aydınlanma döneminde ırk ile ilgili temel düşünce, insan türünün biyolojik olarak birbirinden farklılaştığı, etnik kökenlerin biyolojik belirlenimlerle kök saldıydı. Ayrıca bu dönemde biyolojik ayrıma dayanan ırk anlayışı ile hem yaşam şekillerinin hem zekâ seviyelerinin hem de ahlaki değerlerin zorunlu olarak ırklara göre farklı olarak ortaya çıktığı kabul edilmiştir. İnsanlar arasındaki ayrım net olarak belirlenmeliydi ve bu belirlenim biyolojik ve değişmeyen dış görünüşümüze bağlı olmalıydı.⁴⁹

19. yüzyılda Avrupalıların, Avrupalı olmayanların insani olarak sahip oldukları potansiyelleri gerçekleştiremediklerine olan inancı netti. Avrupalılar, kendileri dışında kalan insanları değerlendirdiklerinde gördükleri eksiklikleri ve farklılıkları deri rengi başta olmak üzere fiziki görünüş ile bütünleştirdi. Bu noktada temel esaslardan biri de insanların doğaya karşı tutumudur. İnsanlar doğaya karşı ne kadar üstün ve doğaya ne kadar hâkim ise o kadar gelişmiştir düşüncesi ortaya çıktı. Kültürel ve bilimsel üstünlük biyolojik üstünlüğe vardırıldı ve insan olarak üstünlüğün veya aşağılığın doğuştan geldiği görüşü genel bir görüş oldu. Böylece beyaz deri rengine sahip olmanın, modern insan olmanın ölçütü olduğu kabul edildi.⁵⁰

İrkçilik bir anlayış olarak sömürgecilik döneminde ortaya çıkmıştır ve kapitalizmin köle emeğini açıklamakta kullanılan bir kavrama dönüşmüştür. Bu dönemde sömürgeciliğin ve kapitalist üretimin açıklanması için temelde biyolojik olan ırkçılığa başvurulmuştur. Çıkış noktası bu durum olarak görülse de ırkçılığı kapitalist döneme indirgemek de doğru olmayacaktır.⁵¹ İrkçılığın köken olarak kapitalist üretim tarzından ve bu üretim tarzı ile kurulan ilişkilerden ortaya çıkması, böyle bir belirlenimin olduğu her yerde olması gerektiğini söylememizi gerektirir. Böylece ırkçılık yalnızca Batı ile ilgili bir ideoloji olmayacaktır. Elbette böyle bir durumda ırkçı yönelim her yerde aynı modelde de ortaya çıkmayacaktır.⁵² Ancak Avrupa'daki görünümü baktığımızda özellikle coğrafi keşiflerle Avrupalı olmayan insanlara bakış açısının farklı olarak algılanmaya başladığını söyleyebiliriz. Amerika'nın keşfiyle yerli halka uygulanan ırkçı tavır büyük katliamlara neden olmuştur. Avrupa'da merkezi bir ideoloji haline gelen ırkçılık her

---

⁴⁸ Guido Barbuşani, *İrkların İcadı / İrkçılığa Karşı Bilim*, çev. Volkan Çandar (İletişim Yayınları, 2022), 19.

⁴⁹ Barbuşani, *İrkların İcadı / İrkçılığa Karşı Bilim*, 21.

⁵⁰ Saini, *Üsttekiler / İrk Biliminin Geri Dönüşü*, 34-35.

⁵¹ Özbek, *Teori ve Pratikte İrkçilik*, 12.

⁵² Özbek, *Teori ve Pratikte İrkçilik*, 12.

alandaki gibi felsefede de karşımıza çıkmaktadır. Montesquieu “Kanunların Ruhu Üzerine” adlı eserinde Avrupalıların Amerika’da tek bir insan bile bırakmadıkları için Afrikalıları köle olarak kullanmaya mecbur kaldıklarını ve köleler olmazsa şekeri çok pahalıya alacaklarını söylemekten çekinmemiştir. Kölelerin deri renklerinden ve burunlarının yapısından dolayı onlara acıyamayacaklarını ve onları insan olarak düşünemeyeceklerini savunmaktadır. Montesquieu, Tanrı’nın kapkara deriye sahip olanlara iyi bir ruh koymuş olamayacağını açıkça söylemektedir.⁵³

Bernasconi, ırk kavramına entelektüel olarak tutarlılık ve kavramsallık yükleyen ilk filozofun Kant olduğu söyler.⁵⁴ Kant ve Voltaire, siyahları küçük görmüştür. İki filozofa göre de beyazlar, siyahlardan üstündür. Özellikle Kant, bir insanın baştan aşağı siyah olmasını onun aptal olmasının kanıtı olduğunu söylemiştir.⁵⁵ Kant, zenci ve beyaz insanların değişik insan cinsleri olmadığını fakat farklı iki ırk olduğunu söylemiştir.⁵⁶ Kant, ırkların karışmamasını, beyazların alçalmaması gerektiğini, her ırkın Avrupalıların ahlaki ve kültürel değerlerine uyum gösteremeyeceğini söyleyerek ırkçı bir tavır takınmıştır.⁵⁷ Kant, “Güzel ve Yüce Duygusu Üzerine Gözlemler” adlı çalışmasında bir insanın baştan ayağa siyah olması onun aptal olması için yeterli olduğunu yazmıştır.⁵⁸ Kant ırkın, soydan gelen zorunlu olarak ortaya çıkan kalıtsal özelliklerle belirlendiğini söyler.⁵⁹ “Farklı İnsan Irkları Üzerine” adlı çalışmasında ise Kant, insanları deri rengini temel alarak Beyaz ırk (race of Whites), Zenci ırk (Negro Race), Hun (Moğol ya da Kalmuk) ırkı ve Hindu ırkı olarak dörde ayırmıştır.⁶⁰ Bu nitelikler önceden yapılanmamıştır ve rastlantısal değildir. Kant’a göre bir ırkın değişikliğe uğraması mümkün değildir. Irk farklı iklim ve coğrafi özelliklerle veya bu koşullardaki değişikliklerden kesinlikle etkilenmezdi.⁶¹ Aydınlanma dönemi düşünürlerinden Herder ise insanların tek bir türden geldiğini söyleyerek temelde Kant’ın ırk kuramına karşı çıkar.⁶² Herder Kant’ın aksine, insan doğasının coğrafya,

---

⁵³ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, çev. Fehmi Baldaş (İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2014), 326.

⁵⁴ Bernasconi, *İrk Kavramını Kim İcat Etti?*, 56.

⁵⁵ Bernasconi, *İrk Kavramını Kim İcat Etti?*, 47.

⁵⁶ Kant, “On the Different Races of Man”, 40.

⁵⁷ Özbek, *Teori ve Pratikte Irkçılık*, 27-28.

⁵⁸ Bernasconi, *İrk Kavramını Kim İcat Etti?*, 47.

⁵⁹ Kant, “On the Different Races of Man”, 39.

⁶⁰ Kant, “On the Different Races of Man”, 41.

⁶¹ Kant, “On the Different Races of Man”, 43.

⁶² Herder, *Tarih Felsefesi*, 213.

iklim gibi çevresel koşullardan etkileneceğini savundu.⁶³ Ancak Herder'in felsefesindeki temel nokta olan hümanite kavramına getirilen bazı yorumlar filozofun ırkçı tutumları olduğu ve Nazi ideolojisinin temelini oluşturduğu yönündedir. Hegel ise Afrikalıların kendine özgü bir kültürleri olmadığını ve onların insan doğasının en korkunç hallerine sahip olduklarını söyler.⁶⁴ Köleleştirilen Afrikalılar ilk önce ekonomik olarak sömürüldüler. Avrupalılar, Afrikalıların sahip olduğu yeraltı ve yerüstü tüm zenginlikleri sömürmek için onları köleleştirdi. Kapitalizmle beraber her türlü zenginlikleri sömürülen halkın köleleştirilmesinin de çıkış noktası ekonomiktir.

Bilimsel olarak ırk kavramı geliştiren ilk düşünür olarak Gobineau kabul görür. Irkçılığın bilimsel olarak dayandırıldığı isim olarak Gobineau; insanları beyaz, sarı ve siyah ırklara ayırmış ve beyaz ırkı diğerlerinden üstün görmüştür. Beyaz ırk, bozulmadan kalması halinde diğerlerinden daha yüksek bir kültür her zaman yaratacaktır. Gobineau, ırk problemini her şeyin önünde görür ve ırkların karışmasını felaket olarak değerlendirir. Irkların kendini koruması yönündeki görüşleri Nazileri etkilemiştir.⁶⁵ 19. yüzyılda Avrupa'da insan türlerinin üstün ve aşağı ırklardan oluştuğunu kabul görmüştü. Bu dönemde özellikle Gobineau'nun Avrupalıların beyin yapısının diğer uluslardan daha gelişmiş ve çok daha fazla bilgi öğrenebilme niteliğinde olduğunu söylüyordu. Kant'ın ırk açıklaması ile farklılıkları temellendirmesi, Gobineau'nun görüşleri, Darwin'in evrim kuramıyla birleşerek ırkçılık hem bir ideoloji hem de bilimsel olarak ortaya konulmuştur. Bu temellendirmeler kapitalist üretimin bir sistem olarak yerleşmeye başladığı dönemle denk geliyor.⁶⁶ S. Özbek'e göre 19. Yüzyılda deri rengiyle beraber ırk sınıflandırması için en çok kafatasının biçimi kullanılmıştır. Uzun kafatası kuzeylilerin arı ırk olarak bir özelliği görülmüştür.⁶⁷

Klasik anlamda ırkçılık dünyanın her yerinde sömürgeciliğin bir parçasıdır ve asla rastlantı değildir. Sömürgeci toplumlar; ırkçı tavırla sömürgeciliğini meşrulaştırır. Irkçılık, kolonyalistle sömürülenleri birbirine bağlar. Memmi'ye göre ırkçılık düşüncesi, çocukluktan beri edinilmiş ve uygulanmış eğitimle yerleşen bir davranış ve refleksler karışımıdır. Sömürgecinin davranışlarına ve sözlerine dahi ırkçılık sinmiştir. Memmi,

---

⁶³ Herder, *Tarih Felsefesi*, 217.

⁶⁴ Bernasconi, *Irak Kavramını Kim İcat Etti?*, 114.

⁶⁵ Özbek, *Teori ve Pratikte Irkçılık*, 31.

⁶⁶ Özbek, *Teori ve Pratikte Irkçılık*, 56.

⁶⁷ Özbek, *Teori ve Pratikte Irkçılık*, 33.

sömürge ırkçılığının üç belli başlı ideolojik bileşeni olduğunu söyler: Sömürgeciyle sömürgeleştirilen arasındaki farkları keşfetmek, farklılıkları kolonyalist yararına sömürgeleştirilenin ise aleyhine kullanmak ve son olarak da farklılıkların kesin olduğunu söyleyerek onları mutlaklaştırmak. Farklar esasen sosyolojiktir ama sömürgeci onu biyolojik farklılıklar olarak algılar. Ne sömürgeci değişir ne de sömürülen. Birbirlerinden farklıdır ve bu farklılıklar sömürülenin üstünlük olarak algılanır.⁶⁸

İrkçiliğin tarihsel kökenini incelerken; ırkçılığın antisemitizm ile nasıl bir bağı olduğunu ortaya koymamız gerekecektir. Bu noktada antisemitizm üzerinde durmamız anlamlı olacaktır. Çünkü Herder'in hümanite kavramı ile ortaya koyduğu felsefi görüşler ve bu görüşler üzerine daha sonra yapılan yorumlar ve çıkarımlar Nazi ideolojisi ile ilişkilendirilmiştir. Lewis, antisemitizm teriminin ilk olarak 1879'da Alman gazeteci Wilhelm Marr tarafından Yahudilere karşı gösterilen nefreti temsil eden bir anlamda kullanıldığını söyler.⁶⁹ Antisemitizm kavramının etimolojik kökeni Sami halklarına yönelik bir düşmanlığı ifade edebileceği düşünülse de, kavram ilk ortaya çıktığından bu yana Yahudi düşmanlığını temsil edecek şekilde kullanılmıştır.⁷⁰

Yahudi nefretinin ortaya çıkması antisemitizm kavramının kullanımından öncedir. Bu düşmanlık Hristiyanlığın ortaya çıktığı döneme kadar uzanır.⁷¹ Kudüs'ün 70 yılında Roma İmparatorluğu tarafından fethedilmesi ile birlikte Yahudiler acı dolu kanlı süreçler yaşamıştır. Ancak Romalılar tarafından bu dönemde yapılanlar ırkçı bir tavır değil daha çok askeri bir harekettir.⁷² Roma İmparatorluğu'nda Hristiyanlığın resmi din olarak kabul edildiği dönemden beri ise Yahudiler çoğunlukla baskı altında tutulmuştur. Eski çağlarda Yahudilere duyulan düşmanlık genelde kültürel ve dinsel. Ortaçağda Yahudilere karşı düşman ve şiddet içeren davranışlar arttı. Bu durumun temel nedeni Hristiyanlığın reddedilmesi ve İsa peygamberin ölümünden sorumlu tutulmalarıydı. Ancak bu dönemdeki baskı, zulüm ve kınamanın nedeni dil veya ırk değildi. Din temelli düşmanlık zaman zaman ölüm ve sürgün tehdidiyle zaman zaman da bizzat ölüm ve

---

⁶⁸ Albert Memmi, *Sömürgecinin Portresi / Sömürgeleştirilenin Portresi*, çev. Şen Süer (İstanbul: Versus Kitap, 2009), 82-83.

⁶⁹ Bernard Lewis, *Semitizm ve Anti-Semitizm / Çatışma ve Önyargıya Dair*, çev. Hür Güldü (İstanbul: Everest Yayınları, 2004), 80.

⁷⁰ François De Fontette, *İrkçilik*, çev. Haldun Karyol (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), 29.

⁷¹ Lewis, *Semitizm ve Anti-Semitizm / Çatışma ve Önyargıya Dair*, 80.

⁷² Fontette, *İrkçilik*, 27.

sürgünle sonuçlanıyordu. Bu yaşananlar ırkçı bir takım izlenimler taşıyor olabilir.⁷³ Ancak bu dönemdeki uygulamaları, Nazi döneminde yapılanlarla karıştırmak veya denk tutmak doğru değildir. Çünkü ırkçı düşünce bu dönemde klasik veya yeni anlamda henüz ortaya çıkmamıştır.⁷⁴

Yahudilerle ilgili düşmanlık ve nefret sorunu ilk defa 15. yüzyılın ortalarından itibaren özellikle İspanya’da ırkçı bir görünüş kazanmıştır. Ancak bu görünüş henüz ırkçılığın ön izlemesi gibidir.⁷⁵ İspanya’da engizisyonla beraber 1449’da kan saflığına ilişkin ilk yasa Toledo’da çıkarıldı. Daha sonra kan saflığını koruma amacı güden başka yasalar da çıkarıldı. Bu yasalarla Yahudilerin kamusal veya özel mülk edinmeleri yasaklandı. Ayrıca bazı görev veya makamlara getirilmelerinin de önüne geçilmiş oldu.⁷⁶ Ancak bu dönemde kan saflığı ile ilgili yapılanlar hala ırksal değil dinsel bir uygulama idi. Irk veya etnik kökenle ilgili olmaktan çok toplumsal ve dinsel bir tedbir olarak ortaya çıkmıştır.⁷⁷ Bu dönem antisemitizmin yeni bir anlam kazanarak ırkçı bir boyuta geçmesinin başlangıcı olarak kabul edilebilir.⁷⁸

Antisemitizm eski çağlarda biyolojik temelli değil hem ulus hem de din temelli olarak gelişmiştir. Bu bakımdan antisemitizmin ‘arı ırk’ üstünlüğü ile birlikte Yahudilerin aşağı bir ırk oldukları düşüncesiyle dini ve ulusal temellere biyolojik kabuller de eklenmiş ve antisemitizm ideolojisi tam anlamıyla Naziler döneminde ırkçılık olarak temellenmiştir.⁷⁹

Gobineau ve Chamberlain’ın ortaya koyduğu ırk kuramlarının, Nazilerin ırk ve antisemitizm düşüncelerini etkilediği genel olarak kabul edilmektedir. Gobineau, uygarlıkların yaşadığı olumsuz durumları, bozulmaları, yıkılmaları, çürümeleri, dönüşümleri ırk faktörü ile açıklamaktadır. Ona göre uygarlıklar ırkların karışması ile bozulmuş ve yok olmuştur.⁸⁰ Irkların karışmasının felaket olacağı görüşüne varacak bu

---

⁷³ Lewis, *Semitizm ve Anti-Semitizm / Çatışma ve Önyargıya Dair*, 81.

⁷⁴ Fontette, *Irkçılık*, 36.

⁷⁵ Fontette, *Irkçılık*, 36.

⁷⁶ Lewis, *Semitizm ve Anti-Semitizm / Çatışma ve Önyargıya Dair*, 83.

⁷⁷ Lewis, *Semitizm ve Anti-Semitizm / Çatışma ve Önyargıya Dair*, 84.

⁷⁸ Fontette, *Irkçılık*, 38.

⁷⁹ Özbek, *Teori ve Pratikte Irkçılık*, 55.

⁸⁰ Fontette, *Irkçılık*, 49.

belirlemeler, arı ırk ve ırkların temizliği düşüncelerine temel olma işlevi görmektedir. Bu görüşleriyle Gobineau'nun Nazileri etkilediği düşünülebilir.⁸¹

Chamberlain, Germen kanının saflığını korunması ilkesinden hareket etti. Ona göre bu ancak yabancı ırklara mensup insanlarla mücadele ederek mümkün olabilirdi. Chamberlain'in ırk düşüncesinde fiziksel ve antropolojik unsurlar yerine psikolojik, zihinsel ve ahlaki ölçütler yer almaktadır.⁸² Irkların yakın akrabalar dışında üremesine karşı çıkan Chamberlain, Yahudilere de bu temelde yaklaşmıştır.⁸³ Yahudiler farklı ırklardan insanlarla karışmış ve bu karışım bir soysuzlaşmaya, kan çürümesine ve doğaya karşı işlenen bir suça dönüşmüştür. Yahudiler de bunun farkındadır. Yahudilerin varlığının kendisi bir suçtur, günahdır ona göre.⁸⁴

Herder insanın sabit bir doğaya sahip olduğu fikrine karşı çıkmıştır. Ona göre insanların farklı doğaları vardır. İnsan doğasındaki farklılıkların kriterleri de değişkendir. Herder'in insan doğası hakkındaki görüşlerine bakıldığında ayırım hem fiziksel hem bilişsel hem de karaktere dayalıdır. Bu görüşleri 1934'te Nazi gazetesi *Völkischer Beobachter*'de, ırklar arasındaki sadece fiziksel farklılıkların olmadığını, kalıtsal ruh farklarının da araştırılması gerektiğine dair haberlerle paralellik taşımaktadır. Nazi döneminin öncesinde ve sonrasında insanların fiziksel bazı özelliklere göre sınıflara ayrılması doğal karşılanmıştır. Herder'in insan doğasının fiziksel özelliklerin yanında, bilişsel ve karakter bakımından yaptığı vurgular da kendisinden sonraki döneme önemli ölçüde etki etmiştir.⁸⁵

Bugün bilindiği kadarıyla insanların biyolojik olarak farklı ırklara ayrılması mümkün değildir. Etnik veya kültürel farklılıkların genetikle ilgisinin kurularak insanların farklı türlere ayrılması görüşü bilimsel çalışmalar ile desteklenemiyor. Irk kavramı, insanların icat ettiği bir belirleme olarak önümüzde durmaktadır.⁸⁶ Irk ve ırkçılık kavramları özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kültürel farklılıklar temel alınarak tartışılmıştır.

---

⁸¹ Özbek, *Teori ve Pratikte Irkçılık*, 31.

⁸² Fontette, *Irkcılık*, 62-63.

⁸³ Fontette, *Irkcılık*, 65.

⁸⁴ Fontette, *Irkcılık*, 67.

⁸⁵ Sonia Sikka, *Herder on Humanity and Cultural Difference* (New York: Cambridge University Press, 2011), 146.

⁸⁶ Barbuşani, *Irkların İcadı / Irkçılığa Karşı Bilim*, 21.

İrk ve ırkçılık kavramları üzerine yapılan tartışmalar 20. yüzyılın ortalarından itibaren “eski / klasik ırkçılık” ile “yeni / kültürel ırkçılık” kavramsallaştırması çerçevesinde tartışılmıştır. Sömürgecilik dönemiyle beraber Aydınlanmanın yaşandığı çağda bir kavram olarak ortaya çıkan biyolojik temelli ırkçılıkta genel itibariyle insanların fiziksel görünüşlere göre ayrıldığı söylenebilir. Bu ırkçılık Avrupa merkezci bir bakış açısıyla bağdaşır. Yeni veya kültürel olarak kabul edilen ırkçılık ise kültürel olarak ayrımcılığın, dışlayıcılığın, nefret söylemlerinin bir ürünüdür.⁸⁷ Yeni ırkçılıkta biz olmayana duyulan nefret ve yabancı düşmanlığı kültürel kodlarla açıklanır ve temel olarak etnosentrizmden beslenir. İnsanları sınıflama çabası artık biyolojik unsurlar ile değil kültürel farklılıkları temel alır.⁸⁸

Frantz Fanon’un düşüncelerinde kültürel ırkçılık bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Fanon’a göre insanların kendi kültürel değerlerinin diğer kültürel değerlerden daha üstün olduğuna dair inanç ırkçılığın bugün de devam etmesini sağlamıştır.⁸⁹ Fanon temel olarak sömürgeci faaliyetlerin, sömürgeleştirilenler üzerinde yaptığı etkiyi göstermeye çalışmıştır. İrkçılığı sabit bir olgu olarak değerlendirmeyen Fanon, ırkçılığın değişen ve sürekli dönüşerek yeni bir belirlenim kazanan bir kavram olduğunu savundu. Biyolojik temelli ırkçılık sömürgecilik dönemine ait bir kavram olarak değerlendirilmeliydi. Fanon ırkçılığı tanımlarken ilkel olarak nitelendirdiği ilk ırk kavramını değil, bir var oluş biçimi olarak gördüğü kültürel ırkçılığı temel alır. İrkçılık bu haliyle sömürgecilikten ayrı bir olgu değil ama sömürgeleştirilen coğrafyalardaki halkların kültürel olarak baskı altına alınması için kullanılan temel öge halini almıştır.⁹⁰

Yeni veya kültürel ırkçılık kavramını “farkçı ırkçılık” olarak değerlendiren Taguieff’in görüşlerine de değinmemiz yerinde olacaktır. Taguieff biyolojik bir belirlenim olan ırk kavramı yerine etnik köken ile kültürün kullanılması gerektiğini savunur. Eşitsizlik kavramı yerine “fark”, farklı olandan ve farklılıklardan korkan anlamındaki “heterofobi” yerine ise farklı olma hakkı anlamına gelen “heterofili” kavramını

---

⁸⁷ Emine Erden Kaya, *Yeni İrkçılık Ekseninde İslamofobi* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 2.

⁸⁸ Erden Kaya, *Yeni İrkçılık Ekseninde İslamofobi*, 82.

⁸⁹ Erden Kaya, *Yeni İrkçılık Ekseninde İslamofobi*, 74.

⁹⁰ Robert Miles, *İrkçılık*, çev. Sibel Yaman (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 2000), 90-91.

önermektedir. Taguieff önerdiği bu üç kavram ile ırk kavramı hakkındaki tartışmaları yeniden kurar ve ırkçılığa karşı koyulan görüşlere karşılık verir.⁹¹

Balibar yeni ırkçılığı sömürgelekten kurtuluş çağına ait olarak görür. Aynı zamanda yeni ırkçılık, insanlığın tek bir siyasal alan içinde parçalandığı bir çağa ait bir kavramdır.⁹² Balibar “ırksız bir ırkçılık” olarak adlandırdığı ırkçılık düşüncesinin aslında devrimci bir düşünce olmadığını söyler. Balibar, biyolojik olarak sahte bir belirlenim ile ortaya koyulan ırk kavramından ayrı olarak ırkçılığın hep var olduğunu savunur. Bu ırksız ırkçılığın prototipini ise antisemitizm olarak görür. Ona göre hem Aydınlanma çağındaki Yahudi düşmanlığı hem de öncesindeki dinsel temele dayanan Yahudi düşmanlığı ile beliren antisemitizm aslında kültürel bir ırkçılıktır.⁹³

Lévi-Strauss’un görüşleri de yeni ırkçılık tartışmaları açısından önemlidir. Asya, Avrupa, Afrika ve Amerika kıtalarındaki insanların görece farklı ırklardan gelmesi bu uygarlıkların insanlığın gelişmesine katkılarını özgün kılmıyor. Ama yine de böyle bir özgünlükten bahsedecek olursak; özgünlük anatomik değil tarihsel, sosyolojik ve coğrafi koşullardan kaynaklanır. Strauss burada şu soruyu sorar: “madem doğuştan ırksal yetenekler yoktur o zaman diğer renkli halkların kimisi yarı yolda kimisi binlerce hatta on binlerce yıl geride kalırken beyaz insanın kurduğu uygarlık nasıl o bilinen ilerlemeyi yapabilmiştir?” Strauss ırkların eşitsizliklerinden önce kültürlerin eşitsizliğinin üzerinde durulması gerektiğini vurgulamıştır.⁹⁴ Strauss için ırkların eşitsizliği sorunundan önce ele alınması gereken konu kültürlerin eşitsizliğidir.⁹⁵ Irkçı önyargıya karşı çıkan Strauss, bilimin bir toplumun değerine göre zihinsel üstünlüğünü veya aşağılığını ortaya koymak için kullanılmasına karşı çıkar ve Avrupa merkezci bakış açısını eleştirir.

Tarihsel süreçte, deri rengi ve biyolojik özelliklere dayanan ırkçılığın Avrupalıların kendileri dışındaki insanları ötekileştirme, düşmanlaştırma ve sömürme pratiğine yol açmıştır. Modern/ bilimsel/ klasik ırkçılık olarak literatürde yer alan ırkçılık deri rengi ve biyolojik/kalıtısal belirlenimlere dayanmaktaydı. Yeni ırkçılık ise dil, din ve etnik

---

⁹¹ Erden Kaya, *Yeni Irkçılık Ekseninde İslamofobi*, 76.

⁹² Etienne Balibar, “Bir ‘Yeni-Irkçılık’ Var mı?”, çev. Nazlı Ökten, *İrk Ulus Sınıf / Belirsiz Kimlikler*, ed. Etienne Balibar - Immanuel Wallerstein (İstanbul: Metis Yayınları, 2000), 30.

⁹³ Balibar, “Bir ‘Yeni-Irkçılık’ Var mı?”, 34.

⁹⁴ Claude Lévi-Strauss, *İrk, Tarih ve Kültür*, çev. Haldun Bayrı vd. (İstanbul: Metis Yayınları, 2016), 22-23.

⁹⁵ Lévi-Strauss, *İrk, Tarih ve Kültür*, 23.

köken gibi belirlenimlerle daha çok kültürel bir farklılık ve üstünlüğe gönderme yapar. Burada vurgulanması gereken durum ırkçılığın tarihsel geçmişinin yok olmadığı, kavramın yeni bir belirlenim kazandığıdır.⁹⁶ Irk kavramının değerlendirilmesindeki bu dönüşüm, ırkçılığın tarihsel gelişimini ve varlığını sorgulayan bir dönüşüm değil sadece ırkçılığın temellendirilmesindeki farklılığı temsil eder.⁹⁷ Bilimsel, düşünsel ve toplumsal değişimlere rağmen biyolojik veya kültür temelli olarak kurulan farklılıkları üstün görme anlayışlarının her ikisi de ırkçı özün korunduğunu göstermektedir.⁹⁸

Herder halkların hümanitelerinin üstünlüğüne, karşılaştırılmasına karşı çıkmış olsa da, onun farklı halkların hümaniteleri ile ilgili söyledikleri halklar arasında bir hiyerarşi olduğu çıkarımına açıktır. İnsanları kültürel olarak ayırması, farklı kültür ve hümaniteye sahip insanların karışmasına karşı çıkması düşüncelerinin arı ırk ve kültürel ırkçılık anlayışı ile ilişkilendirilmesine neden olmuştur.

1.3. Sömürgecilik ve Irkçılık

Sömürgecilik, genellikle kolonyalizm kavramının yerine kullanılmaktadır. Kolonyalizm kavramı, Latince ‘colonia’ kelimesinden türetilmiştir. ‘colonia’ kelimesi; ‘çiftlik ve yerleşke’ anlamlarına karşılık gelmektedir. Bu kavram ilk defa Romalılar tarafından kullanılmıştır. Romalılar ‘colonia’ kavramını; ‘anayurduyla bağlantısını koparmadan başka topraklarda oluşturulan topluluklar’ için kullanmıştır. Loomba, kolonyalizmi tanımlarken Oxford English Dictionary’ye başvurur:

“Yeni bir ülkede bir yerleşke... yeni bir yöreye yerleşen, anayurtlarına tabi halde ya da onunla bağlantısını koruyarak bir topluluk oluşturan bir grup insan; yerleşimi ilk olarak gerçekleştirenlerin soyu ve ardılları tarafından bu şekilde oluşturulan topluluk anayurtla bağlantıyı koruduğu sürece bu yerleşime “colonia” denir.”⁹⁹

Loomba’nın tanımında dikkat çeken nokta; yerleşilen yörenin *yeni* olması ve *anayurda* bağlı veya ona tabi olması gerektiğidir. Yerleşilen ülke, yerleşen için yeni bir yerdir. Kolonileştirenlerin bu yeni topraklarda, topluluklar oluşturma süreci; hâlihazırda orada

⁹⁶ Emine Erden Kaya - Şenol Durgun, “Irkçılığın Dönüşümü: Kavramsal Ve Kuramsal Bir Analiz”, *Akademik Hassasiyetler* 7/13 (2020), 81.

⁹⁷ Özbek, *Teori ve Pratikte Irkçılık*, 116.

⁹⁸ Sevim Aşar, *Irk ve Irkçılık Üzerine Tartışmalar ve Yeni Irkçılık* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 3.

⁹⁹ Ania Loomba, *Kolonyalizm / Postkolonyalizm*, çev. Mehmet Küçük (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000), 18-19.

yaşayan toplulukların yaşamsal ve kültürel dünyalarını bozma ve yeniden düzenleme olarak gerçekleşmiştir. Buradan hareketle kolonyalizm, başka insanların topraklarının ve mallarının ele geçirilmesi ve yönetilmesi anlamına gelir. Kolonyalizm anlamında yerleşilen bu yeni topraklar; kaynaklarının alınıp yerleşenlerin anayurduna aktarılacağı bir yeri imler.¹⁰⁰

Sartre ise sömürgeciliği şöyle ifade eder:

“Çünkü sömürge egemenliği ne bir rastlantılar oyunu ne de binlerce bireysel girişimin istatistik sonucudur. Sömürgecilik, 19. yüzyıl ortalarında kurulan, 1880 dolaylarında ürünlerini vermeye başlayan, Birinci Dünya Savaşından sonra çöküş dönemine giren ve bugün sömürgeci ulusa karşı yönelmiş bir sistemdir.”¹⁰¹

Sartre’a göre sömürgecilik soyut bir mekanizma değildir, yaşayan işleyen bir sistemdir. Sömürgeci de yerli gibi bir üründür, o; anayurda bağlı olarak büyük kârlar kazanmak için gelmiştir oraya.¹⁰² Sömürgecinin en önemli dayanağı ırk kavramıdır. Irk, sömürgecilik sistemine içkindir. Sömürgecilik zorla sistem içinde tuttuğu insanları; insan haklarından yoksun kılar ve zorla hem sefalet hem de cehalet içinde tutar. Sömürgecinin her davranışı ve uygulaması ırkçılıkla beraber yürür. Sömürülen insanlar hiçbir hakka sahip değildir.¹⁰³

Aime Cesaire’de sömürgecilerin asıl amacının ekonomik ve ekonomiye dayanan dünya pazarındaki rekabet olduğunu söylemektedir. Onun, sömürgeciliğe dair açıklaması şöyledir:

“Sömürgecilik esasen nedir? Ne olmadığı üzerinde anlaşmak gerekirse: Ne İncil’i öğretmektir, ne hayırsever bir girişimdir; ne cehaletin, hastalıkların ve tiranlığın sınırlarını geriletme arzusudur, ne Tanrının yüceltilmesi için üstlenilen bir projedir, ne de hukuk düzenini genişletme çabasıdır. Sonuçlarından çekinmeksizin, ilk ve son kez olmak üzere kabul etmeliyiz ki, buradaki tayin edici aktörler serüvenci ve korsan, toptancı ve gemi sahibi, altın arayıcısı ve tüccar, hırs ve güç ve bunların da gerisinde, içsel nedenlerden dolayı, tarihin belli bir noktasında, birbirine rakip

---

¹⁰⁰ Ania Loomba, *Kolonyalizm Postkolonyalizm*, 18-19.

¹⁰¹ Jean Paul Sartre, *Hepimiz Katiliz*, çev. Süheyla N. Kaya (İstanbul: Belge Yayınları, 1995), 16.

¹⁰² Sartre, *Hepimiz Katiliz*, 27.

¹⁰³ Sartre, *Hepimiz Katiliz*, 33.

ekonomileri arasındaki rekabeti dünya ölçeğinde yaymaya kendisini zorunlu hisseden bir medeniyetin şeytani gölgesidir.”¹⁰⁴

Eski çağlarda halkların, içlerinden bir kısmını başka yerlere yerleştirdiği bilinen bir gerçektir. Fakat bu durumun modern anlamda sömürgecilikle bir ilişkisi yoktur. Fenike ve Yunan kolonilerinin farklı yerlere yerleşmesi, biçimsel anlamda modern sömürgecilikle benzerlik taşısa da temel noktalarda farklılıklar bulunmaktadır. Romalıların istilaları da yerli halkı ezmiş olmasına rağmen temelde modern sömürgecilikten farklıdır. Modern anlamda sömürgecilik Rönesans ile doğmaya başlamıştır.¹⁰⁵

Yapılan kolonyalizm tanımları sadece 16. yüzyıl Avrupası için değil daha önceki dönemlerde yaşayan halkları da kapsamaktadır. Daha önce Roma, Moğol ve diğer bazı devletlerin fethettikleri yerlere uyguladıkları şiddet ve sömürgeci tavır da kolonyalizm hareketi olarak değerlendirilir. Fakat şu var ki modern anlamda kolonyalizm, önceki dönem uygulamalarıyla benzerlik gösterse de biçimsel olarak farklılık arz eder.¹⁰⁶ Haçlı seferleriyle istediğini alamayan Avrupalı, deniz aşırı olan yerleri mecburen keşfetmiş ve sömürmüştür. Gerçekleştirilen coğrafi keşifler sömürgeciliğin ana zeminini hazırlamıştır. Coğrafi keşiflerle beraber Rönesans ve Reform hareketleri ile Avrupa'nın yayılmacı siyaseti daha da artmıştır.

Geneli tarım ile uğraşan ve köleliğin benimsendiği eski dünya toplumlarında; ticari faaliyetler gemiciliğe, üretimse zanaatkârlık ve el emeğine dayanıyordu. Modern dönemde teknik anlamda ilerleme kaydedilmesi ve bazı bilimsel keşifler toplum düzenini değiştirdi ve modern burjuvazi doğmuş oldu. Bu yeni sınıf kölelerin el emeğinden yoksundu; dolayısıyla yeni kaynaklar ve bu kaynaklara ulaşmak için yeni teknikler aramaktaydı. Geliştirilen yelkenli gemiler ve maden endüstrisi ile birlikte ileri bir teknikte makine uygarlığı ortaya çıkmaya başlamıştır. Ticareti genişletmek, altın ve hammadde hırsıyla yeni pazarlar elde etmek isteyen Avrupalı, dünyanın geri kalan kısmına göz koymuştur. Kendi uygarlığını tek ve üstün bir uygarlık olarak görmeye başlayan Avrupa, tarım ve zanaat düzeyinde kalmış diğer uygarlıkları geri kalmış ve

---

¹⁰⁴Aimé Césaire, *Sömürgecilik Üzerine Söylev*, çev. Güneş Ayas (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2005), 66-67.

¹⁰⁵ Raimondo Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi*, çev. Halim İnal (İstanbul: e Yayınları, 2000), 13-14.

¹⁰⁶ Loomba, *Kolonyalizm / Postkolonyalizm*, 20-21.

yabani olarak görüyordu.¹⁰⁷ Özellikle Afrika sömürgeleştirilmeden önce karmaşık bir toplum yapısına sahipti ve bu yapı sömürgeleştirildikten sonra daha da karmaşık bir hal aldı. Sömürgecilik sonrasında Afrika kendi içerisinde iktidar mücadelelerine sahne oldu. Böylece beklenen ekonomik ve teknolojik kalkınma olmadı.

Avrupalı hümanist, bilimsel ve aydınlanmacı bakış açıları kolonyal söylemi içeriyordu.¹⁰⁸ Sömürgeleştirilenin temel amacı kültürel ve ahlaki değil; ekonomiktir. Sömürgeciler ilk olarak ekonomik sebeplerden dolayı kendi yurdunu terk edip sömürge topraklarına yerleşmiştir. Orada daha çok para kazanır ve daha az harcar. Sömürgede daha iyi iş, daha yüksek garanti para, kariyerinde hızlı yükselme imkânları vardır. O kuracağı işte daha fazla kar etmek; daha iyi bir iş, daha ucuz işgücü ve hammadde için sömürge topraklarına gider.¹⁰⁹ Devlet olarak ise sömürgeciler; sömürgeleştirdikleri yerlere medeniyet götürdüklerini iddia eder. Bunun karşılığında ise onların her türlü zenginliklerine el koymayı ihmal etmezler. Bu devletler medenileştirme adı altında sömürgeciliği yaygınlaştırmaktan geri durmamışlardır. Yani sömürgeci devletler sahip oldukları zenginliği, sömürgeleştirdikleri halklara borçludur.¹¹⁰

Avrupa ülkelerinin her birinin sömürgeleştirdiği halklara bakışı ve onları yönetme şekilleri çok farklı olmuştur. Bu nedenle Avrupalı ülkelerin ekonomileri de birbirinden farklı seviyede gelişmiştir. Ekonomilerin gelişmesindeki dengesizlikler zorunlu olarak kapitalizmi doğurmuştur. Marx'a göre üretim araçlarına sahip sermayeciler ve istihdam ederek beden güçlerinden yararlanılacak işçiler varsa kapitalizmin temeli oluşmuştur.

Yayılmacı bir ekonomik politikaya sahip olan kapitalizmin, kolonyalizm ile temel bir bağı vardır. Kolonyalizm, kolonileştirdiği toplumun ekonomik sistemini kapitalistleştirmiştir.¹¹¹ Kapitalizmin bir parçası olarak değerlendirilebilecek olan kolonyalizm, Marx tarafından eleştirilmiştir. Marx, kapitalizmin para ve metaların insan ilişkilerinin yerine geçtiğini ve insanı nesneleştirdiğini savunur. Nesneleşen insan özünden kopar ve diğerleri tarafından aşağılanır.¹¹² Sömürgeleştirilen halklar; emeklerine

---

¹⁰⁷ Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi*, 14-15.

¹⁰⁸ Loomba, *Kolonyalizm / Postkolonyalizm*, 88.

¹⁰⁹ Memmi, *Sömürgecinin Portresi / Sömürgeleştirilenin Portresi*, 25-26.

¹¹⁰ Frantz Fanon, *Yeryüzünün Lanetlileri*, çev. Şen Süer (İstanbul: Versus Kitap, 2020), 42.

¹¹¹ Loomba, *Kolonyalizm / Postkolonyalizm*, 29.

¹¹² Loomba, *Kolonyalizm / Postkolonyalizm*, 40.

yaslanan ekonomik sistemde hem işlevsel roller oynamış hem de sömürüyü haklı gösteren ırkçı ideolojilere maruz kalmıştır.

Marksizm eski ile yeni sömürgecilik üzerine önemli bir ayırım yapar. Eski dönem sömürgecilikleri kapitalizm öncesidir ama modern kolonyalizm Batı'da kapitalizmin kuruluşuna eşlik eder. Modern kolonyalizm sömürgeleştirdiği ülkelerde mal, zenginlik ve haraç toplamakla beraber onların hem kültürel pratiklerini hem de ekonomik düzenlerini yeniden yapılandırdı. Kolonyalistlerin ekonomileriyle karmaşık bir ilişkiye giren sömürge toplumlarının zenginlikleri ve iş güçleri sömürgecilerin kentlerine akmaya başladı. Yerel halk köleleştirildi ve iş gücünü ihtiyacını karşılamak için kentlere getirildi. Böylece sömürge toplumlari hem fakirleşti hem de sömürgecilere muhtaç bir hale geldi.¹¹³ Bu anlamda kapitalist bir zihinle yerli halkın tüm zenginliklerine el koyan kolonyalistler; yarattıkları evrensel pazarda bu zenginliklerin ticaretini yapmışlardır. Yerli halka karşı geliştirilen sömürgeci ve kapitalist tavrın temelinde onları küçümseme ve aşağı görme dolayısıyla etnosentrik ve ırkçı bir eğilim vardır.

19. ve 20. yüzyılda birçok araştırmacı ve düşünür kolonyalizmin ilerleyişini bilim ve aklın, batıl inançlara ve hurafelere karşı üstünlüğü ile eşit değerlendirdi. Kolonileştirilen toplumlar da aynı bakış açısını benimsedi. Neredeyse tüm kolonileştirilen halklar Avrupa'nın kültür, teknoloji ve eğitim alanında üstün olduğunu kabul etti.¹¹⁴ Afrika'nın ve Asya'nın Batılılaşmaları işgallerle ilgili değildir. Avrupa sömürgeleştirdiği toprakları Avrupalılaştırmak için işgal ettiğini söyler. Sömürgecilerin Avrupalılaştırılması için her şey yapılmıştır. Çünkü Avrupalılar işgalleri meşrulaştıran olguların gerçek olsun ya da olmasın ortadan kalkmasına izin vermemiştir.¹¹⁵

Césaire, Batı'nın bütün medeniyetlerin, felsefelerin ve diğer bütün duyarlılıkların kavşağı ve yayılım yeri olduğunu kabul eder. Ancak o, Batı'nın sömürgecilik anlayışıyla medeniyetler arasındaki ilişkinin tek taraflı sömürüye dönüştüğünü ve Batı'nın ekonomik hırsı sonucunda giderek barbarlaştığını söylemektedir.¹¹⁶ Sömürgeleştirme masum bir amaç taşımaz. Ancak sömürgeleştirilenler de yaptıklarının bedelini mutlaka ödeyecektir. Sömürgeleştirilen bu tavrını meşrulaştıran ulus hasta bir

---

¹¹³ Loomba, *Kolonyalizm / Postkolonyalizm*, 21.

¹¹⁴ Loomba, *Kolonyalizm / Postkolonyalizm*, 40.

¹¹⁵ Césaire, *Sömürgecilik Üzerine Söylev*, 81.

¹¹⁶ Césaire, *Sömürgecilik Üzerine Söylev*, 67-68.

ulustur, ahlaken sakatlanmıştır. Batı, yapıp ettiklerinin bedeli olarak kendi içinden Hitler'i çıkarmıştır. Hitler Césaire'e göre, Batı'nın yapıp ettiklerinin cezasıdır.¹¹⁷

Beyaz yerleşimciler tarihsel olarak kolonyal egemenliğin failleriydi. Bundan dolayı kolonileştirilen yerel halk ile beraber kültürel ve ekonomik olarak yaşadıkları değişim onların yerleşik halktan farklı olarak değerlendirilmesine engel olmaz. Anayurttan ne kadar farklı olurlarsa olsunlar beyaz yerleşimciler, yerli halkların maruz kaldığı soykırım, ekonomik sömürü, kültürel yıkım, katliam ve politik dışlanmaya maruz kalmamıştır.¹¹⁸

Avrupalılar sömürgeleştirdikleri topraklardaki yerli halk hakkında bilgi toplayıp onları bazı nitelik ve görünümüne göre vahşi, mülayim, Hindu, Türk gibi sınıflara ayırıyordu. Ayrılan sınıflara göre kimi insanlar tarım işçisi olarak çalıştırılırken kimileri de köleleştiriliyordu. Yapılan sınıflandırmada vahşi ve barbar olarak nitelendirilenlere uygulanan şiddet, kolonyal söylemle haklı gösterilmeye çalışılıyordu.¹¹⁹ Sömürgeleştirilen toplumların sınıflara ayrılmasının bir başka amacı da yerli halkı ve yaşadıkları yerlerdeki zenginlikleri daha kolay sömürme ve yönetme amacıydı.¹²⁰

Kolonyalist faaliyetlerle beraber sömürgeleştirilen toplulukların ahlaki değerleri bir yıkıma uğradı. İlk dönemlerde sömürgelerin toprağına yerleşen ve zenginliklerine el koyan sömürgeciler modern dönemde uluslararası şirketler aracılığıyla sömürü faaliyetlerine devam etti. Modern kolonyalizm fethettiği ülkenin sadece topraklarına ve mallarına el koymadı. Aynı zamandan kendi ekonomik ve kültürel pratiklerini oradaki insanlara dayattı. Bir süre sonra sömürgeleştirilen halk bu düzene ya kendiliğinden ya da şiddetle alışmıştır. Zaten alışmaktan başka çareleri de yok gibiydi. Köleleştirilen yerli halkın tüm zenginlikleri Avrupa'ya götürülmeye başlandığında; büyük oranda bir ticaret ve nüfus hareketliliği yaşandı.

Sömürgeleştirilen halk kötü ve değersizdir. Sömürge, onun değerlerini inkâr eder ve açıkça bu değerlerin düşmanıdır. Fanon sömürgecilerin, sömürülen halkı tanımlarken daima zoolojik terimlere başvurduğunu söylemektedir. Sömürge halkı arı gibi üşüşür,

---

¹¹⁷ Césaire, *Sömürgecilik Üzerine Söylev*, 74.

¹¹⁸ Loomba, *Kolonyalizm / Postkolonyalizm*, 27.

¹¹⁹ Loomba, *Kolonyalizm / Postkolonyalizm*, 121-122-124.

¹²⁰ Loomba, *Kolonyalizm / Postkolonyalizm*, 125.

karınca gibi kaynaşır ve kötü kokar. İnsana dair pek bir nitelikleri de yoktur.¹²¹ Sömürgeci ırkçılığı başka ırkçılıklardan farklı görmeyen Fanon; Avrupa'yı sömürgeci ırkçılığın sorumlusu olarak kabul etmektedir.¹²² Avrupa ırkçılık ideolojisi ile Amerika yerlilerini ve köleleştirdiği insanları biyolojik olarak kendilerinden daha aşağı olarak gösterdi ve bu durumun yerlilerin kontrol ettikleri bir durum olmadığını iddia etti. Böylece sömürgecilik ve köle ticareti ırkçılık ile biyolojik bir temelde kavramsallaştırılmıştır.¹²³

Kolonyalizm ile beraber insan bilgisinin her alanı yeniden şekillendi. Avrupa'nın orta çağda vahşi adam olarak tanımladığı; ormanlarda yani medeniyetin sınırı dışında yaşayan halklar bu tanıma oldukça uyuyordu. Vahşi adam miti kolonyal faaliyetlerden önce de vardı elbette. Fakat kolonyalizm Avrupalı insanların kendileri dışındaki halklara ilişkin olumsuz ve küçümseyici inanç ve düşünceleri hem genişletti hem de değiştirdi. Kolonyalizm ile Avrupalılar kendileri gibi olmayanları hem medeniyet dışı olarak algıladı hem de tehlikeli olarak gördü. Kendileri gibi olmayan vahşi adamların, barbarların tehlikeli olarak görülmesi onlara uygulanan şiddetin bilinçaltındaki sebeplerindendi.¹²⁴

Sömürgecilik yaygınlaşıp ilerleme kaydettikçe misyonerlik faaliyetler de arttı. Bununla beraber Avrupalıların sömürülen halkların kirli olduğu düşüncesi ile kendilerini kirletecekleri korkusu daha da arttı.¹²⁵ Dolayısıyla Avrupalılar kendi kültürel pratiklerini yerli halka dayattı ve gerek gördüğü yerde şiddete başvurdu. Fakat sömürgeci sömürgeleştirdiklerini, sanılanın aksine din değiştirmeye zorlamamıştır. Sömürge insanı içindeki durumdan din değiştirerek kurtulamaz. Çünkü din değiştirse bile ırkını değiştiremez ve onlar sömürge olmaktan başka bir sınıfa yükselemez. Değişim imkânsızsa karşı şiddetle kurtulmaya çalışmaya da gerek yoktur. Memmi'ye göre sömürgeci ırkçılığının ideolojisi budur.¹²⁶ Sömürge ırkçılığı sömürülenin geri

---

¹²¹ Fanon, *Yeryüzünün Lanetlileri*, 48-49.

¹²² Frantz Fanon, *Siyah Deri, Beyaz Maskeler*, çev. Orçun Türkay (İstanbul: Metis Yayınları, 2020), 72-73.

¹²³ Özbek, *Teori ve Pratikte Irkçılık*, 54.

¹²⁴ Loomba, *Kolonyalizm / Postkolonyalizm*, 79-80.

¹²⁵ Loomba, *Kolonyalizm / Postkolonyalizm*, 140.

¹²⁶ Memmi, *Sömürgecinin Portresi / Sömürgeleştirilenin Portresi*, 87.

kalmışlığını, tembelliğini ve sefaletini açıklamaktadır. Geri kalmışlık, sefalet, cehalet ve tembellik sömürgeleştirilen halkın kurumsal kimliği olmuştur artık.¹²⁷

Sartre sömürgeciliğin er ya da geç çökeceğini; bunun kaderinde olduğunu vurgular. Sömürgecilik sonuç olarak özgürleştirici halk savaşlarını doğurur. Bu savaşlar sistemin son aşamasında ortaya çıkar.¹²⁸ J. Paul Sartre sömürgeciliğin; şiddet yoluyla boyun eğdirdiği insanlara, insan haklarını esirgediğini ve onları zor gücüyle Marx'ın alt insan dediği sefalet ve cehalet durumunda tuttuğunu söylemektedir. Ayrıca sömürgeleştirilenin alt insan olma durumu süreklilik kazanmalıdır. Bunun devamı için ırkçı bir tavır gerekmektedir. Nitekim ırkçılık sömürgeci kurumların üretim ve mübadele yöntemlerinin içine işlemiştir. Irkçılık kapıdadır der Sartre, nitekim haklıdır. Çünkü Batı sömürgeciliğini meşrulaştırmak için kendi değerlerini merkeze alarak etnosentrik bir tavırla yola çıkmış ve sonrasında da ırkçılığa başvurmuştur. O sömürgeciliğini ırkçılık ile meşrulaştırır ve sömürgeleştirdiği toplumları alçaltır.¹²⁹ Sömürülenler doğaları gereği tam olarak insan değildirler. Onlar konuşan birer hayvan olarak kabul edilmiştir.

Sömürgeciler yani kolonyalistler, yönetim ellerinde olmasına rağmen; sömürgeleştirdiği insanların yaşam koşullarını iyileştirmek için pek bir şey yapmazlar. Sömürgeci, sömürge topraklarını kendi yurduna benzetmeyi planlamamıştır. O geçici bir süre orada olacağı için sadece orada bulunduğu zaman zarfında işine yarayacak şeyler yapar. Sömürgeleştirilenin yaşam şartları veya kötülüğü umurunda değildir. Onlar zaten, aşağı seviyede insanlardır.¹³⁰

Sömürgeleştiren ancak sömürgeleştirilenin yaşam standardı düşükse iyi yaşayabilir. Sömürgede yönetsel görevleri kolayca elde eder. Sömürgeleştiren ne kadar nefes alırsa sömürgeleşen o kadar boğulur. Yasalar sömürgeleştiren tarafından yapıldığı için; o her zaman haklıdır. Sömürgeci kendine sadece yer edinmemiştir. Aynı zamanda sömürgeleştirilenin yerini de gasp etmiştir. O kendi yaptığı yasalarla oraya sahip

---

¹²⁷ Memmi, *Sömürgecinin Portresi / Sömürgeleştirilenin Portresi*, 93.

¹²⁸ Sartre, *Hepimiz Katiliz*, 109.

¹²⁹ Memmi, *Sömürgecinin Portresi / Sömürgeleştirilenin Portresi*, 18.

¹³⁰ Memmi, *Sömürgecinin Portresi / Sömürgeleştirilenin Portresi*, 81.

olmuştur ve sahip olmaya devam edecektir. Sömürgeci gaspçı olduğunu iyi bilmektedir.¹³¹

Fanon, Batı'nın zenginliğini sömürdüğü ülkelere borçlu olduğunu ısrarla söylemektedir. Batının sahip olduğu zenginlik kendilerine ait değildir; sömürdükleri insanlara aittir. Dolayısıyla sömürülen topraklardan her şeylerini alıp gitmeleri yetmez. Yüklü miktarda tazminat ödemeleri gerekir. Bu tazminat elbette sadaka değildir.¹³²

Kendi etnisitesini üstün gören ve merkeze etnosentrizm ve ırkçılığı alan kolonyalist bakış, yerlilerin ve ötekilerin kendilerine hizmet etmek için yaratıldığına inanıyordu. Önce yerlilerin topraklarına el koydular sonra da onların bir kısmını demiryolu, liman gibi tesislerin inşaatında bir kısmını da özel hizmetlerini yaptırmak için kullandılar.¹³³ Böylece sömürgeleştirenin varoluşu sömürgeleştirilenin varoluşuna tümünden bağlı hale geldi. Sömürgecinin başına bela olan durum sömürgeleştirilen için iyiliktir. Memmi'ye göre bu diyalektik asla aşılabilir. Çünkü sömürgecinin, sömürgeleştirileni tümünden yadsıması gerekir oysa o; kendi varoluşundan kurbanın var oluşunu ayıramaz.¹³⁴ Böylece sömürgeyi korumak onu elde etmekten daha zor olacaktır. Sömürgeci kendini sürekli faziletli ve yüce göstermek zorundadır. Aynı oranda sömürgeleştirdiğini aşağılamak zorundadır. Yani kendini haklı çıkarma çabası süreklilik arz etmelidir.

Memmi her sömürgeci ulusun faşist eğilimi içinde taşıdığını söyler. Sömürgeci insan ilişkilerini eşitsizlik ve küçümseme üzerine kurmuştur ve güvenliği otoriteyle sağlamaktadır. Karşılaştığı güçlükleri tam kölelikle çözmektedir. Kolonyalist, sömürgeleştirilene karşı anayurdunu överken içten içe anayurdunda kalanlara hınç duyar. Sömürgeci kendi vatanında sosyalist ya da demokrat olabilecekken sömürgeleştirdiği yerde gerici veya faşist olabilmektedir. Bu durumların temelinde anayurda duyulan hınç duygusu vardır.¹³⁵

Batı sömürgeleri terk ederken onları ekonomik olarak baskı altında tutar. Bu halde bağımsızlık mücadelesi bu kez yoksullukla mücadeleye dönüşür. Batı bu mücadeleye etnosentrik tavırla, küçümseyerek ve kibir ile bakar. Bazı ülkeler yoksulluk ve

---

¹³¹ Memmi, *Sömürgecinin Portresi / Sömürgeleştirilenin Portresi*, 29-30.

¹³² Fanon, *Yeryüzünün Lanetlileri*, 106.

¹³³ Loomba, *Kolonyalizm / Postkolonyalizm*, 151-152.

¹³⁴ Memmi, *Sömürgecinin Portresi / Sömürgeleştirilenin Portresi*, 69.

¹³⁵ Memmi, *Sömürgecinin Portresi / Sömürgeleştirilenin Portresi*, 77-78.

bağımsızlığın sonuçlarına katlanmayı reddeder ve sömürgecisine boyun eğer. Eskiden sömürge olan devlet böylece ekonomik açıdan Batıya bağımlı hale gelir.¹³⁶

Herder, sömürgecilik faaliyetlerinin yoğun olduğu dönemde Batılı devletlerinin emperyalist politikalarını eleştirmiştir. Herder, modern Avrupa devletlerinin başka insanları medenileştirmek iddiası ile amacının onları sömürmek ve köleleştirmek olduğunu söyler. Bu bakış açısını Herder ikiyüzlülük olarak değerlendirir. Avrupalı devletler, medeniyet götördüklerini söylediği halklara şiddet uygulamış, din değiştirmeye zorlamıştır. Tüm bunları medeniyet getirdikleri iddiası ile yapmıştır. Sömürgeciliğe açıkça karşı çıkan Herder, Avrupalıların köleliği ancak ucuz işgücünden daha pahalıya mal olduğu anda kaldırdığını söyler. Ona göre Avrupalılar, ticaret, medeniyet ve işbirliği algısıyla dünyanın birçok yerini sömürmüş ve yerli halkı katletmiştir.¹³⁷

18. ve 19. yüzyılda Avrupa sömürgecilik faaliyetleri ile birlikte gücü elinde bulunduruyordu. Bu nedenle ırk kavramının, güçlü oldukları bu dönemde ortaya çıkması ve birçok bilim adamı ve filozof tarafından savunulması rastlantı olarak görülmemelidir. Sömürgecilik faaliyetleri için halkın desteği gerekiyordu ve bu destek ırkların varlığı ile birlikte bazı insanların diğer bazılarında daha aşağıda olduğu fikrine dayanılarak hem siyasi hem de ahlaki olarak sağlanıyordu. Sömürgeleştirdikleri insanların vahşi, barbar oldukları bu nedenle medeniyete ihtiyaç duydukları görüşü ile onları medenileştirmek için yapılan her müdahaleyi meşrulaştırmak kolay oluyordu.¹³⁸

Sömürgecilik bir ülkenin kendi sınırları dışında kendine göre daha az gelişmiş olduğuna inandığı ülkeleri kontrol altına alıp yönetmesi olduğunu söylemiştik. Bu yönetme ekonomik, siyasal ve kültürel yöndedir. Sömürgeciler, geri kaldığına inandığı toplumları boyunduruğu altına almaya çalışırlar. Sömürgecilik bu noktada ya kabulle ya da karşı şiddetle gelen bağımsızlık ile sonuçlanmaktadır. Yani sömürge toplumu ya kabulcü davranıp asimile olacaktır ya da isyan edip özgür olacaktır.

Sömürgeleştirilen halkların şiddeti ideolojik bir nitelik taşır ve kolonyal şiddetin karşıtı olarak konumlanır. “Kısıtlanmış insan, bıçak boğazına dayanmış insan” gibi ifadelerle

---

¹³⁶ Fanon, *Yeryüzünün Lanetlileri*, 101-102.

¹³⁷ Frederick C. Beiser, *Aydınlanma, Devrim ve Romantizm*, çev. Aslı Önal (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2018), 322.

¹³⁸ Saini, *Üsttekiler / Irk Biliminin Geri Dönüşü*, 61.

tarif edilen sömürgeleştirilmiş insanın karşı şiddeti “özgürlük” kavramıyla birlikte ele alınmalıdır.¹³⁹ Sömürülen insanlar tarihin dışına itilmiştir, özgür değillerdir. Tarihsel ve toplumsal bir rolleri yoktur artık. Sorumlu değillerdir ve durumlarından kuşkuya düşmezler.¹⁴⁰

Sömürgeleştirilen insanlardaki özgürlük hissi; ölüm korkusu ve cezalandırılmayla beraber yok edilerek söndürülmüştür.¹⁴¹ Sömürgeleştirilenlere göre sömürülenler topluluk olarak kendilerini yönetmekten acizdirler.¹⁴² Sömürülenler geleceği düşünemez onu hayal edemez, onun tek zamanı; kendisine dayatılan, kuralları ve sınırları belirlenmiş olan bugündür. Geçmiş ve gelecek ellerinden alınmıştır. Böylece yeni kuşak sömürülenler geçmişlerinden kopmuştur. Sömürülme kültürü onlara dayatılmıştır. Gençlere ise ne kendi tarihleri ne de kültürleri öğretilir. Böylece sömürülen topluluk toplumsal ve kültürel kimliğini kaybeder.¹⁴³

Sömürgeleştirilmiş topluluklar içgüdüsel olarak düştükleri vahşi ve aşağı olma durumundan ancak şiddete başvurarak kurtulacaklarını düşünür.¹⁴⁴ Batı, sömürgelerindeki insanların sadece şiddetten anladığını, onların vahşi olduklarını ileri sürmektedir. Aynı insanlar bu kez özgürlükleri için şiddete başvurur. Sömürgeci meşruluğunu şiddete borçluyken, sömürülenler kendi özgürlüklerini meşrulaştırmak için şiddete başvurur.¹⁴⁵ Sömürgeleştirilen insanlar için özgürlük artık hissedilen bir kavramdır. Onlar kendilerini ancak karşı şiddete başvurdıklarında özgür hissederler. Bu şiddet aynı zamanda sömürgeciliği savunanlara da karşıdır. Sömürgeleştirilenlerin kayıplarını kimse umursamazken sömürgelerin kayıpları ise gündem olur. Uygulanan karşılıklı şiddetin niteliği farklıdır. Sömürülenlerin şiddeti mecburidir çünkü sömürdüğü insanlar zaten vahşidir. Sömürülenlerin şiddeti ise haksızdır. Bu şiddet medeni insanlara yani modern devletlere karşıdır. Dolayısıyla şiddete başvuran sömürülenler aslen terörist, isyancı ve anarşist bir yapıdadır. Böylece Batı kendi şiddetini aklamıştır. Burada karşılıklı şiddette bile adalet ve eşitlik yoktur. Sömürgeleştirilenin şiddeti meşru

---

¹³⁹ Achille Mbembe, *Zenci Aklın Eleştirisi*, çev. Özge Arasan Simon - Volkan Çandar (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 231.

¹⁴⁰ Memmi, *Sömürgecinin Portresi / Sömürgeleştirilenin Portresi*, 103.

¹⁴¹ Memmi, *Sömürgecinin Portresi / Sömürgeleştirilenin Portresi*, 104.

¹⁴² Memmi, *Sömürgecinin Portresi / Sömürgeleştirilenin Portresi*, 106.

¹⁴³ Memmi, *Sömürgecinin Portresi / Sömürgeleştirilenin Portresi*, 112-113.

¹⁴⁴ Fanon, *Yeryüzünün Lanetlileri*, 77.

¹⁴⁵ Fanon, *Yeryüzünün Lanetlileri*, 87-88.

olduğu için onlardan hiç kimse yargılanmaz. Özgürlük hayali bile kurmasına izin verilmeyen sömürge halkı ise şiddete başvurduğu için hem haksızdır hem de suçlu.

Sömürgeleştirilmiş olanın uyguladığı şiddet sömürgeleştirilenin vahşetini tedavi etmeye yöneliktir. Böylesi bir mücadele öncelikle sömürgeciyi tahrip etme, parçalama, korku ve öfke salma amacı taşır. Bu aşamada sömürgeleştirilen yaraladıkları, işkence ettikleri, ırzına geçtikleri, hapse attıkları kim varsa bakımını üstlenir ve tedavi eder. Sırtından vurulup ölenler için de bir mezar oluşturma görevini üstlenir.¹⁴⁶

Sömürgeleştirilenlerin şiddete başvurması kendisine uygulanan etnosentrik ve ırkçı uygulamalardan kurtulma, sömürgeleştirilenin boyunduruğu altından çıkma amacı taşır. Başvurulan bu şiddet sömürgeleştirilenin uyguladığı şiddete karşı ve özgürlük içindir.

1.4. Etnosentrizm ve Irkçılık

Etnosentrizmin, bir toplumun, insan grubunun veya topluluğunun kendi etnik köken, din, dil, toplumsal ve kültürel pratiklerinin tamamının diğer insan gruplarından üstün olduğunu savunan bir kavram olduğu söylenebilir. Etnosentrizm kavramının ilk olarak 1906 yılında Sumner tarafından bölgecilik, kendi etnik kökenini merkeze alarak benzer olanı kabul etme ve farklı olanı reddetmeye eğilimli olma anlamlarında kullanıldığı görüşü genel kabul görmüştür.¹⁴⁷

Etnosentrizmde insanlar kendi toplumuna olumlu ve merkezi bir bakış açısıyla bakarken, diğer topluluklara küçümseyici, yok sayıcı bir duygu beslemektedirler. İnsanların kendi kültürel pratiklerini üstün görmesi için diğer insan topluluklarına ihtiyacı vardır. Yani öteki insan grupları veya toplumları olmadan etnosentrik düşünce gelişmez. Bu nedenlerle diğer insan topluluklarının varlığına ihtiyaç duyan etnosentrik düşüncenin merkezi kavramlarından biri de *ötekileştirme* kavramı olacaktır. Farklı insani niteliklere göre ötekileştirme yapılabilir. Dil, din, cinsel tercih, cinsiyet, yaşam pratikleri gibi farklı insani niteliklere göre ötekileştirme mümkündür. Biz burada daha çok etnik kökene dayanan ötekileştirmeden bahsedeceğiz. Etnik kökene dayanan ötekileştirme olgusu etnosentrizme neden olan en önemli faktörlerdendir. Etnik topluluk Schnapper tarafından şöyle tanımlanır;

---

¹⁴⁶ Mbembe, *Zenci Aklın Eleştirisi*, 234.

¹⁴⁷ İhsan Kurtbaş, *Etnosentrizm ve Ötekileştirme Perspektifinde Siyasal Eğilimler* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 10.

“Etnik topluluk; tarihsel ve kültürel bir topluluğun (bu çoğu zaman bir soy birliğinden ileri gelir) mirasçıları olarak yaşayan ve bunu sürdürme isteğini paylaşan bir insan grubudur. Bir başka deyişle, etnik topluluğun iki boyutu vardır: tarihsel topluluk olma ve kültürel, özgüllüğe sahip olma.”¹⁴⁸

İnsanlar genel olarak içinde yaşadığı kültürü yaşamın merkezine yerleştirirken diğer toplumsal grupları, kendine en çok benzeyenden başlayarak en yakına, benzemeyenleri ise farklılık durumlarına göre uzağa yerleştirir. Etnosentrik davranışlar aynı toplumsal grup içinde yaşayan bireyler arasında da görülür fakat en yaygın biçimde farklı etnik, din, kültür anlayışına sahip toplumsal gruplar arasında görülür. Burada etnosentrizmin iki önemli türü karşımıza çıkar. Bunların ilkinde insanlar yaşadıkları toplumu doğal ve biricik görür, ikincisinde ise kendi toplumunu diğerlerinden üstün tutar. Kendi kültürünü doğal kabul edenler genellikle ortak bir algı, düşünme ve karar verme mekanizmasına sahiptir. Böylece insan gerek bireysel gerekse toplumsal yaşamında akıl etme, düşünme gibi zihinsel olarak daha zor olan edimlerin yerine, kültürel pratiklerle hayatını daha kolay ve rahat yaşayabilir. Bu durumda etnosentrizmin ikinci unsuru olan kendi kültürünü üstün görme anlayışı kaçınılmaz olacaktır. İnsan doğal kabul ettiği kendi kültürünü diğer etnik gruplardan ayırır ve onların tüm kültürel pratiklerine kuşkuyla yaklaşarak onlara değersizlik atfeder.¹⁴⁹ Buradan hareketle bütün kültürlerin bir dereceye kadar etnik merkezci olduğu söylenebilir. Bu durum dışarıdakilere kuşkuyla ve önyargıyla bakmayı doğurur. Kendi toplumsal grubunu merkeze koyan insanlar diğerlerini yabancı, barbar, ahlaki ve zihinsel olarak aşağı düşünür. Etnosentrizm bu durumda farklı etnik ve kültüre sahip toplulukların çatışmasına neden olabilir.¹⁵⁰

Etnosentrizm, hem biyolojik hem de genetik temellerin ötesinde toplumsal ve kültürel tüm değerler bakımından bir insan grubunun merkezi bir yere sahip olmasını ve diğer toplulukların veya grupların merkeze alınan bu insan grubuna göre değerlendirilmesini savunan bir bakış açısıdır. Kurtbaş’a göre, insan yaşadığı toplumu hem sosyal hem de kültürel olarak referans kabul ederek, kendi toplumunu, grubunu, kültürünü daha üstün

---

¹⁴⁸ Dominique Schnapper, *Yurttaşlar Cemaati - Modern Ulus Fikrine Dair*, çev. Özlem Okur (İstanbul: Kesit Yayıncılık, 1995), 33.

¹⁴⁹ Asker Kartarı, *Farklılıklarla Yaşamak / Kültürler Arası İletişim* (Ankara: Ürün Yayınları, 2001), 185-186.

¹⁵⁰ Anthony Giddens, *Sosyoloji*, ed. Cemal Güzel, çev. Hüseyin Özel vd. (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2012), 543.

ve faziletli olarak kabul ederek olumlu bir tutum sergilerken, kendi toplumsal ve sosyal grubu dışındaki topluluk ve grupları faziletsiz ve aşağı görüp düşmanca bir tavır takınabilir. Bu nedenle etnosentrizm homojen bir özellik taşıyan toplumsal gruplar içerisinde dahi ötekilik doğuran sosyal bir mekanizmaya dönüşebilir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta homojen bir yapıya sahip yani aynı kültür, din, gelenek ve medeniyetten olan insanlar arasında da etnosentrik tavrın gelişebileceğidir. Etnik olarak kökenleri aynı fakat yaşadıkları doğal ortam farklı olan insanların yaşam ve davranış pratikleri farklı olacaktır. İki farklı köyde yaşayanların, köyde yaşayanlara göre şehirdekilerin, denize yakın yerlerde yaşayanlara göre dağlık bölgelerdekilerin deneyim ve kültürleri birbirlerinden farklı olacaktır. Etnosentrizm sadece etnik farklılıktan kaynaklanan anlaşmazlıklardan değil siyasi ve dini olgularda da ortaya çıkabilmektedir.¹⁵¹

Levi Strauss'a göre kimi zaman her kültür kendini tek yaşamaya değer ve biricik kültür olarak kabul ederken; diğer kültürleri bilmezlikten gelir veya inkâr eder. Kendilerini "iyiler, insanlar, mükemmeller" olarak adlandıran bu kültürel gruplar diğer insan topluluklarını ise "yer maymunları, bit yumurtaları" gibi insanlık durumlarını inkâr eden kimi isimlerle niteler.¹⁵² Dolayısıyla insan toplulukları kendi kültürlerini, tanımadığı diğer kültürlerden üstün görme eğilimindedir. İnsanlar ahlaki değerler, evlilik ve yas törenleri, giyim tarzları, suçları cezalandırma yöntemleri, akrabalık ilişkileri, yemek kültürleri, yaptıkları spor faaliyetleri bakımından kendilerine ait tüm bu kültürel, yaşamsal gelenek ve görenekleri öteki insan gruplarına göre daha doğru kabul ederler. Futbol ve basketbolu kendi kültürüne adapte eden topluluklara karşın güreşi ve avcılığı benimseyen insan grupları vardır. Kedi, köpek, yarasa gibi çeşitli hayvanların etlerini yemeyi normal olarak gören toplumların yanında bu hayvanların etlerini yemeyi iğrenç olarak kabul eden kültürler vardır. Bu bakış açıları etnosentrik düşüncenin gelişmesinde etkili olmaktadır. Etnosentrik bakış açısı daha çok diğer insan gruplarından izole olmuş şekilde yaşayan geleneksel toplumlarda gelişmiştir. Bu toplumlar kendileri gibi olmayan insan gruplarıyla yaşamayı beceremez. İnsanlar genellikle içinde doğup büyüdüğü toplumu tarafsız bir şekilde değerlendirmeden uzaktır. Bu nedenle geleneksel toplumların yanında modern toplumlarda da etnosentrizme rastlanmaktadır.

---

¹⁵¹ Kurtbaş, *Etnosentrizm ve Ötekileştirme Perspektifinde Siyasal Eğilimler*, 2.

¹⁵² Lévi-Strauss, *İrk, Tarih ve Kültür*, 69.

Etnosentrizm toplumsal gruplara ve bu grupların birbirleriyle ilişkilerine ilişkin ideolojik bir sistem olarak düşünülebilir. Bireyin kendisini özdeşleştirdiği gruplar ve aidiyet duygusuna sahip olmadığı gruplarla bir ayrımı imler. Dış gruplara karşı olumsuz ve düşmanca tutumlar sergilenirken iç gruplara olumlu ve eleştirel olmayan bir tavır takınır. Etnosentrik tavırda; dış grupların sosyal olarak iç gruplara tabi olması fikri vardır.¹⁵³ İnsanın içinde yaşadığı toplumsal grupla ilgili olan etnosentrik ideoloji, dış gruplarla ilgili olanın tersi yönde olsa da benzer eğilimler gösterir. İnsanın kendi toplumsal grubu ahlak, yetenek ve genel gelişim açısından üstün olduğu düşünülmektedir; ayrıca bu toplumsal grubun güç ve statü bakımından da üstün olması gerekmektedir. Etnik grupların statüleri düşürüldüğünde veya tehdit edildiğinde insanlar kendilerini zulme uğramış ve tehdit edilmiş hissetme eğiliminde olurlar. Diğer toplumsal grupların veya yöneticilerin, alt grupların statülerini iyileştirme girişimleri tehdit olarak algılanabilir. Bu noktada insan içinde yaşadığı grubu tamamen ideal olarak kabul eder ve her türlü toplumsal ve kültürel değerine körü körüne bağlanır ve diğer toplumsal grupların hiçbir değerine önem vermez. İtaat ve sadakat toplumsal grubun üyesinin ilk gereksinimidir. Diğer tüm açılardan iç grup dış grubun zıttı olarak kabul edilir; temiz, saldırgan olmayan, çalışkan, hırslı, dürüst, disiplinli ve iyi huylu.¹⁵⁴

İnsanlara çocukluklarından beri eğitim yoluyla etnik kökenlerinin ve milletlerinin kültürlerine sahip çıkmaları ve farklı olanlara karşı düşmanca bir tavır beslemeleri öğretilir. Vatanseverliğin kutsal kabul edildiği toplumlarda, bireyin ilk görevi ait olduğu milletin çıkarlarını korumaktır. Tüm bunlar eğitim yoluyla öğretilmektedir. Bu toplumlarda ötekileştirme ve etnosentrik davranış biçimleri insanlara daha çocukluklarından başlayarak öğretilmektedir.¹⁵⁵ Toplumların eğitim politikaları genellikle kendi dini ve kültürel değerlerine göre şekillenir. Bireyler kendi gibi olmayanlara karşı saygılı ve hoşgörülü olmayı değil kendilerini onlardan üstün görme eğilimiyle eğitime tabi tutulabilirler. Eğitim politikalarının bu şekilde yürütüldüğü toplumlarda etnosentrizm, kendi etnik kökeninden ve kültüründen olan insanlara

---

¹⁵³ Daniel J. Levinson, "The Study Of Ethnocentric Ideology", *The Authoritarian Personality*, ed. Max Horkheimer - Samuel H. Flowerman (New York: The American Jewish Committee Social Studies Series, 1950), 3/104.

¹⁵⁴ Levinson, "The Study Of Ethnocentric Ideology", 3/109.

¹⁵⁵ Franz Boas, *Antropoloji ve Modern Yaşam*, çev. Deniz Uludağ (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2017), 77.

bağlılığı arttırırken kendi gibi olmayan insanları aşağı görme dolayısıyla dışlamaya neden olmaktadır.

Etnosentrizm bir anlamda önyargı kavramını da içermektedir. Ancak geleneksel etnosentrizm anlayışı birçok anlamda önyargı kavramından farklıdır. Toplumsal gruplar arasında kendi kültürünü merkeze alarak diğer gruplara yaklaşım için önyargı kavramı yeterli değildir. Önyargı genellikle diğer gruplara karşı duyulan hoşnutsuzluk duygusudur. Oysa etnosentrizm genel olarak yabancılara duyulan zihinsel bir tutumdur. Etnosentrizm; ırksal veya dini azınlıklara karşı özel bir önyargıyı ve küçümsemeyi içerir.¹⁵⁶ Farklı toplumsal grupların görünüşüne, giyim tarzına, beslenme kültürüne, onaylanmayan her türlü davranış biçimlerine ve tavırlarına bakılarak geliştirilen olumsuz bakış ve önyargılar etnosentrizmin temelidir. Kabileler şeklinde yaşayan insanlarda önyargılı ve etnosentrik tavır yaygın olarak görülmektedir. Besin kaynaklarının paylaşılmak zorunda olması ve güvenliği sağlama içgüdüğü diğer insan gruplarına tahammül edilmesini zorlaştırır. Yani diğer insan gruplarının varlığı, kendi varlığına tehdit olarak algılanır. Toplumsal grupların kendini koruma içgüdüğü; farklı olanı dışlama ve ona karşı mücadele ile saldırı fikirlerinin temelidir. Sonuç olarak önyargıyı içeren bu anlayış; dış etkilere kapalı bir yaşam tarzını dayatırken etnosentrizmle sonuçlanabilir.

Endüstri devriminden önce, daha gerilerde Antik Yunan'da Roma'da ve ilksel topluluklarda ırk kavramı yoktu. Irkçılığa benzer bir davranış, tutum ve tavır vardı. Bu kültürel davranış biçimi etnosentrizm olarak değerlendirilebilir. Etnosentrizmin gelişmesinde kabileler halinde yaşamın olduğu söylenebilir.¹⁵⁷ Dolayısıyla etnosentrizm kavramıyla vurgulanan ırk değil etnik kökendir. Irk kavramının kullanımında en büyük tehlike; kalıtsal psikolojik sonuçlarda ve kültürlere yanlış uygulanmasında yatar. Psikolojik olarak ırk teorisi, her zaman açık olsun ya da olmasın belirli bir ırktan insanların ortak kalıtsal soy ağacına göre sahip oldukları için psikolojik olarak da çok benzer olduklarını ima eder. Irk kavramı bazen etnik azınlıklarla bağlantılı olarak kötüye kullanılmıştır. Siyasi bir birlik oluşturamamış toplumsal gruplar için etnik kavramı dışında yeterli bir terim yoktur. Oysa sosyoloji, kültürel antropoloji ve sosyal psikoloji açısından önemli olan kavramlar ırk ve kalıtım değil; sosyal organizasyon

---

¹⁵⁶ Levinson, "The Study Of Ethnocentric Ideology", 3/102.

¹⁵⁷ Alaeddin Şenel, *Irak ve Iraklılık Düşüncesi* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1984), 21.

(ulusal bölgesel komünal gibi), sosyal gruplar ve bireysel kişiliklerin etkileşimidir. Farklı toplumsal gurupların kendi içlerinde benzer diğer guruplara göre farklı olan psikolojik tekdüzeliklerini; ırksal kalıtım yerine sosyal organizasyon açısından açıklamak daha doğrudur. Bu nedenle etnosentrizm kavramı etnik ayrımcılığı, antisemitizmi ve diğer toplumsal guruplara karşı olumsuz önyargıları içeren bir kavram olarak kullanılabilir.¹⁵⁸ Etnosentrik bir bakış açısının yüksek seviyede olması ve kendi kültürünü üstün görenlerin yaşam pratiklerinin başka kültürlere dayatılması; kolonyalizm ve ırkçı davranışlarla sonuçlanabilir. Tek ve en üstün olarak kabul edilen bir kültürün diğer toplumlara veya azınlıklara dayatılması milliyetçilik ve faşizm ile de ilişkilendirilebilir. Bu durumda azınlıkta olan kültürler tehlike altındadır.

İnsanların kendi kültürünü ve etnik kökenini üstün görmesi, benmerkezcilikle birleşince önce etnosentrizm daha sonra da hiperenosentrizm ortaya çıkar. Biyolojik ve kültürel farklılıklar üstünlük olarak algılandığında ideolojik olarak ırkçılığın da temeli atılmış olur. Hiperetnosentrik tavırla kendini üstün gören ve aşırı benmerkezcilik ile ırkçı ideolojiye sahip insan toplulukları, zamanla farklı kültür ve etnik kökene sahip insanlara kin, nefret ve düşmanlık hissiyle yaklaşmaya başlar ve bu duygularla küçümsediği insan topluluklarını sömürme hakkını kendinde görür.¹⁵⁹

M. Özbek'e göre günümüzde hiçbir toplum biyolojik evrim sürecinde ileri bir aşamayı temsil etme gibi bir ayrıcalığa sahip değildir.¹⁶⁰ Böylece ırk ve ırkçılık kavramları yapılan biyolojik çalışmalarla tüm gerçekliğini yitirmiştir. Biyolojik ve kültürel anlamdaki ırkçılık bir ideoloji olarak etnosentrik duygunun en üst formudur.¹⁶¹

Etnosentrizmin bir olgu olarak insanlığın ilk dönemlerinden beri var olduğu kabul edilmektedir.¹⁶² Etnosentrizmin ve ötekileştirmenin, ırkçılığı beslediği iddia edilebilir. Çünkü ırkçılıkta temel olarak "biz olmayan" olarak nitelendirilen insanlara karşı olumsuz bir bakış vardır.¹⁶³ Ancak etnosentrizmi, yabancı düşmanlığını, ötekileştirme olgusunu ırkçılık ile aynı anlamda kullanmak klasik anlamda ırk kavramının ayrımını ortadan kaldırmaktadır. Ekonomik ve sömürgecilik ile ilgili koşulların tarihsel bir

---

¹⁵⁸ Levinson, "The Study Of Ethnocentric Ideology", 3/103.

¹⁵⁹ Özbek, *Irklara Veda*, 16.

¹⁶⁰ Özbek, *Irklara Veda*, 44.

¹⁶¹ Özbek, *Irklara Veda*, 62.

¹⁶² Aşar, *Irak ve Irkçılık Üzerine Tartışmalar ve Yeni Irkçılık*, 31.

¹⁶³ Aşar, *Irak ve Irkçılık Üzerine Tartışmalar ve Yeni Irkçılık*, 34.

bağlamı ile ortaya çıkan biyolojik temelli ırkçılık; etnosentrizm, yabancı düşmanlığı ve ötekileştirme ile aynı anlamda kullanılamaz.¹⁶⁴ Sömürgecilik öncesi toplumlarda, kabile halinde yaşayan insanlar arasında biyolojiye dayanan anlamıyla ne ırk bilinci ne de ırk ayırımı vardır. Ancak Şenel'e göre bu insan toplulukları arasındaki ayırıcı tutumlar ve kültürel olarak üstünlük algılayışı etnosentrizm olarak görülmelidir.¹⁶⁵

Etnosentrizmin evrensel bir tutum olduğu, tüm toplumlarda ve kavimlerde olduğu kabul edilmektedir. Ortak bazı olgular etrafında toplanan insanların, kendileri gibi olmayanlara karşı dışlayıcı eğiliminde olduğu söylenebilir.¹⁶⁶ Etnosentrizm, klasik ırkçılığın temel aldığı biyolojik ve kalıtsal özellikler ile insanları türlere ayırma anlayışının dışında insanları aşağı veya üstün olarak ayırma bakımından dil, din, kültür, etnik köken gibi belirlemeleri ölçüt olarak alır. Etnosentrizmde bir kavim veya insan topluluğu kendi etnik kökenini ve kültürel değerleri ile yabancı olarak gördükleri insanları aşağı görme eğilimi taşır. Yani genel olarak etnosentrizmde insanlar arasındaki ayırım, klasik ırkçılıktaki deri rengi başta olmak üzere biyolojik özelliklerdeki farklılıklardan kaynaklanmaz.

Herder, etnosentrizmden doğrudan bahsetmez. Ancak bir insan topluluğunun kendi değerlerini mutlak ve evrensel olarak kabul etmesine karşı çıkar. Aydınlanma döneminde genel olarak eleştirdiği durum budur. Herder'e göre Aydınlanma dönemi Avrupası, kendine ait her türlü değeri insanlığın amacı olarak görür ve diğer kültürlerin değerlerini yok sayar. Avrupalıların kendi dışındaki tüm insanları, Avrupa'nın değerlerine göre yargılamasına karşı çıkar.¹⁶⁷ Herder, esas itibarıyla etnosentrizm eleştirisi yapmaktadır. Ancak hedefinde sadece Avrupa vardır.

1.5. Irkçılık ve Avrupa Merkezilik

İnsan toplum içine doğar ve biyolojik, psikolojik olarak doğuştan bir farklılığa sahiptir. Toplum ve aile içinde kültürel kalıpları öğrenir ve hem bireysel hem de toplumsal bir kimlik kazanır. İnsan doğuştan gelen ve toplumla şekillenen kimliğiyle kendi grubunu doğal olarak üstün kabul ederken; diğer insan gruplarını öteki kabul etme eğilimine

---

¹⁶⁴ Aşar, *İrk ve İrkçılık Üzerine Tartışmalar ve Yeni İrkçılık*, 38.

¹⁶⁵ Şenel, *İrk ve İrkçılık Düşüncesi*, 21.

¹⁶⁶ Taş, *Avrupa'da İrkçılık*, 50.

¹⁶⁷ Frederick C. Beiser, *Aklın Kaderi / Kant'tan Fichte'ye Alman Felsefesi*, çev. Emre Bilgiç (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2022), 214.

sahip olabilir. Böylece insan farklı olanlarla bir arada yaşama yeteneği yitirir ve kendinden farklı olan diğer toplumsal grupları öteki olarak kabul eder. Kendine benzeyen gruplarda yaşama eğilimi olan insan; içinde bulunduğu grupta ne kadar benzeşirse diğerlerinden o kadar farklılaşır. Ötekileştirme buradan insanın doğal bir edimi olarak doğar. Önce birey sonra da ait olduğu grup kendi beni ve bizi dışındakilere öteki olarak kabul eder ve onlara olumsuz bir anlam yükler. Ötekileştiren gruba göre diğer toplumsal sınıflar öteki olurken; ötekileştirilen gruplara göre de diğer insan grupları ötekileşmiştir. Nihayet insan grupları ve toplumsal yapılarda ötekileştirme kurumsal bir yapı haline gelir. Kendi gibi olmayanlara uygulanan şiddetin çıkış noktası da bu andır. Kendimizi ve içinde bulunduğumuz insan grubunu tanımlarken ötekilere ihtiyaç duyduğumuz bir gerçektir. Kendi değer yargılarımızı daima ötekilere göre tanımlarız. Dolayısıyla ötekileştirme, Antik dönemlerden beri görülür.

Ötekileştirme kavramı diğer toplumlara önyargılı bir bakışa ihtiyaç duyar. Adorno Otoriteryan Kişilik Üzerine adlı eserinde önyargılı bir kişinin totaliter devletin mikrokozmos imgesi gibi görünen bir şeye eğilimli olduğunu söylemiştir. Yani her şey düşünülmüştür. Dolayısıyla hiçbir şey kendi haline bırakılamaz. Kişi kendi toplumunu tözleştirilmiş ve kendi benlik idealine eşit kılmıştır. Bu bir tür faşizmdir. Kendi toplumunu merkeze alan kendi tözüyle eşit kılan birey kendi toplumu dışında kalan dış toplumlara düşman olarak görmektedir. Düşmanlaştırılan dış grup ne kadar zayıf olursa olsun varlığını sürdürdüğü sürece; faşist tutumdaki birey kendini tehdit altında hisseder.¹⁶⁸

İnsan içinde yaşadığı topluluğa aidiyet duygusu duyarken farklı grupları dışlar ve böylece ayrımcı bakış açısı gelişir. Ben ve biz algısı diğer insan gruplarından ayrılır. Olumsuz kabul edilen her türlü davranış ötekine atfedilir ve ben algısı kendiliğinden üstünlük kazanmış olur. Öteki olan ben ve biz olmayandır. Ötekileştirilen grup ne kadar farklı görülürse o kadar küçümsenir ve sonuç olarak da düşman kabul edilir. Diğer gruplara beslenen bu olumsuz duygular kendi kültürüne olan olumlu algıyı arttıracaktır.

Bir toplumun diğer toplumlara beslediği önyargı ve kültürel kalıpları doğal olarak diğer toplumların ötekileştirilmesiyle sonuçlanır. Öteki ile kendi beni arasındaki insani değerler kaybolur. Böylece önyargılar ötekileşmeye, ötekileştirme ise etnosentrizm,

---

¹⁶⁸ Theodor W. Adorno, *Otoriteryen Kişilik Üstüne - Niteliksel İdeoloji İncelemeleri*, çev. Doğan Şahiner (İstanbul: Say Yayınları, 2011), 68.

ırkçılık ve sömürgeciliğe varabilir. Etnosentrizm ve sömürgeciliğe varan ötekileştirme ile Batı; ötekileri daima denetleyebileceği ve istediği gibi dönüştürebileceği nesnelere olarak görür. Ötekileştirilenler Batı'nın kendi benliğine hizmet ettiği sürece vardır. Görünüşte medenileştirmek olarak yansıtılan müdahaleler ile Batı dışında kalan insan grupları; gerçekte medeniyetin dışına itilir ve sömürgeleştirilir. Sömürgeleştirilen toplumlara karşı önyargıları bulunan Batı anlaşılacağı üzere ötekileştirilenin kendisidir. Yani hem duyulan önyargıların hem de ötekileştirme durumlarının failidir. Batı'nın ötekileştirdiklerine karşı sergilediği her türlü davranış ve eylem; eşit ve adil olmaktan uzaktır.

Öteki, ben ve biz olmayandır. İnsanlar kendi toplumsal değerlerinden ayırıp dışarıda bıraktıkları diğer insan ve insan gruplarını ötekileştirme eğilimindedir. Toplumsal kalıp ve önyargılarla başlayan ötekileştirme tahmin edileceği üzere bireyden başlar ve daha sonra toplumsal bir özellik kazanarak sıradanlaşır. Ötekileştirilen toplumsal grup en alt sınıfa itilir ve ötekileştirilen tarafından hem yönetilir hem de denetlenir. Batı'nın ötekileştirme politikası ötekileştirilenin yanında kendine benzetmeyi de kapsar. Onlara göre; ötekiler her zaman daha aşağı bir seviyededir. Böylece Batı kendini merkeze alan bir düşünceyle Doğu olarak tanımladığı coğrafyada yaşayanları öteki olarak kabul etmiştir. Doğuyu kendi varlığına tehdit olarak göstermiştir. Öteki olarak gördüğü insan ve insan gruplarına karşı kendisi daha medeni daha üstün ve daha akıllıdır.

Ötekiyle olan ilişki biçimi ötekileştirilenin mahiyetini belirler. Burada kendi kültüründen yola çıkarak diğer kültürleri değerlendirme pratiği vardır. Ben ve o; biz ve onlar ayrımı ile ötekileştirilen toplum ezilmeye, yok sayılmaya tabi tutulur. Benzerlikler biz algısını oluşturur ve bene bağlıdır. Bize duyduğu bağlılık bireylerin dış grubu ötekileştirerek aşağı, tehlikeli ve düşman kabul etmesini kolaylaştırır. Avrupa sadece farklı kültürden ve dinden olan grupları aşağı görmedi. Aynı zamanda kendi insanını da ötekileştirdi. Yahudileri, şeytanla iş birliği yaparak Hristiyanları baştan çıkarmakla suçladılar. Yahudiler silah taşıyamıyor ve toprak sahibi olamıyordu. Daha sonra zanaatkar ve tüccar loncalarından da dışlanmışlardır. Yahudiler sadece o dönemde küçümsenen ticaret ve tefecilik işleriyle uğraşabiliyorlardı. Avrupalılar aynı zamanda salgın hastalıklar sırasında kendi insanını da ötekileştiriyordu. Cüzzamlılar kiliseye alınmazken aynı zamanda fırın, pazar ve hastane gibi yerlere de giremiyorlardı. Onların Hristiyan mezarlarına gömülmeleri yasaktı. Herkes tarafından tanınmışlar diye cüzzamlı

giysileri giymeleri şarttı. Hastalığı bulaştırmasınlar diye dar sokaklardan geçmeleri ve cüzzamlı olmayanlarla konuşmaları ve aynı yerlerde bulunmaları yasaktı.¹⁶⁹

Ötekileştirilen toplumlar etnisite, din, cinsiyet gibi nitelikler bakımından farklı görülür ve olumsuzlanır. Burada vurgulanması gereken nokta; öteki algısının genelleştirilmiş olmasıdır. Yani ötekileştirilen toplumun bir kesimine ait olan davranış diğer toplumlara da atfedilir. Bir devleti ele aldığımız zaman; o devleti oluşturan etnik çoğunluğun dışında azınlık olan etnik gruplar da öteki olarak görülürler. Sömürgecilik ve ırkçılık bir anlamda diğer toplumları ötekileştirmeye ihtiyaç duyar. Bu ötekileştirme kimi zaman soykırımla sonuçlanmıştır.

Avrupa, söylem olarak kendini Batı olarak sunar ve Doğu olarak tanımladığı diğer halkların gelişmemiş ve aşağı seviyede bir kültüre sahip olduğunu düşünür ve onları ötekileştirir. Ötekileştirme ve sömürgeci söylem sonucunda Avrupa, kendini rasyonel olarak görürken; Doğu'yu irrasyonel olarak tanımlar. Avrupalı olmayanlar yani Doğulular her türlü insani pratik olarak geridir, ilkeldir.¹⁷⁰ Kolonyalist söylem böylece kendini insan olmanın ve gelişmişliğin merkezine yerleştirir. Bu küçümseyici söylem kültürel, ekonomik ve politik alanların hepsinde görülür. Batı, Doğu'ya kendi üst medeniyetini getirecektir. Görünüşte amaç Doğu olarak görülen halkları medenileştirmek olsa da asıl amaç bu halkları sömürgeleştirmektir.¹⁷¹

Batı yani Avrupa düşüncesi bir efsanenin gerçeğe dönüşmesidir. Yunanistan'dan önce Avrupa'nın mirasını İran Antikçağında aramaktan başka bir çare yoktur. Helen uygarlığının gelişmesiyle bu zorunluluk ortadan kalkar. Artık Batı varlığını Doğu'ya borçlu değildir. Doğu-Batı ayrılığı böylece başlamış olur. Batı, Doğu'ya karşı kimlik olarak eksikliğini ve evrensel karakterini bir temele oturtma olanağı bulmuştur. Yunanistan ile birlikte böylece Doğu'nun Batı'dan ayrılığı aşılmış olur.¹⁷²

Doğu-Batı kavramlarının kökenlerinde kurmaca ve gerçek birbiri içinde bulunmaktadır. Zamanda geriye doğru gidildikçe doğrudan kaynaklar azalmakta hayali olanla gerçek olanı ayırmak güçleşmektedir. En eski geçmişin efsanevi boyutu, gerçekliğin kavranılamayan haline gelmesine varır ve gerçekliğin yerini alır. Hentch bu duruma

¹⁶⁹ Dominique Schnapper, *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki*, çev. Ayşegül Sönmezay (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005), 46.

¹⁷⁰ Loomba, *Kolonyalizm / Postkolonyalizm*, 67-68.

¹⁷¹ Loomba, *Kolonyalizm / Postkolonyalizm*, 75.

¹⁷² Thierry Hentsch, *Hayali Doğu*, çev. Aysel Bora (İstanbul: Metis Yayınları, 1996), 22.

Truva savaşını örnek verir. Truva savaşının gerçekte yaşanılıp yaşanmadığını ortaya koyacak hiçbir şey yoktur. Efsaneler bu andan itibaren açıklama görevini yerine getirir ve yapılan bu açıklamanın doğru veya yanlış olmasının önemi yoktur. Efsanelerin gerçeği temsil etme gücü bizatihi gerçeğin yerini almasıyla sonuçlanır.¹⁷³ Doğu- Batı kavramları on altıncı yüzyıla kadar coğrafi anlamda kullanılmıştır. Bu kavramlar Rönesans sonrası kültürel bir temelde kullanılmaya başlanmış ve Batı kendisini tam olarak medeni kültürün merkezine yerleştirirken; Doğu'yu ise daha çok vahşilikle ve geri kalmışlıkla tanımlamıştır. Avrupa sömürgeleştirdiği yerlerdeki insanları fiziksel niteliklerine göre değerlendirmiş ve bu insanların zihinsel özelliklerini göz ardı etmiştir. Buralardaki her insan birbirine benzer olarak kabul edilerek, aşağı görülmüştür.

Batılılaşma olarak adlandırılan kavramın çıkış noktasının, efsanenin gerçeğin yerine geçmesi şeklinde olduğu, Yeğenoğlu tarafından da belirtilir. Buna göre Batılılaşma, bireylerin kendilerini Batılı olarak hayal ettiği özgün tarihsel bir efsanenin kavramsallaştırılması ile gerçekleşir. Bu süreç tamamen kurgusaldır. Kişinin Batılı olması, önceden var olduğu ve diğer kültürlerden üstün olduğu kabul edilen bir Batı kültürü sayesinde olmaz. Aksine bireyler, kendilerini Batıya ait olarak gördüğü bir efsanenin içinde Batılı haline gelirler. Bu süreç, nesnel ve dışsal bir süreç olarak gerçekleşir.¹⁷⁴

Doğu ile Batı ayrımı tarih yazımına ilişkin bir sorundur. Bu durum aynı ölçüde ulus devletin milliyetçi söylemleri için de geçerlidir. Çünkü ulusal devlet söylemi de Batı'nın merkeze alınması, ayrıcalıklı yapılması biçiminde oluşmaktadır. Burada artık Batı evrensel aklı temsil ederken; Batı dışındakiler öteki kılınmıştır. Sonuç olarak Batılı ve Doğulu kavramları ideolojik birer süreçle kimliklerini kazanmışlardır.¹⁷⁵ Jale Parla'ya göre de Doğu hakkındaki egemen söylem Batı'ya ait olmaya devam ediyor. Doğu bu söylem çerçevesinde araştırılan Batı'ya göre öteki olmaya devam edecektir.¹⁷⁶ Doğu söylemi ve Batı bir mit haline gelmiştir. Doğu miti ilkelliği, vahşiliği temsil eder.¹⁷⁷

---

¹⁷³ Hentsch, *Hayali Doğu*, 18.

¹⁷⁴ Meyda Yeğenoğlu, *Sömürgeci Fantaziler / Oryantalist Söylemde Kültürel ve Cinsel Fark* (İstanbul: Metis Yayınları, 2003), 12.

¹⁷⁵ Keyman vd., "Dünya Nasıl 'Dünya' Oldu?", *Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark*, ed. Fuat Keyman vd. (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), 14.

¹⁷⁶ Jale Parla, *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 11.

¹⁷⁷ Parla, *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*, 23.

Avrupa için çok eskiden beri en yakın ve en çok mücadele edilen, en çok bilinen ve ötekileştirilen yer Akdenizli Doğu'dur. Doğu hem coğrafi hem de hayali açıdan Avrupa'nın hemen bitişiğindedir. Kimi zaman barbar kimi zaman zarif ama daima öteki olan Doğu, Batı'nın kendini üstün, güzel ve medeni göstermesine yarayan bir aynadır.¹⁷⁸

Avrupalı insanlar, Afrikalıların ve diğer yerli halkların deri rengini ve giyim tarzlarını aşağı gördüler. Kendi yaşam biçimlerini merkeze alarak onları küçümsediler. Avrupalıya göre yerli halk geri kalmıştı. Bundan dolayı Avrupalılar yerli halkı her zaman için kendilerine benzetme düşüncesinde olmuşlardır.

Son iki üç yüzyıldan beri Avrupa uygarlığı neredeyse tüm enerjisini insan hayatını kolaylaştırmak adına mekanik ve teknik alanda harcamaktadır. Avrupa'nın teknik ve mekanik gelişmişliği toplumların karşılaştırılmalarında temel ölçüt olarak kabul edilirse, kişi başına düşen enerji miktarı en fazla olan toplum en gelişmiş olarak kabul edilmelidir. Eğer toplumları karşılaştıracağımız ölçüt, coğrafi olarak zorlu ve insanı zorlayan; ama yine de egemenlik altına alınan bölgeler olsaydı bir taraftan Eskimolar diğer taraftan Bedeviler en üstün toplum olurlardı. Batı elbette en gelişmiş makineleri yapacak ve kullanacak basit bilgilere sahiptir. Hindistan'ın yogası, Çinlilerin nefes egzersizleri gibi uygulamalar göz önünde bulundurulduğunda; Doğu ve Uzak Doğu, doğasal ile ruhsal arasındaki bağlantıda Batı'dan binlerce yıl ilerdedir.¹⁷⁹ Tarihi sömürgeciler yaptığı için kendi varlıklarını destan olarak sunmaktadır. Sömürgecilerin aksine sömürülen halklar yoksulluk, az gelişmişlik ve insan dışı olarak algılanır. Sömürgeciler, sömürülen yerlerden ayrıldığında; o yerlerde her şey biter, tüm sömürülenler ve yurtları orta çağ karanlığına geri döner.¹⁸⁰ Fakat Fanon şöyle der:

“Azgelişmişlik dünyası, yoksulluk ve insan dışılık dünyası. Ama aynı zamanda doktorsuz, mühendissiz ve yöneticisiz bir dünya. Bu dünya karşısında Avrupa ulusları şatafatlı bir refah içinde yüzmektedirler. Avrupa'nın bu bolluğu utanç verici bir şeydir, çünkü kölelerin sırtından kurulmuştur, kölelerin kanlarıyla beslenir varlığını tümüyle azgelişmiş dünyanın toprağına ve toprak altına borçludur. Avrupa'nın refahı ve kalkınması, siyahların Arapların Hintlilerin ve

---

¹⁷⁸ Hentsch, *Hayali Doğu*, 75.

¹⁷⁹ Lévi-Strauss, *İrk, Tarih ve Kültür*, 41.

¹⁸⁰ Fanon, *Yeryüzünün Lanetlileri*, 57.

Asyalıların cesetleri ve terleri pahasına inşa edilmiştir. Bunu asla unutmamaya kararlıyız.”¹⁸¹

Herder’e göre ise Avrupa, ilkel halkların da Avrupalıların değerlerine sahip olması gerektiğini düşünmektedir. Çünkü onlara göre kendi değerleri insanlığın en üstün değerleridir. Herder Avrupalıların, kendi değerlerini diğer tüm halkların değerlerinden üstün görmesinin nedenini kendi dışındaki halkları sövmeyi meşru kılmak için olduğunu ifade eder.¹⁸² Herder, hümanite kavramı ile Avrupa merkezci bir bakış açısını reddetmektedir.

Avrupa’nın Doğu’ya göre üstünlüğü en başta ekonomik ve teknoloji olsa da Avrupalılarda bu üstünlüğün diğer alanlarda da olduğu düşüncesi vardır. Yani Avrupa kendi kültürünü daima en iyi ve en üstün kabul etmiştir.¹⁸³ Bu kültürle beraber Hristiyanlığı kendisiyle özdeşleştirmekle beraber Doğulu olarak kabul ettiği ötekilerini de İslamiyet ile özdeşleştirmiştir. Bu anlamda Avrupa merkezcilik her anlamda Batı’yı üstün ve merkezi bir konuma yerleştirerek etnosentrik bir bakışla diğer halkları, toplulukları gelişmemiş, vahşi ve barbar olarak kabul etmiştir. Bu bakış açısı ise sömürgecilik ve ırkçılıkla sonuçlanmıştır.

---

¹⁸¹ Fanon, *Yeryüzünün Lanetlileri*, 100.

¹⁸² Beiser, *Aydınlanma, Devrim ve Romantizm*, 322.

¹⁸³ Bernasconi, *İrk Kavramını Kim İcat Etti?*, 12.

BÖLÜM 2: HERDER'DE HÜMANİTE VE IRK KAVRAMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

2.1. Herder'de Doğa Kavramı

Herder özgün adı “Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit (İnsanlık Tarihi Felsefesi Üzerine Düşünceler)” olan ve Türkçeye “Tarih Felsefesi” olarak çevrilen eserinin ön sözünde doğa ile ne kastettiğini açıklamıştır. Herder, zaman zaman doğayı kişiselleştirdiğini ifade etmiştir. Doğa ile “her şeye kadir bir güç ve hikmeti” kastettiğini ve dünyevi hiçbir dille ifade edilemeyen görünmez varlığı anlamamız gerektiğini söyler.¹⁸⁴ Herder, yaratılışa bazı *organik güçlerden* bahsetmektedir. Organik güçler ile “gizli nitelikleri” (qualitats occultas) kasteder. Gizli nitelikler, doğada ve yaratılan varlıklardaki etkileriyle bilinebilir.¹⁸⁵ Organik güçler her canlı varlıkta mükemmel ve tam olmasına rağmen her canlıda o canlı türüne özel olarak değişmiş ve o canlıya özel olarak pay edilmiştir.¹⁸⁶

Doğanın var ettiği her şeyde etkin güçler de vardır. Bu güçlerin kendini gösterdiği eylemlerde veya fiziksel etkilerinde, içsel olarak hissedilmesinden kaçamayız.¹⁸⁷ Doğa tüm varlıklarla birlikte ve onlarla bütünlük içindedir. Her varlıkta o varlığın yapısı gereğinde bulunur ve her eseri tek, mükemmel ve benzersizdir.¹⁸⁸ Doğa dünyayı yaratmadan önce, organik güçler aracılığıyla bazı elementleri ve yaşam için gerekli şeyleri yaratmıştır. Maddi ve manevi olan özden; hava, ateş, su ve toprağı meydana getirmiştir. Daha sonra bitki ve hayvanları son olarak da varlığın en seçkin tacı olarak bütün elementlerin ve varlığın en seçkin timsali olarak insanı yaratmıştır. İnsan doğanın son gözbebeğidir. İnsanın var olabilmesi için; yeryüzünü uzunca bir süre düzenlemiş ve geliştirmiştir.¹⁸⁹

Doğa, insanın seçimlerini önemsemeden onu yaşadığı toprağa mecbur bırakmıştır. Her insan vatanını, dilini, ailesini, örf ve adetlerini dünyadaki en iyi ve güzel olduklarını düşündüğü için değil doğanın onları, topraklarına mecbur bırakmasından, ona bağlı

---

¹⁸⁴ Herder, *Tarih Felsefesi*, 24.

¹⁸⁵ Herder, *Tarih Felsefesi*, 24-25.

¹⁸⁶ Herder, *Tarih Felsefesi*, 88.

¹⁸⁷ Herder, *Tarih Felsefesi*, 83.

¹⁸⁸ Herder, *Tarih Felsefesi*, 85.

¹⁸⁹ Herder, *Tarih Felsefesi*, 37.

kılmasından dolayı sever. İnsan onlarda kendini görür. Bundan dolayı insan içinde bulunduğu şartlar çok kötü olsa da her şeye alışır. İnsanın vatanı, kötü şartları olsa bile kendisine cazip gelir.¹⁹⁰ Doğa, insanı her yerde yaşayabilecek her yere uyum sağlayabilecek bir mahiyette var etmiştir. İnsan dünya için, dünya da insan için yaratılmıştır. İnsan, diğer varlıkların hepsinden farklıdır, o vatanında doğaya hem hükmeder hem de doğa tarafından yönetilir. Bolluk, bereket, hastalık, sağlık gibi birçok şey insanın yapıp ettikleriyle belirlenir.¹⁹¹ Bunların yanında doğa insana dair içsel veya dışsal ne kadar şey varsa hepsine etki eder.¹⁹²

Herder, dünyanın oluşumunda ilk unsurların havadan meydana geldiğini iddia etmiştir. Hava insanı yetiştiren bir güçtür ve bu imkân sayesinde insan yeryüzünün bütünsel varlığı içindeki yapılanmanın bir parçası haline gelmiştir.¹⁹³ Doğa, yeryüzündeki dağları, denizleri, akarsuları yapılandırmış ve böylece hem insanoğlunun tarihini hem de insanoğlunun yaptığı devrimleri şekillendirmiştir. Doğa tarafından yapılandırılmış yeryüzündeki insanoğlu, göç etmiş, yeni yurtlar bulmuş, su kenarlarında yerleşim yerleri kurmuş ve onları geliştirmiş, tarım yaparak gıda üretmiş, denizde avlanmıştır. Herder, bu anlattıklarının yeryüzün coğrafi ve jeolojik tarihi değil, insanlığın doğal olarak gelişen tarihinin kapsamında olduğunu söyler. Doğanın yeryüzünü farklı farklı yapılandırması, insanı da içinde yaşadığı farklı dönem ve şartlara göre yaşamaya itmiştir. İnsanların gelenekleri ve yaşam tarzları yeryüzündeki doğa şartlarına göre kimi yerlerde binlerce yıl devam etmiş kimi yerlerdeyse değişkenlik göstermiştir. Dağlar, denizler ve akarsular hem devletlerin sınırlarını belirlemiş hem de oradaki insanların dillerini ve kültürlerini belirlemiştir.¹⁹⁴ Tanrı, insanoğlunun yaşaması ve kendini eğitmesi için doğayı şekillendirmiş ve insana yer değiştirme, gittiği yerde yeni bir kültür oluşturma kabiliyeti ve iradesi vermiştir.¹⁹⁵

Herder'e göre insanın yaşadığı dünya, sadece var olduğu bir varlık alanı değil; aynı zamanda insanın yapıp ettiklerinin sonucu ile değiştirdiği bir dünyadır. Bu nedenle dünya ile insan arasındaki etkileşim sabit değil, anlaşmanın ve uzlaşımın hâkim olduğu bir süreçtir. Buradan anlaşılıyor ki insanın oluşturduğu kültür; gelişme, ilke ve

---

¹⁹⁰ Herder, *Tarih Felsefesi*, 39.

¹⁹¹ Herder, *Tarih Felsefesi*, 40.

¹⁹² Herder, *Tarih Felsefesi*, 41.

¹⁹³ Herder, *Tarih Felsefesi*, 42-43.

¹⁹⁴ Herder, *Tarih Felsefesi*, 48.

¹⁹⁵ Herder, *Tarih Felsefesi*, 52.

normların tekrarı olarak yorumlanamaz. Doğal olarak gelenek de, insana ve yaşamına ait olan şeylerin otoriter olarak belirlenen standartlar ve bu belirlenimlere uymak için işlerin sabit bir birliği ile değerlendirilemez.¹⁹⁶

Herder'in doğa kavramı ile ilgili görüşlerinde Spinoza etkisi güçlü şekilde görülmektedir. Herder, Spinoza'ya karşı yöneltilen ateizm ve kadercilik suçlamalarına karşı Spinoza'yı savunmuştur. Herder, Tanrı'ya bir kişilik atfedilemeyeceğini bunun yanında evrenin üstünde veya onun ötesinde doğa-üstü bir varlık olarak da Tanrı'nın bilinemez ve üzerine konuşulamaz olacağını belirterek panteist görüşlerini ortaya koyar.¹⁹⁷

2.2. Herder'in Tarih Felsefesi

Herder'e göre tarih, süreklilik ve tekrarla oluşturulmuş yasalarla değerlendirilemez. Ona göre, tarihte süreklilik ve tekrar ile oluşan temel ilkeler ve olgular yoktur. İnsan ve toplumun içinde olduğu çağla birlikte temel ilke ve olgular da değişir. İnsanların ve toplumların bir çağın ve tarihsel olayların temel ilkeleri ve olgularıyla kurduğu bağ, insanı ve toplumu hem kavram hem de tarihsel olarak yansıtır.¹⁹⁸ Tarih, fiziki evrenle aynı doğa yasalarına tabidir ve bu tarih insanın yeti, eylem ve güdülerinin saf doğal bir tarihidir.¹⁹⁹ Herder, tarihi çizgisel olarak düşünmez. Dünyadaki bütün halklara uygulanabilecek ve kimi zaman çocukluk, gençlik, olgunluk ve yaşlılık çağı gibi bazı alegorilerle ifade edilecek, kültürel ve tarihsel herhangi bir ide yoktur.²⁰⁰

Tarihte olan biten her şey geçicidir, buradan da anlaşılıyor ki tarihteki olan biten şeyler bugün hükümsüzdür ve artık çürümüştür. Yunan, Mısır ve daha nice eski uygarlıkların gölgeleri ancak tarihte kendilerini gösteriyor. Tarihteki geçiciliğin nedeni, dünyevi şeylerin doğamızı belirleyen genel kanununda anlaşılmalıdır. İnsan bedeni doğası gereği narindir, kendini hep yeniler, çocukluktan gençliğe gençlikten olgunluğa ve nihayet yaşlılığa giden süreçte yenileme son bulur. Ruh ise insan bedenine mecburdur. Biz bağımsız bir varlık olarak kendimizi konumlandırmak istesek de doğadaki her şeye tabiyizdir. Değişkenlik kanununa ve birbirine eklenen değişkenlik zincirinin halkalarına

---

¹⁹⁶ Macit - İplikci, *Tarih Felsefesi*, 70-71.

¹⁹⁷ Beiser, *Aklın Kaderi / Kant'tan Fichte'ye Alman Felsefesi*, 241.

¹⁹⁸ Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi* (İstanbul: Notos Kitap, 2019), 76.

¹⁹⁹ Beiser, *Aydınlanma, Devrim ve Romantizm*, 308.

²⁰⁰ Herder, *Tarih Felsefesi*, 20.

uymak mecburiyetindeyiz. Değişkenlik içinde kanunlar var olur ve nihayetinde değişir ve son bulur. İnsan da yaşlandığında çocuklara aktardığı şeyler tahrip edilerek son bulur yeni bir yapı eskinin külleri üzerinde tekrar kurulur. Tarihte ortak görülen Herder'e göre yıkımdır, yenilenen şeyler de tahrip edilenden daha iyi olmayacaktır. Milletler gelişir ve çiçek açıp en sonunda solar. Bir kültür varlığını sürdürür ama eski kabiliyetleri biter; dolayısıyla daha fazla yetkinleşemez ve yeni bir çiçek açar.²⁰¹ İnsanlık tarihinde yaşanan musibetlerin çoğunun sebebi bizzat insanın kendisidir. Kavimlerin iyi ve mutlu çağlarının yanında genele bakıldığında kötü olayların çok çok fazla olduğu görülecektir. İnsanın tarihe bakıp ümitsizliğe düşmesi bundandır.²⁰²

Herder, insanlık tarihinin olmazsa olmaz ilkesi olarak, her şeyi kendinden ve dış etkilere bağımsız olarak değerlendiren birinin tarih anlayışının kendine özel olduğu ve genelleştirilemeyeceği ilkesidir. İnsanın karakteri ise, ömrü boyunca yaptığı tekrarlar ile öğrenerek şekillendirdiği insaniliğinin sonucudur, insan soyunun mükemmelliği ve düşkünlüğü de bu sürecin bir sonucudur. Dolayısıyla zorunlu olarak insanlığa ait tarih bütünsel olmaktadır. İnsanlık tarihindeki bu bütünsellik, ilk üyesinden son üyesine kadar süren bir ilişkiler zinciri olarak belirir.²⁰³ İnsanlık tarihinde, önceki dönem kendinden sonraki döneme, şimdiki dönem geleceğe döneme öğretmenlik edecek ve gelenek gittikçe zenginleşecektir. Zaman önceki dönemi içine alarak devam edecektir. Bu kartopu gibi ilerleyişte geçmiş dönemleri net olarak belirlemek imkân dışıdır.²⁰⁴

Tarihte plan, bütünlük, düzenlilik olgularını kabul etmeyen Herder'e göre tarih, yeryüzüne yön veren tanrısallığın görüş alanıdır. İnsan, tanrısallığın görüş alanını ve bütündeki tanrısal planı bireysel olarak kavrayamaz. İnsan tanrısal planın, yeryüzündeki sahnesinde rol alan bir oyuncudur ve bireysel olarak tanrısal planın tamamını, başını ve sonunu bilemez, kavrayamaz.²⁰⁵ Ancak insan anılara ve hafızaya sahiptir. Bu nedenle insan, yine de tarihte düzen, bütünlük, temel ilke aramaya ve geleceği geçmişle kurmayı denemeye mecburdur.²⁰⁶ Herder, tarihin bir hedefe doğru ilerlediğini kabul eder ancak amacın ilerleme boyunca çeşitli biçimler içerdiğini ve bunların bir sonraki aşama için bir araç değil; her birinin kendi içinde bir amaç olduğunu savunur. Dolayısıyla geçmişte

---

²⁰¹ Herder, *Tarih Felsefesi*, 513-514.

²⁰² Herder, *Tarih Felsefesi*, 515.

²⁰³ Herder, *Tarih Felsefesi*, 285.

²⁰⁴ Herder, *Tarih Felsefesi*, 539.

²⁰⁵ Özlem, *Tarih Felsefesi*, 77.

²⁰⁶ Özlem, *Tarih Felsefesi*, 78.

ve günümüzde farklı toplumlar, tarihsel ilerlemeye yaptıkları katkılar ile değerlendirilemez. Sonuç olarak doğrudan ilerleyen bir tarih anlayışını ve özellikle de Aydınlanmanın sonucunda Avrupa'nın sürecin sonu olduğu fikrini reddeder.²⁰⁷ Herder, özellikle Voltaire, Montesquieu ve Hume ile Iselin tarafından savunulduğunu söyleyebileceğimiz Avrupa- merkezci bir şimdici tarih anlayışını küçümsemiştir ve bu anlayışa dayandığını düşündüğü Avrupa despotizmine ve emperyalizmine öfke duymuştur.²⁰⁸ Fakat Herder tarihin, tarihsel olayların ve insan eylemlerinin önceden belirlenmiş bir amaca göre şekillendiğini düşünmemiştir. Tarih ilahi bir amacı ortaya koymuştur ancak Tanrı tarihe ve insani etkinliklere doğrudan müdahale etmemiştir, amacını doğa ve tarih yasaları ile gerçekleştirir. Dolayısıyla Herder için doğa, Tanrı'nın görünen bir tezahürüdür.²⁰⁹

18. yüzyılın tarih filozofları geçmişi, geleceğin iyiliği için olduğunu açıklamayı amaçlamıştır. Bu dönemin hakim düşüncesi, eski olan her şeyin üzerinde bir üstünlük kurmanın ve aklın önderliğinde bir ilerlemenin olduğuydu. Bu düşünceye dayanan tarih anlayışı mutluluk temelinde tasarlanmıştır. Mutluluğun kesin olarak insan hayatının anlamı olduğu düşünülüyordu. Herder ise genel anlayışa kısmen uydu. Ancak o, insanlık için genel bir mutluluk ilkesi yerine, her insan kültürünün kendi içsel ve dönemsel mutluluk ilkesine sahip olduğunu ileri sürdü.²¹⁰ Ona göre tarihte görülmesi gereken etken, bir halkın ayırt edici ruhu ve benzersizliği idi.²¹¹ Herder'in Ideen'deki en büyük amacı, doğanın yarattığı bir varlık olarak gördüğü insanı, kültürün bir eseri olarak yine kendinde nasıl biçimlendiğini keşfetmek, insanın bu iki boyutunu süreklilik içinde açıklayabilmektir.²¹² Ona göre her ulus kendi zamanında ve coğrafyasında olması gereken şey olacaktır. Her bir ulus bir değerinin değerlerine sevgiyle bakmalıdır. Bu bir çeşit göreceliktir ve aynı zamanda çoğulculuk olarak da değerlendirilebilir.²¹³ Buradan

---

²⁰⁷ Sikka, *Herder on Humanity and Cultural Difference*, 84.

²⁰⁸ John Zammito, "Herder and Historical Metanarrative: What's Philosophical about History?", *A Companion to the Works of Johann Gottfried Herder*, ed. Hans Adler - Wulf Koepke (New York: Camden House, 2009), 67.

²⁰⁹ Vicki Spencer, "In Defense of Herder on Cultural Diversity and Interaction", *The Review of Politics* 69/1 (Winter 2007), 90.

²¹⁰ Zammito, "Herder and Historical Metanarrative: What's Philosophical about History?", 68.

²¹¹ Zammito, "Herder and Historical Metanarrative: What's Philosophical about History?", 69.

²¹² Zammito, "Herder and Historical Metanarrative: What's Philosophical about History?", 78.

²¹³ Sikka, *Herder on Humanity and Cultural Difference*, 86.

çıkan sonuç Herder'e göre tarihteki her aşamanın kendi mükemmelliğe ulaştıktan sonra yerini bir diğer aşamaya bırakacağıdır.²¹⁴

Herder'in tarihselciliğinin amacı hem ulusal kültürleri hem de kültürel çeşitliliği savunmaktır.²¹⁵ O, her kültürün yapısını, karakterini ve kendine haslığını öne çıkarır. Bunun nedeni tüm değerlerin göreceli olduğunu düşünmesi değildir; her kültürün dönüşümünün ve gelişiminin her aşamasında insanlığın o günkü değerlerine uygun olduğunu düşünmesidir.²¹⁶ Her insan topluluğunu ve onların kültürlerini içinde oldukları çağda ve yaşadıkları yerde değerlendirmek gerekir. Çünkü Herder'e göre küçük bir çocukla kurduğumuz ilişkiyi, yetişkinlerle veya yaşlılarla kuramayız. Onun ortaya koyduğu ilke, kültürleri karşılaştırmaktan ziyade, bir çağın gelişmiş değerleriyle daha erken çağların değerlerini karşılaştırmanın doğru olamayacağı düşüncesi idi. Farklı olarak çağların ve halkların milli ve etnik özellikleri kendi içinde önemli ve değerlidir. Aydınlanma tarihçileri ise bunun tersini yaparak kendi dönemlerinin insanlık idealiyle tüm çağları yargılamıştır.²¹⁷ Aydınlanmanın tarih görüşü, insanı salt akılsal bir varlık olarak değerlendirmiş ve insana ait etkinliklerin tarihsel süreçte gelişerek ilerlediği görüşünü temel ilke olarak almıştır. Herder ise bu görüşü eleştirmiştir. Ona göre, bir toplumun kendine has karakter özelliklerinin hiçbir şekilde tüm tarihi dönemleri içine alacak şekilde genelleştirilemez, evrensel soyut bir ilkeyle açıklanamaz. Herder, tarihte mutlak bir genellik arayışının olamayacağını söyler; ama her döneme ait yalnızca o dönemde görülebilecek bazı genellemelerin olabileceği düşüncesi de vardır.²¹⁸

Herder, tarihte bir planın ve ilerlemenin olduğunu kabul eder ama aydınlanma çağının kendini bu iki görüşün ereği olarak görmesine karşı çıkar. Herder için insanlık, Aydınlanma çağı için tarihte var olmamıştır. İnsan, kendi toplumunda ve çağında bir erek taşır.²¹⁹ Herder tarihi genel ideler ile yorumlayan anlayışa karşı olayları bireyselleştiren, kendi içinde görmeye çalışan bir anlayışa sahiptir.²²⁰ İnsanlığın her dönemini kendi içinde ve yalnızca kendisiyle ölçer ve tarihi de bu şekilde ele alır.²²¹

---

²¹⁴ Sikka, *Herder on Humanity and Cultural Difference*, 89.

²¹⁵ Beiser, *Aydınlanma, Devrim ve Romantizm*, 327.

²¹⁶ Beiser, *Aydınlanma, Devrim ve Romantizm*, 331.

²¹⁷ Beiser, *Aydınlanma, Devrim ve Romantizm*, 331.

²¹⁸ Güçlü Ateşoğlu, "Herder'den Hegel'e , Anahatlarıyla 'Tarih' Kavramı", *Tarih Felsefesi / Seçme Metinler*, haz. Güçlü Ateşoğlu - Doğan Özlem (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2017), 11.

²¹⁹ Macit Gökberk, *Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019), 124-125.

²²⁰ Gökberk, *Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları*, 126.

²²¹ Gökberk, *Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları*, 128.

Tarihi geliştiren gücün akıl değil, Tanrısal bilgelik olduğunu söyler. Tanrı, insan soyu ile kendi gizli planını gerçekleştirmektedir. Bu planın son durağı da Aydınlanma dönemi değildir. Dahası Herder, insanın bu gizli planın bütününe kavramaktan aciz olduğunu söyler. Her insan kendi konumunda ve döneminde zincirin bir halkasıdır; ama zincirin tamamını ve nereye asılı olduğunu göremez.²²² Tarih, Tanrı'nın insanın evrendeki destanı üzerindeki gidişidir. İnsanın tarihi Tanrı'nın yaratıdır.²²³ Herder tarihi, evreni bütün olarak hareket ettiren doğal ve dinamik bir anlayışla değerlendirir. Doğa ile tarihi iki ayrı öz olarak düşünmemiştir. Doğa ile tarih aynı varlık alanının içindedir ve birbiri ardına gelen iki süreçtir. Yani tarihe temel olan yasalar, yüksek doğa yasalarıdır.²²⁴

Herder'e göre bütün büyük tesirli tarihsel olayların temelinde tek bir yasa bulunur. Bu temel yasa yeryüzünde olabilecek her şeyin, bölgenin konumuna ve ihtiyacına çağın şartları ve fırsatlarına halkın yaratılıştan ya da kendini inşa ederken ki karakterine göre olur. Bir bölgenin coğrafi konumu ve yaşam şartları ile o bölgedeki insanların organik güçleri uyumlu olarak ilişkilendiğinde tarihin tüm değişimleri orası için kaçınılmaz olacaktır.²²⁵ Burada belirleyici olan ilke, bölge ve halkın karakteri ile organik güçlerin insanların bireysel yapısıyla kuracağı uyum minvalindeki bütünselliğidir.²²⁶

2.3. Herder ve Aydınlanma

Aydınlanma (Almanca Aufklärung) ile 18. Yüzyılda Avrupa'nın genelinde ve Amerika'da etkili olan felsefi, siyasi, toplumsal bir harekete göndermede bulunulur. Aydınlanma hareketinin temel amacı insanı, her türlü hurafeden ve gelenekten kurtararak insani etkinliklerin tamamında akli mutlak otorite yapmaktır. Aklın, insanı eski düzenden kurtararak iyi ve özgür bir yaşama yönelteceği görüşü bu dönemin genel kabulüdür.²²⁷ Akıl çağı olarak da adlandırılan Aydınlanma Çağı'nda, aklın gücüne mutlak bir inanç vardır. Aydınlanma verili toplumsallık ve değerlerin eleştirildiği, yaşananların sonuçlarına bakıldığında modern toplumun entelektüel anlamda temelini

---

²²² Gökberk, *Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları*, 133.

²²³ Gökberk, *Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları*, 134.

²²⁴ Gökberk, *Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları*, 147-148.

²²⁵ Herder, *Tarih Felsefesi*, 417.

²²⁶ Herder, *Tarih Felsefesi*, 418.

²²⁷ Ahmet Çiğdem, *Aydınlanma Düşüncesi* (Ankara: Vulgus Yayınları, 2021), 1-2.

oluşturan bir dönemdir.²²⁸ Aydınlanma ile ilgili temel görüş, insani etkinlikler bakımından biricik olduğu, önceki çağlardan değişim ve dönüşüm olarak kesin bir kopuşu imlediği, sonraki dönemlerin de temeli olduğu düşüncesidir.²²⁹ Aklın her alanda temel alındığı Aydınlanma, 18. yüzyılı işaret eder ve ön tarihinde 15. yüzyıldaki Rönesans, 16. yüzyıldaki Reformasyon ve 17. yüzyıldaki Kartezyen Felsefe bulunur. Bu dönemin akıl kavramına atfettiği nitelikler tarihsel ve toplumsal olarak belirlenmiş bir öz değildir. Tüm insanlar, toplumlar, uluslar için geçerli ve gerçek olan evrensel bir özdür akıl. Akıl, insanın ampirik dünyayı anlamasını ve ona ait olduğunu görmesini sağlayan bir yeti olarak konumlanır.²³⁰

Aydınlanma filozofları, vahyi ve imanı insan yaşamında temel almayı reddederek, insanın bireysel, toplumsal ve siyasi hayatındaki sorunları aklın çözeceğini savundular.²³¹ Haçlı seferlerinin, engizisyonun ve mezhep çatışmalarının insanın bireysel, toplumsal ve vatandaş olarak değerlendirilmesini engellediğini düşündüler.²³² Aydınlanma filozoflarına göre akıl, insana doğaya ve insani tüm etkinliklere dair bütün bilgiyi verir ve insanın dinin otoritesinden sonra aydınlık ve her yönden iyi bir gelecek kurmak için gereken her şeyi sağlar.²³³ Aydınlanmanın kurucu yanı, mutlak hümanizm ve mutlak akıl temel alınarak insani her etkinliğe gelenek ve dinin değil; aklın rehber olduğu ve akıl dışında hiçbir rehberi kabul etmeyen durumdur. Aklın tüm insanlarda aynı fonksiyonlarla çalışmasını önleyen şeyler kilise, devlet, gelenekler, hurafeler, önyargı, fakirlik ve cehalettir.²³⁴ Hurafeler, din ve vahiy aydınlanmanın en önemli engelleriyken, akli temel almış bilim de en önemli etkinliğidir.²³⁵

Tarih felsefesi modern anlamda Aydınlanma döneminde ortaya koyulmuştur. Aydınlanma düşüncesinde tarihin temel geliştirici gücü akıldır. Tarih, insanı her döneminde daha çok olgunlaştıran bir süreç olarak görülmüş, insanı özgürlüğe ve aydınlanmaya doğru götüren bir süreç olarak yorumlanmıştır. Metafizik yerine, insanı ve bu dünyadaki yaşamını ele alan bu dönemde aklın otoritesi, ilerleme, insan soyunun

---

²²⁸ Çiğdem, *Aydınlanma Düşüncesi*, 4.

²²⁹ Çiğdem, *Aydınlanma Düşüncesi*, 6.

²³⁰ Çiğdem, *Aydınlanma Düşüncesi*, 8.

²³¹ Ahmet Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi* (İstanbul: Say Yayınları, 2020), 14.

²³² Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, 20.

²³³ Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, 22.

²³⁴ Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, 32.

²³⁵ Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, 33.

birliği, hümanite temel idelerdir.²³⁶ Aydınlanmacı görüş temel olarak Tanrı inancını reddetmez ama vahyi reddeder. Deizm, din anlayışına hâkimdir. Hristiyanlığa karşı reddedici bir yaklaşım sergileyen Aydınlanmacı düşünörlere özellikle de Voltaire ve Condorcet'e karşı Alman Aydınlanma düşünörleri tarihteki dinlere karşı daha anlayışlıdır. Hristiyanlıkla uzlaşma, anlaşma çabası vardır denilebilir.²³⁷ Aydınlanmanın ilerlemeci öğretisi insan ve tarih üzerinden yorumlanmıştır. Bu ilerleme anlayışı, ilkelden uygarlığa doğaya bağımlı olan bir yaşamdan özgür insana, fakir insanlardan zenginliğe geçiş şeklinde anlaşılır. Tarih anlayışı olarak da benzer bir ilerleme anlayışı vardır. Tarihte çizgisel bir ilerleme vardır, geçmişteki kötü ve ilkel durumların zaman ilerledikçe aşılacaktır, olumluya ve gelişime doğru bir gidiş sürecektir. İnsan ise dürtülerinin, doğanın kölesi olmaktan çıkıp ilkellikten kurtulan, aklın kontrolü ile medeni ve rasyonel bir varlık olarak konumlanır.²³⁸ Aydınlanma düşüncesi en önce, eski döneme ait tüm değerlerin yıkılması amacını taşır. Yıkıcı, terk edici bir tutumla birleşen mutlak eleştiri Aydınlanmanın temel karakteri olmuştur. Kant'ta aydınlanmayı bir hedeften ziyade kurtulmamız gereken şeylerle açıklamıştır.²³⁹ Geçmişten tümünden kurtulma amacı taşıyan Aydınlanma, Tevrat-İncil merkezli yaratılış inancına, Tanrı'nın dünya ve insan hayatını kontrol ve etkisine, mucizelere, ahiret inancına karşı çıkar. Dinin otoritesine ve din adamlarının gücüne mutlak karşı çıkış vardır. Aydınlanmanın temel karakteristiği teizmin öğretisine, hurafelere, din adamlarına, Hristiyanlığın Tanrı anlayışına dair olan her şeyi yıkıp, bu inanç ve değerlerin yerine deizm ve ateizmi geçirmektir.²⁴⁰ Dini inanca dair olan ruh, melek, şeytan, büyücü gibi şeylere inanmayı ilkellik olarak görüyor, aklın bunların olmadığını ortaya koyduğuna düşüncesi hâkimdi.²⁴¹

Aydınlanma, Avrupa ölkelerinde her ulusun kendi karakterine göre şekillenmiştir denebilir. Üç büyük Avrupa ölkesi ve Aydınlanmanın yayılıp geliştiği İngiltere, Fransa ve Almanya'da farklı bakış açılarıyla hayat bulmuştur. Aydınlanmanın karakteri, İngiltere'de deneyci, Fransa'da matematiğin temel alındığı akıldır. Almanya'da ise bu dönemde aklın kontrolünde olan gizemciliğin rolü büyüktür. Bu üç önemli Aydınlanma

---

²³⁶ Gökberk, *Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları*, 111-112.

²³⁷ Gökberk, *Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları*, 116.

²³⁸ Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, 37.

²³⁹ Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, 27-28.

²⁴⁰ Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, 28-29.

²⁴¹ Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, 30.

hareketinin olduğu Avrupa ülkesinde Aydınlanmanın kurucu rolünü İngiltere’de Locke, Fransa’da Descartes Almanya’da ise Leibniz üstlenmiştir denebilir.²⁴²

Almanya Reformasyon sonrası uzun süren din kavgaları ve iç karışıklık nedeniyle Rönesans sonrası yaşanan bilimsel ve felsefi gelişmelerden uzak kalmıştır. Böyle bir durumda bulunan Almanya’da Leibniz Alman Aydınlanmasının karakterini ortaya koymuş, çağındaki felsefi problemleri gündem etmiştir.²⁴³ Leibniz 17. yüzyıldaki felsefi karşıtlıkları uzlaştırma çabasındadır. Akılcılık ile deneyciliği, evrenselcilik ile bireyciliği, mekanist dünya görüşü ile ereksel görüşü uzlaştırma çabasındadır. Leibniz’de akılcılığın yanında gizemciliği de görürüz.²⁴⁴ Alman Aydınlanması Fransa’daki radikal din karşıtı Aydınlanmadan farklı olarak dine karşı daha anlayışlı bir tavrındadır. Dini inancı bir duyguya eş gören Alman Aydınlanmasındaki bu inanç bakışının insanı daha derin bir kavrayışa götürdüğü düşüncesi vardır. Bu anlayış yine de metafiziğe ve ortaçağ teolojisine karşı mesafelidir.²⁴⁵

Alman aydınlanmasının en önemli filozofu olarak Kant’ı gösterebiliriz. İnsanın eylemlerinin ve bilme ediminin temel ilkesini yine insanda görmüş, Tanrı’nın bir etkisi olmadan insanın bu ilkeleri keşfedebileceğini savunmuştur.²⁴⁶ İnsan aklının sınırlarını ortaya koyan Kant’ın, metafizik eleştirisiyle felsefedeki dini kaynakların elenmesinde büyük rolü vardır.²⁴⁷ Kant insanın bilme ve ahlaki eylemleri üzerinde tek otorite olarak akıl ve iradeyi görür. Geleneğin, toplumun ve kültürün etkisini reddederek, kendini mutlak olarak kurarak özgürleşecek tüm insanlar için yasa koyan bir özne düşünür. Dolayısıyla gelenek, tarih ve dinin belirleyiciliğini reddeder.²⁴⁸ Kant, içinde bulunduğu tarihsel dönemin Aydınlanmaya erişmiş ve tamamlamış bir döneminden ziyade Aydınlanmanın henüz devam ettiği bir dönem olarak görür. O, bu çağı eleştiri çağı demiştir.²⁴⁹

---

²⁴² Gökberk, *Kant ile Herder’in Tarih Anlayışları*, 87.

²⁴³ Gökberk, *Kant ile Herder’in Tarih Anlayışları*, 97.

²⁴⁴ Gökberk, *Kant ile Herder’in Tarih Anlayışları*, 98.

²⁴⁵ Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, 54-55.

²⁴⁶ Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, 429.

²⁴⁷ Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, 430.

²⁴⁸ Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, 430-431.

²⁴⁹ Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, 12-13.

Aydınlanma düşüncesinin merkezinde olan kavramların ilerleme, toplumun iyileşmesi, gelişmesi ve insan zihninin eğitilmesi olduğu söylenebilir.²⁵⁰ Aydınlanmacı ilerleme fikri, din temelli bağınazlığı aşma, insanın daha sağlıklı ve daha düzenli yaşamasını sağlama, zenginliği arttırma, teknolojiyi geliştirme, istikrarlı bir siyasi düzen kurma gibi amaçlar içeriyordu.²⁵¹ Kant insanlığın ilerlediğini ve bu ilerlemenin de temel itici gücünün akıl olduğunu kuşku duymadan savunmuştur. Kant, insanın hukuksal, siyasi, ahlaki, teknolojik ve diğer tüm etkinliklerde daha iyi bir noktaya doğru gittiğini söyledi; ancak onun için en temel ilerleme insanın zihinsel olarak ilerlemesiydi. Avrupa devletlerinin meclis ve yasalarıyla daha iyi bir yönetim anlayışına geçmekte olduğunu, cumhuriyetçi ve insanların genel iradesini temsil noktasında geliştiğini iddia ederek siyasi ilerlemenin devletlerarasındaki anlaşmazlıkları çözerek edebi barışa ulaşılacağını düşünüyordu. Kant nihayetinde ilerlemenin son hedefini insan akli ve ahlaki kapasitesinde görür.²⁵² Kant ve Herder, yaşamın kökenleri ve ırk kavramına bakışta da ayrılırlar. Kant yaşamın kökenini önceden oluşmuş ve kalıtsal olarak belirlenmiş olarak kabul eder. Herder ise yaşamın, insan ırkının çevresine hem uyum sağlayan hem de onunla gelişen ve ona tepki veren insanda kendiliğinden bulunan güçlerle açıklar.²⁵³

Avrupa’da 18. yüzyılın son çeyreğinde Aydınlanma dönemine hâkim olan aklın otoritesi tartışılmaya başlandı. Zira Aydınlanmanın doğruluk ölçütü ve her konuda karar verici gücü kuşkusuz akıldı. Akıl, aydınlanma döneminde evrensel ve tarafsız bir yeti olarak, doğadaki her şeyi teoride açıklayabilen, inançları sorgulayan, insani etkinlikleri gerekçelendiren nihai yetiydi. Akıl çağı, eleştiri çağı olarak kabul edilen 18. yüzyılın son döneminde aklın otoritesi sorgulanmaya başlandı. “Akli her şeye ölçüt kılmamızın nedeni nedir? İnanç ve eylemlerin rasyonel olmasını istememizin nedeni nedir?” gibi sorulara cevap aranmaya başlandı.²⁵⁴ Aklın her alanda hâkimiyeti, bilimin mekanikleşen yöntemleri ve felsefenin eleştirel tutumu kadercilik, ateizm ve anarşizme toplumu yönlendiriyordu.²⁵⁵ Aydınlanma dönemi filozofları; vahyin yerini aklın alacağını düşünüyorlardı. Bu filozoflarda aklın ahlak, din ve politik durumlar için tek denetleyici

---

²⁵⁰ Jonathan Israel, *Radikal Aydınlanma ve Modern Demokrasinin Kökenleri*, çev. Ahmet Fethi Yıldırım (İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları, 2020), 16.

²⁵¹ Israel, *Radikal Aydınlanma ve Modern Demokrasinin Kökenleri*, 18.

²⁵² Israel, *Radikal Aydınlanma ve Modern Demokrasinin Kökenleri*, 21.

²⁵³ Beiser, *Aklın Kaderi / Kant'tan Fichte'ye Alman Felsefesi*, 232.

²⁵⁴ Beiser, *Aklın Kaderi / Kant'tan Fichte'ye Alman Felsefesi*, 12-13.

²⁵⁵ Beiser, *Aklın Kaderi / Kant'tan Fichte'ye Alman Felsefesi*, 13.

ve belirleyici olacağı düşüncesi vardı.²⁵⁶ 18. yüzyılın son döneminde rasyonellik ve irrasyonellik tartışmaları içinde aklın dini, ahlaki ve politik durumlarla ilgili insanı kuşkuya düşüreceği, inançsal bir yaklaşımın ise akli devre dışı bırakacağı düşünceleri karşıtlık içinde tartışılıyordu. Akla dayalı kuşkucu tavır ya da akli aşkın bir iman ikilemi.²⁵⁷ Bu ikileme düşülmesinin nedeni her şeyi eleştirebilme gücüne sahip olduğu düşünülen aklın, kendinin de eleştiriye tabi tutulup tutulmaması konusuydu.²⁵⁸ Aklın hem evrensel hem de tarafsız olduğuna duyulan güven de eleştiriye tabi tutulunca; kültür, eğitim, felsefi tavır bakımından da değerlerin evrensel olup olmadığı tartışılmaya açılması kaçınılmazdı.²⁵⁹

Almanya'daki aydınlanma Fransa ve İngiltere'ye oranla toplumda daha az karşılık bulmuştur. Bunun nedeni Otuz Yıl Savaşları'nın etkisinin geçmemiş olması, toplumu organize edecek merkezi yönetimin olmaması, sermayenin olmaması nedeniyle de burjuvazinin değişime öncülük edememesi ve toplumsal sınıfların bir hareket başlatmaması olarak görülebilir. Dolayısıyla Alman aydınlanması üniversitede temelini almış; bu yukarıdan belirlenmenin bir sonucu olarak da akla dayalı bir toplum yerine inancın rasyonel olduğunu gösterme çabalarıyla gelişmeye başlamıştır.²⁶⁰ Alman aydınlanmasının bu ön tarihinde özellikle Wolff'da vahiy ve akıl benzer niteliklerdeydi ve aralarında kesin bir ayırım yoktu.²⁶¹ İmanın akılla doğrulanıp doğrulanamayacağı konusunda Aydınlanmaya karşı çıkan Hamann aklın imanı ne doğrulayacağını ne de yanlışlayacağını söyler. Bu söylem Kant'ın akli deneyimden, gelenekten ve inançtan bağımsız kabul etmesine karşı çıkıştır. Herder ve Jakobi'de aynı felsefi söylemi devam ettirerek aklın insana doğuştan verilmiş bir yeti olmadığını; fakat aklın öğrenilecek ve de öğretilebilecek bir yeti olduğu görüşünü öne sürdü.²⁶² Alman aydınlanmasının neden olduğu karşıtlık aynı zamanda aydınlanmanın aşılmasını da beraberinde getirmiştir.

Aydınlanmanın insan türünün evrimi ve başarılarıyla gelişen bir alan olarak gördüğü tarih anlayışına karşı çıkan en önemli isimlerden biri Herder'dir. Herder, içinde bulunduğumuz çağın yüce ve gelişmiş bir anı temsil etmediğini, geçmiş

---

²⁵⁶ Beiser, *Aklın Kaderi / Kant'tan Fichte'ye Alman Felsefesi*, 14.

²⁵⁷ Beiser, *Aklın Kaderi / Kant'tan Fichte'ye Alman Felsefesi*, 15.

²⁵⁸ Beiser, *Aklın Kaderi / Kant'tan Fichte'ye Alman Felsefesi*, 18.

²⁵⁹ Beiser, *Aklın Kaderi / Kant'tan Fichte'ye Alman Felsefesi*, 22.

²⁶⁰ Çiğdem, *Aydınlanma Düşüncesi*, 80-81.

²⁶¹ Çiğdem, *Aydınlanma Düşüncesi*, 82.

²⁶² Çiğdem, *Aydınlanma Düşüncesi*, 94.

yargılayamayacağını söylemiştir. Mutlak ilerlemeci tavrın geçmişteki insanların yaptıklarını küçümsemek olduğunu savundu. Herder, insanın doğa dünyası ile tinin dünyası arasında uyumlu bir ilişki kurmak ister. İnsan eylemleriyle gerçek doğasını kazandığı tinin dünyasına yükselme eğilimindedir. Bu çabanın evrimsel olarak tarihte iyi veya kötü anları yoktur. Her dönemde kültür, dil ve din ile belirlenen bir çaba vardır. Böylece Herder’de tarih, bu çabanın tanrısal olarak uğraklarının belirlenmeye çalışıldığı bir alan olarak karşımıza çıkar. Bu görüş evrimsel ve kültürel ilerlemeye karşıtlığının ve dönemlerin yüceltilmesini reddetmesinin nedenidir.²⁶³ Herder, tarihte akılsal bir ilke ve öznenin gelişimini görmez. Tarihteki farklı anların, ampirik olguların ve rasyonalitenin durumunu ortaya koymaya çalışır ve akı, tarih içinde doğal süreçlerin toplamı olarak göreliliği bir kavram olarak kabul eder. Aydınlanmanın aklın, ilerlemenin ve gelişiminin ilkesi olduğu görüşüne karşın Herder akı doğanın geliştirdiği bir kavram olarak gördü. Bu gelişimde sadece determinist unsurlar değil irrasyonel öğeler de etki ediyordu.²⁶⁴ Herder akı, toplum ve tarihten bağımsız değerlendiremeyeceğimizi söyleyerek aydınlanma eleştirisi yapar. Ayrıca filozof, Aydınlanma döneminin eleştiri hareketini Avrupa’nın değerlerini ve çıkarlarını evrensel kıldığını söyleyerek, bu dönemin filozoflarının başka kültür ve toplumlara ait insani etkinlik ve değerleri eleştirme hakları olmadığını söylemiştir.²⁶⁵ Herder, Hamann ile benzer olarak akılsal ve bilinçli etkinliklerin bilinçaltı ve irrasyonel dürtülerden kaynaklandığını savunmuştur.²⁶⁶

Aydınlanma çağında süregelen savaflara ve militarizme karşı kimi düşünürler bu çağın savaflarına karşıtlıklarını net ve sistematik olarak ortaya koyarken kimi düşünürler daha ılımlı davranmıştır. Voltaire ve Kant’ı çokça eleştiren Herder, aydınlanmayla övünen, hurafeleri reddedip akı överken, savaflardan vazgeçmeyen Büyük Friedrich gibi hükümdarları eleştirmiştir. Herder, aydınlanmanın bu yönünün, barbarlıktan ve cahillikten daha tehlikeli olduğunu savunmuştur. Felsefenin evrenselliği ve insanlığın ilerleme fikri, insanların özgürlüğünü ihlal etmenin bir kamufleji olduğunu ileri sürmüştür.²⁶⁷ Evrensel insan ideali Herder’e göre salt bir soyutlamadır. Akıl ancak tarih ve dil ile anlaşılabilir. Dinsel deneyimi anlama konusunda ise akıl zorunludur ancak yeterli değildir. Herder’ in bu görüşlerinde Hamann’dan etkilendiği açıktır. Beiser’e

²⁶³ Çiğdem, *Aydınlanma Düşüncesi*, 86.

²⁶⁴ Çiğdem, *Aydınlanma Düşüncesi*, 87.

²⁶⁵ Beiser, *Aklın Kaderi / Kant’tan Fichte’ye Alman Felsefesi*, 23.

²⁶⁶ Beiser, *Aklın Kaderi / Kant’tan Fichte’ye Alman Felsefesi*, 24.

²⁶⁷ Israel, *Radikal Aydınlanma ve Modern Demokrasinin Kökenleri*, 141.

göre Herder, Hamann'ın görüşlerini benimsediği ancak onları sekülerleştirdi.²⁶⁸ Herder, Aydınlanmanın evrensel tek biçimli insan ve kültür idealine karşı kültür çeşitliliğini savunur. Ona göre tutkular aklın karşısında daha güçlüdür, insan sadece aklıyla değil bütünsel olarak değerlendirilmelidir.²⁶⁹

Herder, felsefenin her meseleyi insan merkezli tartışması gerektiğini ve insanların anlayabileceği bir dilin kullanılmasını söylüyordu. Felsefe, insanlara metafizik ile ilgili hakikatleri değil, kendileri için nasıl düşüneceklerini ve kendilerini nasıl eğitebileceklerini göstermelidir. Felsefe insanlara dogmaları dayatmamalıydı. Herder, bu düşünceleriyle Aydınlanma düşüncesine bağlıdır; fakat felsefenin insanlara birtakım dogmalar dayatmasına karşıdır. Felsefe, insanların hayatını düzenleyebilir ama esas yapması gereken insanın kendisi için düşünmesine cesaret etmesini sağlamaktır. Bu da Herder'in Aydınlanmaya düştüğü şerhtir.²⁷⁰

Herder'in Aydınlanmaya dair en temel eleştirisi, halkın eğitilmesini gerçekleştiremediği yönündeydi. Ona göre hayırseverlik, insanlık gibi sloganlarla halk uygun eylemde bulunamıyordu. Bunun nedeni aklın tek başına bu ilkeler için yetmeyeceği, aklın eylemler, duygular ve tutkuları harekete geçirmede tek başına yeterli olamayacağı düşüncesi idi. Yani Aydınlanma akıl ile eylemi uzlaştıramıyordu.²⁷¹ Ona göre Aydınlanma, yerel kültürü yok etmiştir. İnsanların kendi toplumlarına ait değerlerden utanmalarına sebep olmuştur. İnsanlar kendi kültürüne gittikçe yabancılaşıyor, kendilerini bir kültüre ait görmüyorlardı. Aydınlanma farklılıklara değer vermezken, her insanın soyut evrensel insan idealinin parçası olduğu fikrini kabul ediyordu.²⁷² Aydınlanmacılar mutlak prensliklerle insanlara bir kültür dayatıyordu ve insanların anlama ve kendilerini yönetme güçlerinin geliştirilmesini unuttuklarını söylüyorlardı. Tüm bu eleştirilerine rağmen Herder, Aydınlanmanın insanların eğitilmesini ve kendi kendilerini yönetmeleri gerektiği fikrine her zaman sadık kaldı.²⁷³

Alman aydınlanması, karşı hareketi olan “Sturm und Drang” hareketini ortaya çıkarmış ve bu hareketin kendisinden daha da ön plana çıkan felsefi hareketi ortaya çıkarmasının

---

²⁶⁸ Beiser, *Aydınlanma, Devrim ve Romantizm*, 309.

²⁶⁹ Beiser, *Aydınlanma, Devrim ve Romantizm*, 309.

²⁷⁰ Beiser, *Aydınlanma, Devrim ve Romantizm*, 312.

²⁷¹ Beiser, *Aydınlanma, Devrim ve Romantizm*, 322-323.

²⁷² Beiser, *Aydınlanma, Devrim ve Romantizm*, 323.

²⁷³ Beiser, *Aydınlanma, Devrim ve Romantizm*, 324.

önüne geçememiştir. Alman aydınlanmasına olan bu karşıtlık, idealist felsefe yönelimine temel olmuştur.²⁷⁴ Alman karşı aydınlanma hareketi olarak “Sturm und Drang” başlarda Hamann ve Herder tarafından temsil edilmiştir. Bu yönelim için daha sonra Nazizmin felsefi kaynağı olduğu yorumları yapılmıştır. Herder’in kendisi de bu yorumlardan nasibini almıştır.²⁷⁵

2.4. Herder’de İnsan Doğası

Herder, yeryüzündeki varlıkları yapıları bakımından gelişmişliğe göre alttan üste doğru sıralamıştır. Sırasıyla taş, kristal, metal, bitkiler, hayvanlar ve nihayet insana kadar yapısal olarak gelişmişlik söz konusudur. Canlılıkta dürtü ve organik güçler çeşitlenmiştir ve tüm bu dürtü ve güçler, insanda şeklinin elverdiği ölçüde bir araya gelmiştir. Yeryüzünde insandan yapılanma bakımından daha gelişmiş bir varlık yoktur.²⁷⁶ Canlılardaki dürtü ve organik güçler son olarak insanda akıl, özgürlük ve hümanite olarak bir araya gelmiştir. İnsan tüm unsurları ile değerlendirildiğinde dünyanın bir özeti olmaktadır. Zira coğrafi ve jeolojik unsurların – toprak, asitler, su, duyarlar, uyarımlar, bitki örtüsü – etkileri insanda uyumlu olarak örülerek bir araya getirilmiştir.²⁷⁷ Bu etkileri Herder, doğanın hareketleri veya etkileriyle algılayabileceğimiz gizli güçlerin varlıklarının işareti olarak değerlendirir. Bu organik güçlerin mahiyetini ve sınırlarını bilemeyeceğimizi, güçlerin aşağıdan yukarıya sıralanışını da yaratılışın gizemi olduğunu ve bunların varlığını görünür âlemde organik biçimlerdeki etkileriyle bilebileceğimizi söylemektedir.²⁷⁸ Varlıkları en alttan en üste doğru geliştiren, birbirlerine olan etkilerini düzenleyen ve bu ilişkileri yöneten bir varlık vardır ve her şey onun elindedir.²⁷⁹

Canlılardan her biri, doğanın tümünün bir parçasıdır. İnsan da diğer canlılar gibi bütünsellik içindeki doğanın kendine has bir parçasıdır ve insani organlar ile organik güçlerin orantısından teşekkül eder.²⁸⁰ İnsan tüm varlığıyla evrendeki bütünselliğin küçük bir parçasıdır. İnsanın sahip olduğu akıl dünyevidir ve kendisini kuşatan maddi

---

²⁷⁴ Çiğdem, *Aydınlanma Düşüncesi*, 78.

²⁷⁵ Çiğdem, *Aydınlanma Düşüncesi*, 92.

²⁷⁶ Herder, *Tarih Felsefesi*, 149.

²⁷⁷ Herder, *Tarih Felsefesi*, 150.

²⁷⁸ Herder, *Tarih Felsefesi*, 150-151.

²⁷⁹ Herder, *Tarih Felsefesi*, 151.

²⁸⁰ Herder, *Tarih Felsefesi*, 101.

şeylerden zaman ile meydana gelmiştir. Bu akıl evrendeki her yerde aynı akıldır.²⁸¹ İnsan sahip olduğu organik güçleri kendi geliştirip aşabildiği müddetçe kullanabilir. Sahip olduğumuz genetik sadece özsel bir nüve değil, aynı zamanda zaman ve mekân ile öğrenip geliştirebileceğimiz keyfiyetleri de içerir. Göz ve kulağa sahibiz ama göz görmeyi kulak duymayı öğrenmek zorundadır. Aynı şekilde düşüncelerin en önemli aracı olan dili de öğrenmek zorundayız. Sahip olduğumuz maddi ve manevi keyfiyetleri gerçekleştirmemiz için doğanın tüm mekanizmaları ile birlikte başkalarına yani topluma da duyduğumuz ihtiyaç burada açıkça görülüyor.²⁸² Herder'e göre bir insan ancak kendi milleti içinde insan olabilir. Bir millet ileri veya ilkel olabilir ama hepsi sonuç itibariyle eşittir. Her milleti kendine özgü bir organizma olarak gören filozof, milliyetin kutsal ve tanrının gücünün yansıması olduğunu söyler.²⁸³

İnsan doğası, bitkilerle bazı ortak noktalara sahiptir. Bir kere bitkilerin varlığı hayvan ve insanlardan öncedir. İnsan, bitki gibi tohumdan meydana gelir ve yine bitkinin ihtiyaç duyduğu gibi bir anne rahmine ihtiyaç duyar. İnsan, bitki gibi var olmayı seçemez, bitkiler gibi doğar, büyür, çiçek açar ve ölür. İnsan, bitkiler gibi iradesi dışında herhangi bir içgüdüyle bilemeyeceği yüce kanunlara tabidir ve bitkilerle beraber bu kanunlara hizmet eder. İnsan doğası gereği, doğumu, ölümü, ailesini, cinsiyetini seçemez.²⁸⁴ İnsan da, bitkiler gibi doğanın kendisine verdiği güçleri kendisinden söküp atamaz ancak geliştirebileceği kadar geliştirebilir. Yalnız bir fark vardır. İnsanın aşk ve sevgi gibi dürtülerle, bitki gibi doğa kanunlarını anlamadan, sorgulamadan onlara doğrudan itaat etmesi insan için aşağı bir durumdur. İnsan için güzellik ve aşk dürtüsünün temel amacı üremedir, neslin devamıdır.²⁸⁵ İnsanın yaşadığı coğrafyadaki bitki ve hayvan varlığı ile bu varlıkların çeşitliliği insanın hayat tarzını şekillendirmesine önemli derecede hizmet eder.²⁸⁶ İnsan varlık olarak dünyada kendini bulduğunda bazı başka varlıklarla karşılaşmıştır. Bitkiler ve hayvanlar insandan önce de buradaydı. Bu nedenle insan, hayvanların büyük kardeşidir. İnsanın dünyadaki hâkimiyeti hayvanlarla mücadele içinde geçmiştir. O becerileri, akli cesareti ve gücü ile yeryüzünde varlığını

---

²⁸¹ Herder, *Tarih Felsefesi*, 35.

²⁸² Herder, *Tarih Felsefesi*, 285.

²⁸³ Acar Sevim, *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2008), 295.

²⁸⁴ Herder, *Tarih Felsefesi*, 60.

²⁸⁵ Herder, *Tarih Felsefesi*, 61.

²⁸⁶ Herder, *Tarih Felsefesi*, 65.

sürdürmüştür. Hayvanlar ise insanlardan farklı bazı yetilere sahiptir. Doğa, varlıkların hiçbirini ihmal etmemiştir.²⁸⁷

İnsan hayvanlar arasında orta bir canlıdır. Yani, kendisinde tüm türlerin kimi özelliklerinin doğasına uygun biçimde bir araya gelmesiyle eksikleri giderilmiştir. Sahip olduğu nitelikler aynı derecede bir araya gelmemiştir. İnsan örneğin bir duyu organı bakımından bir hayvandan aşağı bir başka hayvandan üstte yer alabilir. Kalıtsal bakımdan içgüdüler, duyu organlar, beceriler bakımından kara hayvanlarıyla ortak nitelikleri vardır. Ortak özelliklerden kimilerinin ise öğrenme, edinme olarak potansiyeli, insanda bulunur.²⁸⁸ İnsan bilmediği ve başka bazı varlıkların olduğu dünyada yaşamda kalmak ve hem dünyaya hem de diğer varlıklara hâkim olmak için aklını ve sahip olduğu gücü kullanmak zorundaydı. İnsanın bu mücadelesi kültür tarihinde görülmektedir. Hayvanları hâkimiyet altına alırken insan, onlar vasıtasıyla ilahi aklı sezmiş, yaşamak ve bir kültür oluşturmak için onlardan faydalanmıştır. İnsan farklı hayvan türleriyle beraber yaşamı başardıkça bilgisi artmıştır. Böylece insanın kültürü ve tarihi hem coğrafi hem de zoolojik bir nitelik kazanmıştır.²⁸⁹ İnsan, doğa tarafından bitki ve hayvanlardan farklı olarak asilleştirilmiş bir canlıdır. İnsan canlılar arasında konuşabilmek için ihtiyacı olan organa sahip olmak bakımından tektir. Herder, en asil nitelik olarak gördüğü dil sayesinde insanın düşünebildiğini ve bununla beraber en düşük seviyedeki niteliklerle en yüksek derecedeki niteliklerin insanda bulunduğunu söyler.²⁹⁰

Yerkürede bulunan her şey birbiriyle ortak ilişkiler içindedir.²⁹¹ Herder, doğanın her varlığı sadece kendi türünde varlıklar olarak düzenlediğini ve her varlık türünün bir amaca yönelik olarak var olduğunu, yaratılış olarak her aşamada daha ileri ve gelişmiş bir varlığın ortaya çıktığını söyler.²⁹² İnsan dünyaya geldiğinde atalarının genetik mirasını taşır hatta annenin daha çocuk doğmadan ki ruh halinin de çocuğun doğasına etki ettiği biliniyor. Doğada her canlı türü kendi türüyle çiftleşir. İnsanların çiftleşmesiyle doğa hem aynı varlık türünün kendi içindeki çeşitliliğini sağlar hem de o

---

²⁸⁷ Herder, *Tarih Felsefesi*, 66.

²⁸⁸ Herder, *Tarih Felsefesi*, 72.

²⁸⁹ Herder, *Tarih Felsefesi*, 67-68.

²⁹⁰ Herder, *Tarih Felsefesi*, 76.

²⁹¹ Herder, *Tarih Felsefesi*, 226.

²⁹² Herder, *Tarih Felsefesi*, 160.

varlık türünü muhafaza eder.²⁹³ Her insanın kendine özgü duyguları, bu duygularının ölçüsü ve cismani tezahürleri vardır. Farklı farklı olan bu tezahürlerin yapısal olarak ortak bir ölçüsü yoktur. Duyuların kendilerini en açık şekilde gösterdiği yüzümüzde de bu ölçü ve tezahürler aynı değildir. Buradan hareketle Herder, insanın en genel ve en çok ihtiyaç duyduğu duyunun hisler olduğunu belirtir. Hisler bize huzuru sanat armağan etmenin yanında düşüncelerimizin niteliklerine de çok fazla etki eder. İnsanların hayat tarzına, yaşadığı iklime, öne çıkan etkinliklerine ve bedeninin genetik yatkınlığı üzerine hislerin önemli etkisi vardır ve hisler farklı kavimlerin içinde farklı yapılara sahiptir.²⁹⁴

Herder için iklim, insanın içine doğduğu her şartı kapsamaktadır. Eğitim, siyaset, sanat, günlük yaşam hepsi iklimin kapsamındadır. İnsan hem iklimi şekillendirir hem de ondan şekil alır.²⁹⁵ Herder iklimin insanı şekillendirdiğini birçok kez söylemiştir. Ona göre iklim bir bölgenin derinliği, yüksekliği veya düzlüğü, niteliksel özellikleri, insani etkinliklere etkisi, geçim ve besin kaynakları, giyinme, sanat ve daha birçok faktörle canlıları değiştiren ve şekillendiren bir yapıdır.²⁹⁶ İklim, canlıların yapıp etmeleri sonucunda ve farklı canlıların çeşitliliğinden dolayı çok fazla değişim yaşamamıştır, bundan dolayı iklim insanın yozlaşmasına da engel olmuştur. Ancak insanın yaşadığı yerle ilişkisini hem değiştiren hem de değiştirdiği iklim şartları ile değişen bir doğası vardır. İnsan değişen iklime uyum sağlama yönünde kabiliyetlidir. İnsan dağlardan yavaşça ovalara yerleşmiş ve zayıf da olsa iklimi egemenliğine aldığı coğrafya ile değiştirmiştir.²⁹⁷ Hiçbir canlı yabancı bir iklimde farklı bir varlık türüne dönüşmez. Doğa varlık türleri arasındaki sınırları kesin olarak belirlemiştir. Yani bir gül, zambağa dönüşmeyecektir. İklim ile mücadele eden insanda içsel güçler iklim şartlarıyla mücadele eder ve iklimin insanın ilk olarak dışsal unsurlarına tesir eder.²⁹⁸ İklimdeki aşırılıklar, sıcaklığın veya soğukluğun aşırı etkisi dışsal duyguları bastırır. Sıcak kumlar üzerinde yaşayan insanların ayak tabanları zamanla hassasiyetin aşırılığından kurtulur. Doğa, iklimin acı veren etkilerine insanın zamanla alışması, duyarlılıklarının

---

²⁹³ Herder, *Tarih Felsefesi*, 235.

²⁹⁴ Herder, *Tarih Felsefesi*, 242.

²⁹⁵ Sevim, *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder*, 325.

²⁹⁶ Herder, *Tarih Felsefesi*, 225.

²⁹⁷ Herder, *Tarih Felsefesi*, 227-228.

²⁹⁸ Herder, *Tarih Felsefesi*, 236.

fazlalıklarından arınmaları ve böylece içinde bulunmadıkları şartlarla uyumlu yaşamalarına imkân vermiştir.²⁹⁹

Herder, insanın sahip olduğu güçler ve kabiliyetleri diğer hayvanlarla karşılaştırıp ona övgüler dizilmesini doğru bulmaz. İnsanı, hayvanla eş tutanlar da yanılıyordur. Herder'e göre güçlü veya zayıf olsun insanın görünüş ve nitelik olarak varlığı kendine özgüdür. İnsan doğası gereği kendi türünün tarzına sadakatle bağlanmazken, hayvanların her biri türünün her özelliğine tümenden bağlıdır ve mecburdur. İnsan ise gelenek, görgü, din, kültür, konuşma, yazma, giyinme, sanat, düşünme olarak bireysel varlığını kuran bir canlıdır. Herder bu görüşlerinden sonra insanın bu doğaya doğuştan mı yoksa sonradan tarihsel süreç içinde mi sahip olduğunu sormuştur.³⁰⁰

Yeryüzünde dik yürüyüş yalnızca insan doğasında bulunur. Ayı, maymun gibi hayvanlar zaman zaman iki ayakları üzerinde durarak bir süreliğine dik yürümelerine rağmen dik yürüyüşün yalnızca insan doğasında bulunduğu gerçeğini değiştirmez. Çocuklar ve hayvanlar arasında kalıp vahşileşmiş insanlar göz önüne alındığında insan türünün, dik duruşunu ve yürüyüşünü birçok zor etkinliğe borçlu olduğu görülecektir.³⁰¹

Dik yürümenin sadece insan doğasında olduğunu söyleyen Herder, insanın ayırt edici ve kendine özgü her etkinliğinin dik yürüyüşe göre düzenlendiğini söyler. Dünyada dört ayaklı insanlara henüz rastlanılmamıştır, en ilkel insanlar hayvana benzeseler bile dik yürümektedirler.³⁰² Herder insanın iki ayağı üzerinde durması ve dik duruşla yürütmesini evrim süreçleri ile kazanmadığını söyler. Ona göre hiçbir canlı varlık türü, ilk yapısından farklı bir doğaya sahip olmamış ve kendi türünün doğasına ters düşen başka bir yapıya geçmemiştir. İnsan dört ayaklı bir hayvanken, tarih içinde iki ayaklı insan olan bir varlığa dönüşmemiştir. Böyle bir şey ancak yeni bir yaratılışla mümkündür.³⁰³

Doğa her canlıya yapısına uygun güçler vermiştir ve her varlık verili güçlerle yine kendisine verilen yol haritasına göre gelişir. İnsanın tüm etkinlikleri bugünkü gibi kendisine verilmiştir. Doğa, insan dışındaki her şeyi yarattıktan sonra onlara baktı ve

---

²⁹⁹ Herder, *Tarih Felsefesi*, 243.

³⁰⁰ Herder, *Tarih Felsefesi*, 103.

³⁰¹ Herder, *Tarih Felsefesi*, 104.

³⁰² Herder, *Tarih Felsefesi*, 105.

³⁰³ Herder, *Tarih Felsefesi*, 106.

yeryüzündeki en değerli varlık olarak insanı yarattı. İnsana serbest hareket veren doğa, onu iki ayağı üzerinde ve dik yürümesini sağlayacak organik güçlerle yarattı.³⁰⁴

Maymunlar taklit edebilme yetenekleri ve beyinlerinde duyumsal düşünceye yatkınlığa izler olmasına rağmen bu durum maymunlarda sadece yetkinleşme çabası olarak kalmıştır. Maymun insan gibi bir yetkinleşmeye ulaşamayacaktır çünkü beyni taklit ettiği şeyleri anlama ve sahiplenme yeterliliğinde değildir. Maymunların yavrularına duyduğu sevgi, toplu halde yaşarken kural koymaları, ceza kesmeleri, eğlenceli davranışları iç dünyaları bakımından insana benzediklerini düşündürebilir. İnsana birçok yönden benzeyen maymunlar neden insan olmamıştır? Dil, taklit etme özellikleri olsa bile gelişmemiştir. İnsanları bazı bazı anlamalarına rağmen konuşmıyor ve düşünemiyorlar. Herder, buradan sonra sorunu dik durma ve yürümeye getirir. Maymun dik yürümeye elverişlidir ve insana bu yüzden benzer. Ama onun doğası ve doğasındaki organik güçler; dik yürümeyi ve hareketi sağlayan unsurların insana eş olmasına uygun değildir.³⁰⁵ İnsan, canlılara bakıldığında vücuduna oranla daha büyük bir beyne sahiptir. Maymunlarda da hemen hemen aynı durum vardır. Öyleyse düşünmeyi sağlayan beynin fizyolojik özellikleridir. İnsan beyninin yapısı, kısımları ve sıvısı, düşünmeye uygun olarak diğer canlılarınkinden daha mükemmel düzenlenmiştir.³⁰⁶ İnsan beyninin gelişmişliği, dik duruşu ve dik yürüyüşüne bağlıdır ve böylece insan bütün olarak diğer canlılardan daha mükemmel bir varlık olmuştur.³⁰⁷

İnsan dik duruşu sayesinde öğrenme kabiliyeti olan bir varlık olmuştur. O, dik duruşu sayesinde ellerini özgürce kullanmıştır; ruhu durmak, yürümek ve tutmak gibi edimlerle sanatsal etkinliklerde bulunmuştur.³⁰⁸ Beyni, el, duruş ve duyu organlarını insana veren ve bunları harekete geçiren organik güçleri bahşeden Tanrı'dır. İnsanda akli geliştiren ve ona güç veren yegâne şey Herder'e göre konuşmadır, yani dil yetisidir. İnsanda bütünsellik, akli olma, düşünebilme ve tüm uzuv ve yetilerin bunlara itaat etmesi de dil ile gelişmiştir. Hayvanlarda da konuşabilme eğilimi vardır ancak doğa konuşabilme için gereken organik güçleri yalnızca insana bahşetmiştir.³⁰⁹ Sadece ve sadece insana özgü

---

³⁰⁴ Herder, *Tarih Felsefesi*, 106-107.

³⁰⁵ Herder, *Tarih Felsefesi*, 109-110.

³⁰⁶ Herder, *Tarih Felsefesi*, 114.

³⁰⁷ Herder, *Tarih Felsefesi*, 117.

³⁰⁸ Herder, *Tarih Felsefesi*, 124.

³⁰⁹ Herder, *Tarih Felsefesi*, 126.

olan konuşmanın zorunlu şartı dik duruştur. İnsandaki konuşma becerisi ona, kendine ve yeryüzüne hâkimiyeti, akıllı ve düşünmeyi getirmiştir.³¹⁰

İnsan doğduğunda, hayvandan daha zayıf bir varlıktır. Hayvanların yavruları doğduktan birkaç gün veya birkaç hafta içinde organik güçleri arasındaki bütünlük ve ilişki oluşmaktadır. İnsanoğlunda ise bu durum uzun zaman alır. Uzunların büyümesi ve diğer uzuv ve güçlerle bütünleşmesi için gıdaya, havaya ve harekete ihtiyacı vardır.³¹¹ İnsan, önce duyu organlarını kullanmayı öğrenir daha sonra da yürümeyi öğrenecektir. O, bu becerilere doğuştan sahip değildir. Herder, insanın becerilerini doğuştan getirmediğini sonradan öğrendiğini savunur. Ona göre insan akıllı öğrenmek için zayıf ve muhtaç olarak doğmalıdır, öyledir de zaten. Akıl insanda bir güdü gibi doğuştan değildir. İnsan bebekliğinden itibaren akla, özgürlüğe ve dile yönelik olarak eğitilir. Böylece anlaşılıyor ki insandan başka hiçbir canlı akla, insaniyete ve insani bir yaşama sahip olamaz. Hayvanlar ne kadar eğitilirse eğitilsinler hayvani yaşamdan başka bir yaşama geçemezler.³¹² Herder varlıkların, onları oluşturan tüm unsurlarla bütün olduğunu ve bu unsurların işbirliği içinde aktif olarak bütüne hizmet etmesi gerektiğini söyler. İnsanın beyin yapısı ve diğer maddi ve manevi yetileri sadece duruşla mümkün olduğu için akıl ve özgürlüğe sahip olmuştur.³¹³

Akıl, doğuştan gelen bir şey değil; hem teorik hem de pratik olarak edinilmiş bir yetidir.³¹⁴ Bu akıl da bir tek insanda oluşacaktır. İnsan, çocuklukla birlikte düşünce ve izlenimleri iyi- kötü, başarılı veya değil gibi yargılarla karşılaştırır ve nihayetinde akıl gelişir ve akıl insanın yaşamını sürekli olarak değiştirip biçimlendiren bir etkinlik olarak gelişir. Akıl insana doğuştan verilmemiştir; akla edinilmiş izlenim, deneyim ve kıyaslamalarla ulaşılmıştır. İnsan akıllı ve sahip olduğu potansiyelleri öğrenmek zorundadır. İnsan sahip olduğu akıl ve idrak gücü ile dünyada benzersiz ve adeta bir kraldır.³¹⁵ İnsan doğduğunda akıllı değildir yalnız akıllı olabilme onu edinme potansiyeline sahiptir. İnsan insaniyet eğitimini tamamlamış olarak doğmaz, insaniyeti kazanma yeteneğine sahiptir. Tüm insanlar böyledir; yeni Zelenda'daki yamyam da,

---

³¹⁰ Herder, *Tarih Felsefesi*, 128.

³¹¹ Herder, *Tarih Felsefesi*, 129.

³¹² Herder, *Tarih Felsefesi*, 130.

³¹³ Herder, *Tarih Felsefesi*, 119.

³¹⁴ Herder, *Tarih Felsefesi*, 130.

³¹⁵ Herder, *Tarih Felsefesi*, 131.

Newton da tüm insanlar bir ve aynı türdendir.³¹⁶ Dünyadaki varlıklara bakarak burada her şeyin olabileceğini, çeşitliliği ve zenginliği düzen ve hikmetin ne kadar hayati olduğunu görebiliyoruz. Yeryüzündeki çeşitliliği anlamaya çalışmak, insan ve diğer canlıların yaşamı için koyulan kanunları da bilme çabasını doğuruyor. Oysa Yeni Zelanda yamyamı ile Newton'ın neden aynı dünyada yaşıyor olmalarını sadece yaratan bilir, başka kimse bilemez.³¹⁷

İnsan Herder'e göre doğuştan bir genetik ve hayat dolgunluğuyla bir sanat eseridir. Fakat insan sahip olduklarını kendi kendine işlevsel hale getiremez. Ne kadar yetenekli olursak olalım, doğamız gereği olan işlevleri ortaya çıkarmayı öğrenmek zorundayız.³¹⁸ Akıl, ruhumuzun tekrarlayarak geliştirdiği alışma ve gözlemlerin ortak bir karışması, etrafımızdaki örneklerle terbiye edilip bu süreçlerin sonunda kendiliğindenliğin de katkısıyla yetkinleşen toplam bir yetidir.³¹⁹ Doğa, insan aklına ve özgürlüğünü de bir sınır koymuştur. Doğa insanı başıboş bırakmamıştır; yine de hem yanıldığında hem de hakikat ve özgürlükte hep insandır.³²⁰ İnsan, yaratılışın ortalama niteliklerini veya bu niteliklerin asgari düzeyini bilemez çünkü bunları bilecek organa sahip değildir. Bu niteliklerin tesirlerini mahlûklarda görür ama onu açıklayamaz.³²¹

Herder, insan idrakinin, aklının, özgürlüğünün tırmandığı zirveleri ve bu güçlerle dünyayı ve kendini düzenlendiğini tarih ile bilebileceğimizi söyler. İnsan, duyu ve içgüdülerinin karışıklığına rağmen akli aracılığıyla kendini, güzelliği, doğa kanunlarını bulmuştur. Doğa, zayıf olan varlığımıza kendine özgü güçlerin bir yansımını bir nüvesini koymuştur.³²² İnsanın görünüşte Tanrı ile bazı ortak noktaları, benzerlikleri bulunması, onun yeryüzünü yaratısındaki bütünlükten kaynaklanır. Bu bütünlük kendisi iledir.³²³ İnsanın kaba dürtülerinden yüz çevirerek, özgür olarak dostluğu, yardımlaşmayı, yasallığı, yönetmeyi, hakikat, özgürlük ve ebedi mutluluğu kurmak için yoksulluğa sıkıntılara katlanarak akıl ve özgürlüğü elde etmelerini bunu sonraki insanlara miras bırakmalarını Herder, insanların doğaları gereği kendi kaderini kendisi

---

³¹⁶ Herder, *Tarih Felsefesi*, 133.

³¹⁷ Herder, *Tarih Felsefesi*, 133.

³¹⁸ Herder, *Tarih Felsefesi*, 285.

³¹⁹ Herder, *Tarih Felsefesi*, 285.

³²⁰ Herder, *Tarih Felsefesi*, 132.

³²¹ Herder, *Tarih Felsefesi*, 84.

³²² Herder, *Tarih Felsefesi*, 133.

³²³ Herder, *Tarih Felsefesi*, 134.

tain etme gücü ve iradesinden gelen erdemler olarak değerlendirir.³²⁴ Akıl ve özgürlük insana, doğa tarafından bahşedilmiştir. İnsan akli sayesinde iyiyi ve kötüyü, doğruyu ve yanlışını bilebiliyor ve yeni şeyleri araştırıp öğrenebiliyor. İnsan doğası gereği özgürdür. Fakat insan, rahata eğilimli ve alışkanlıklarla yaşamaya elverişli bir doğadadır. İnsan bunu da aşmayı öğrenerek özgürlüğe ulaşacaktır. Dürtülerinin ve kötü alışkanlıklarını terk etmeyip onları sürekli hale getirdiğinde hayvandan da aşağı olabiliyor. Özgürlük onda organik güçlerin ve içgüdülerin birbiriyle ilişkisi olarak ortaya çıktığı için; insan özgürlüğü öğrenecektir. Onu kötüye kullansa da seçim yapabiliyor ve en aşağı durumda bile kendine hükmedebilen bir varlıktır.³²⁵

İnsan elbise giyerek çıplaklıktan kurtulma isteğine çözüm bulmuştur. Bu durum utanma duygusunun bir sonucudur. İnsan utanma duygusunun bir getirisi olan giyinme başta olmak üzere başka birçok kabiliyeti sayesinde dünyadaki her iklim ve coğrafi şartta yaşamaya alışmıştır.³²⁶ İnsan farklı coğrafi koşullarda yaşamaya alışsa bile kendi doğasını korumuştur. Herder, bu durumu yine insanın dik duruşuna bağlamaktadır.³²⁷ Doğa insanı yaratırken en uzun en sağlıklı ve en mutlu şekilde yaratmayı seçmiştir. Bu yüzden insan doğası farklı şekillerde kendisine kolaylık sağlar ve farklı şartlarda yaşamayı öğrenir.³²⁸ İnsan kuşkusuz; doğduktan sonra hayvanlardan farklı olarak doğasını uzunca bir süre içinde tamamlar. Doğa insanın uzun yaşaması için becerileri, akli ve özgürlüğü öğrenmesini zamana ve kendi azmine bağlı kılmıştır.³²⁹ İnsanda cinsel dürtüler de çok geç gelişir. Doğanın bu şekilde yaratması, insanın beden ve ruhunun gücünü erken tüketmeyerek kendini gerçekleştirmesini amaçlamasındandır.³³⁰ Herder, ruhumuzu bedenle birleşik organizma olarak duyuların farklı şekilde izlenimlerinin bize sunduğu etkilerden tanıdığımızı söyler.³³¹

İnsan ruhu bedendeki güçleri yönetirken aynı zamanda kendindeki güçleri de yönetir. Buradaki kontrol ve yönetim insanın düşüncesi, akli ve iradesinin ötesine geçemez. İnsan düşünebilmesiyle tanrısallığın düzenleyici yönünü, eylemleriyle de tanrısallığın

---

³²⁴ Herder, *Tarih Felsefesi*, 134.

³²⁵ Herder, *Tarih Felsefesi*, 132.

³²⁶ Herder, *Tarih Felsefesi*, 135.

³²⁷ Herder, *Tarih Felsefesi*, 136.

³²⁸ Herder, *Tarih Felsefesi*, 137.

³²⁹ Herder, *Tarih Felsefesi*, 137.

³³⁰ Herder, *Tarih Felsefesi*, 138.

³³¹ Herder, *Tarih Felsefesi*, 147.

yaratıcı yönünü taklit eder.³³² Herder, maddeselliğin dışında veya maddeden ayrı bir ruhu bilemeyeceğimizi savunur. Bildiğimiz şeyin maddede ruha benzer çok sayıda organik gücün var olmasıdır. Etkisini gördüğümüz güç, bir organ ile varlığını uyumlu bir biçimde devam ettirir. Bir organ olmadan organik güçleri bilmemiz etkisini algılamamız mümkün değildir.³³³ Organik güçler ve organlar içten birbirine bağlıdır ama her ikisi de ne birdir ne de aynı. Her organik güç, mahiyetinin ortaya çıkması için etki ettiği organla uyumludur ve doğa tarafından organa yerleştirilmiştir. İnsanın bedeni, organik güçler kendisine yerleştirilmeden önce de vardı ama hem şekilsiz hem de cansızdı.³³⁴ Dolayısıyla beden, akıl ve ruhla inşa edilmemiştir. Biz aklın oluştuğu zamanı da, insanın akıl ile dünyada oluş zamanını da belirlemeye muktedir değiliz.³³⁵ İnsandaki yaşamsal olaylar, ruhun dışında gelişir; bedene ise akıl değil, tanrısallığın kanıtı olan organik güçler şekil verir.³³⁶

İnsan bedenini kullanan ruh, organlarını kullanarak her şeye hâkim bir şekilde tesir eder ve kendi içine dönerek bilinci ortaya çıkarır. Ruh bilinç ile bedeni yönlendirir, ona hâkim olur. Ruh düşünen, akli yöneten ve arzulayan bir bilinç değil ve fakat beyin aracılığıyla düşünmeyi, sınırlar aracılığıyla hissetmeyi ortaya çıkaran organik güçtür. Başka türlü bedene etki edemez. Ruh, bedenin bütün güçleriyle birleşmiş daha yüksek bir seviyede bedene tesir eden güçtür.³³⁷ İnsanın düşünceleri çocukluğundan itibaren, ruhun kendi içine dönmesini sağlayan duyularını kullanmayı öğrenmesi için yavaş yavaş gelişir. Ruh, duyuları kullanarak akıl etmeyi, düşünmeyi öğrenir. Dil ise düşüncenin oluşması için ruhsal bir araç olarak gelişir. Kelimeler, düşünceyi çağrıştırır ama sözcükler düşüncenin kendisi değildir.³³⁸

İnsan içinde, bedeni kendisine bir araç olarak kullanan ve doğası kendine özgü olan, organların hastalandığı zarar gördüğü hallerde dahi varlığını sürdüren bir ruhsal varlıktır. İnsani ruhunun en yüksek meziyetlerinden bilinç, zaman içinde hümanite ile oluşturulmuştur. Çocuklarda bilinçli haller olsa da düşünme, akıl etme ve olgun bir bilinç bulunmaz. Çocuklar bu kavramları öğrenir, geliştikçe hümanite ile bu kavramlara

---

³³² Herder, *Tarih Felsefesi*, 152.

³³³ Herder, *Tarih Felsefesi*, 153.

³³⁴ Herder, *Tarih Felsefesi*, 155.

³³⁵ Herder, *Tarih Felsefesi*, 154.

³³⁶ Herder, *Tarih Felsefesi*, 155.

³³⁷ Herder, *Tarih Felsefesi*, 156.

³³⁸ Herder, *Tarih Felsefesi*, 162.

sahip olur.³³⁹ İnsan bedensel yanını unutup, düşüncenin yüksek bir halinin davetine icabet ettiğinde duyumsal güçleri zamansallığı kaybeder. Bedensel acılar, hazlar bir düşünce ile bastırılır. Bedensel şeyler zor gelir artık o anda insana. Herder, ruhun sahip olduğu bu doğanın en ilkel kavimlerdeki insanlarda bile olduğunu söyler. Bu ilkel insanlar, amaçları ne olursa olsun düşüncelerin baskısında kaldıkları bir halle amaçları için mücadele eder. Yamyamların intikam ve cüretle hareket etseler bile ruhlarında iğrenç tarzda da olsa hümaniteye sahiptirler ve ona hizmet çabası içindedirler.³⁴⁰ Hem bedenimizin hem de ruhumuzun, doğumdan itibaren içe dönük olarak hümanitenin sağlıklı ve huzurlu hissedeceği bir biçimi kazanmak gibi bir amacı var gibi görünüyor.³⁴¹

Her canlı içinde bir yaşama gücüne sahiptir. Bu canlı güç doğuştan gelir ve genetikdir, canlının her yönü ile her canlıya uygun olarak vardır. Yaşama gücü hep vardır ve canlı varlık; sadece yaşama gücüyle var olabilen, büyüyen gelişen ve kendi kendisine etkide bulunan bir bütündür.³⁴² En nihayetinde, her insanda içsel olarak yaşama gücü vardır, bu güç benzer olan yönleri kendine uygun hale getirir, uymayanları ayırır ve zarar verenleri atar, yaşlılıkta yorulur, ölümden sonra da bazı yönleri ile yaşamaya devam eder. Bu yaşama gücü ruhumuzdaki akıl gücü değildir; çünkü akıl kendi kendine oluşmamıştır, doğuştan gelmemiştir ama yine de yaşama gücüyle ilişkilidir. Akıl gelişmesi bedenin sağlığına bağlıdır ve bütün isteklerini bedenden ayırmak mümkün değildir.³⁴³ Herder, yaşama gücünü hiçbir zaman bilemeyeceğimizi söyler. Nasıl ki düşünme gücü hakkında hiçbir şey bilmememize rağmen düşündüğümüzü biliyorsa yaşama gücünü de bilmiyoruz ama yaşadığımızı biliyoruz. Bu organik yaşama gücü yaratılıştandır, genetikdir ve sahip olduğum tüm organik güçlerin sebebidir. İnsanı yeryüzünün en mükemmel varlığı yapan bu organik güçlerdir. İnsan soyunun değişmesi organik güçler olmadan mümkün değildir. Yaşadığı iklim ne olursa olsun her insanın ve diğer canlıların kendine has iklimi vardır, her canlı dış iklimi kendine uygun olduğu kadar alır ve organik güçleriyle işler.³⁴⁴ İnsanın dış unsurları, yaşama gücü ve diğer organik güçlerin içten dışa doğru tesiriyle oluşur. İnsanın değişimi de dış etkenlerin yine

---

³³⁹ Herder, *Tarih Felsefesi*, 163.

³⁴⁰ Herder, *Tarih Felsefesi*, 164.

³⁴¹ Herder, *Tarih Felsefesi*, 165.

³⁴² Herder, *Tarih Felsefesi*, 230.

³⁴³ Herder, *Tarih Felsefesi*, 230.

³⁴⁴ Herder, *Tarih Felsefesi*, 231.

iç unsurlardaki etkisinin dış görünüşüne yansımadır. Organik güçler kendine uygun olmayan, engelleyen her şeyi vücuttan dışarı atmaya çalışır. Böylece iklimin etkisi ile insanda farklılaşma ilk olarak saç ve deride oluşur. Doğa insanın tözsel varlığını korur ve zorluk çıkaran şartları dışarı atar. Görünüşteki farklılıkların nedeni budur.³⁴⁵

Doğa insandaki bir organın duyularını incelttiği ya da onu açığa çıkaracağı yerde gerekli araçları insanın etrafına yerleştirmiştir. Bir organ bir yerde yeterince tatmin edilmediyse doğa onu yeterince uyarmadığı içindir. Doğa insanı uyumlu ve ölçülü olması için gerekli bir yapıyla şekillendirmiştir.³⁴⁶ Doğa insanı her şeyden bir pay alacak şekilde biçimlendirmiştir. Bu nedenle insan, doğanın paylaşımında en çok hissesi olan canlıdır. İnsanın doğasında her şeyden pay olduğuna göre, o her şeyle ilgili görür kendisini.³⁴⁷

Doğa denizdeki fırtınalar yangınlar ve diğer tüm doğal felaketleri ortadan kaldırmak için değil onların etkilerinden kurtulmak için insanoğluna akıl bahsetmiştir. Böylece insan gemi yapmayı akıl etti, rüzgâra karşı yelkenleri yaptı, ateşle pişirmeyi ve ısınmayı keşfetti.³⁴⁸ Aklını mümkün olduğunca kullanan insanlar tutkularını ve vahşiliğini sınırlandırmayı öğrenir. Böyle olmasaydı insanlık hala mağara devrinde yaşayacaktı. Eski dönemlerde yamyamlık, savaş ve öldürmek bir erdem olarak görülüyordu. Savaşlar insan aklının bir icadıdır. Mekanik bazı araçları da geliştirdiğinde insani ihtiraslar arttı, vahşilik yararsız hale geldi. İnsanoğlu doğanın savaşını yok etmesini değil kendisi onu azaltmanın ondan kaçınmanın yolunu bulmuştur.³⁴⁹

İnsanı değerlendirmede Herder, akıl plan ve amacın nirengi noktası olduğunu söyler. Bunların eksik olması, insanların hiçbir şey yapmadığını gösterir.³⁵⁰ Burada gerekli olan insanın akli ve adaleti öğrenmesidir. Bu erdemlerden alınan pay ile insanlar iyiliğe ulaşıyor, devletleri yetkin kendileri mutlu olabiliyor. Öteki türlü mutsuzluk kaçınılmaz olur. Akıl adalet ve hümanite oranı bozulduğunda, denge yeniden sağlanıncaya kadar insan bedel ödemek durumunda kalacaktır.³⁵¹ Akıl ve adalet kaynağını aynı doğa kanunundan alır. Akıl nesnelere algılayıp düzenleyerek aralarındaki ilişkiyi anlayıp

---

³⁴⁵ Herder, *Tarih Felsefesi*, 231.

³⁴⁶ Herder, *Tarih Felsefesi*, 248.

³⁴⁷ Herder, *Tarih Felsefesi*, 140.

³⁴⁸ Herder, *Tarih Felsefesi*, 526.

³⁴⁹ Herder, *Tarih Felsefesi*, 527.

³⁵⁰ Herder, *Tarih Felsefesi*, 534.

³⁵¹ Herder, *Tarih Felsefesi*, 535.

ölçüp değerlendirir. Adalet ise ahlaki açıdan birbirini hedef alan güçlerin dengesini bulmaktır. Dünya dengenin uyumu ile şekillenir.³⁵²

İnsan türünü devam ettirdiği müddetçe dünyayı bütünüyle tanıma yolculuğu içinde olacaktır. Dünyanın doğal yollarla ona koyduğu engeller hem onu geliştirecek hem de yürümesine devam etmesini sağlayacaktır. İnsan doğası dünyayı anlayacak ve engelleri aşacak yeteneğe sahiptir. Dünya insan için yaratılmıştır insan da onu bütünüyle kavrayana kadar yürüyüşüne devam edecektir.³⁵³ İnsanların yaşamında ne olursa olsun bu bizzat insanların yapıp ettiklerinden olacaktır. İnsan Tanrı'dan mucize beklemeden akıl yoluyla güçlerini daha iyi kullanmayı öğrenmelidir. Öğrenmeyi ertelediğimizde bu bizim suçumuz olacaktır ve cezasına razı gelmek zorunda kalacağız. O halde akli olarak her iyi faaliyet hümaniteyi teşvik eder, onu ilerletir. İnsan ev inşa ettiğinde artık mağara canlısı değildir. Birlikte yaşamak için yasaları akıl etmiştir, ticaret yapmayı bulmuştur ve böylece zenginlik ve konfor artmıştır. Matbaa icat edildiğinde, akıl ürünü olan bilim ve sanat edimleri coğrafi olarak daha çok etki gösterdi.³⁵⁴ Her şey akılla süreklilik kazanır, güzelleşir ve yetkinleşir. Akıl ancak etkileri bakımından ancak görünür olur.³⁵⁵ İnsan zihni hümaniteye ulaşma onu ve kültürü kökünden kavrama ve inşa etme ve onu yaymak için gerekli olan araçlara sahip olmayı amaçlar.³⁵⁶

İnsanın mutluluğu kaderindeki iyiliğin bilgelikle buluşması ile sağlanabilir. Bu en kalıcı mutluluktur. Tarihe yüzeysel bakanlar, nesnel bir gözle Tanrı'yı kaybetmiş olan ve tanrısal inayeti göremeyenlerdir. Herder doğadakinin aynısı olan bir Tanrı arar. İnsan doğasının bir parçasıdır ve onun tarihi kendisini oluşturan her şeyin tarihidir. Nesnelde olduğu gibi tarihte de tanrısallığın varlığını doğa kanunları ifşa eder. Yeryüzünde her şey yine yeryüzünde ve tanrısallığın yetkinliğini gösteren doğa kurallarıyla vuku bulur.³⁵⁷ Doğa kanunları ise tanrısallığın ifşasıdır; madem insan doğanın bir parçasıdır ve doğa ile bütünlük arz ediyor, o halde insana tanrısallığın bekası ve mutluluğunun temeli olan şekil ve bunlar için ne gerekiyorsa verilmiştir. Akıl insanın bu durumunu temsil ediyor.³⁵⁸ Aklın niteliği ve sınırı tanrısallığın onu

---

³⁵² Herder, *Tarih Felsefesi*, 536.

³⁵³ Herder, *Tarih Felsefesi*, 540.

³⁵⁴ Herder, *Tarih Felsefesi*, 542.

³⁵⁵ Herder, *Tarih Felsefesi*, 543.

³⁵⁶ Herder, *Tarih Felsefesi*, 540.

³⁵⁷ Herder, *Tarih Felsefesi*, 543-544.

³⁵⁸ Herder, *Tarih Felsefesi*, 544.

şekillendirdiği kadardır.³⁵⁹ Akıl hayvani tutkuları bastırıp yenerek güçlenir ve tutkularından arınır. Baskı gördüğü yerde ayrılıp başka yere geçer ve hüküm sürdüğü yerleri genişletir. İnsan sadece kendi akli ile değil türünün ortak akli ile mutluluğu elde edebilecektir.³⁶⁰ İnsan doğanın tamamının planıdır. Tanrı'nın bütün eserleri gibi insan da bekasını kendi içinde taşır.³⁶¹

Herder insan zihninin bir makine veya hayalet olduğunu reddederek, mekanikçiliğe ve indirgemeci materyalizme karşı çıkmıştır. İnsan zihnini yaşayan canlı bir organizma olarak kabul eder ve Aristoteles'in teleolojik görüşlerine geri dönerek dirimselci bir yaklaşım ortaya koyar.³⁶² Beiser, genel kabulün aksine Herder'in temel olarak ele aldığı felsefi problemin tarih değil zihin olduğunu savunur. Ona göre, Herder'in tarihe olan ilgisi esas olarak zihni anlamaya çalışmasından kaynaklanıyordu. Herder'in zihnin değişmesinin ve gelişmesinin ancak tarih ile açıklanabileceği yorumu genel kabullerin ötesinde bir yorumdur ve bu yorumun Herder'de karşılığı vardır. Herder, sanat, bilim, felsefe başta olmak üzere insana özgü olan her etkinliği doğa yasalarıyla açıklamaya çalışır.³⁶³ Herder insan aklını doğal bir yeti olarak görür. Ona göre aklın doğa-üstü bir kaynağını ortaya koymaya gerek yoktur. İnsan akli, dil becerisini yaratmaya da muktedirdir. Yani ona göre akıl doğal bir yetidir ve akıl için dil gereklidir. Buradan hareketle zorunlu olarak dilin yaratımı da aynı derecede doğaldır. Herder'in bu görüşü aklın varlığını doğal olarak varsaydığı için doğa-üstü olarak yorumlamaya elbette açıktır.³⁶⁴

Herder insanın aklını kullanımı için zorunlu gördüğü dil yetisinin, doğadaki her şeyin olduğu gibi bir tarihinin olduğunu savunmuştur. Dil bir gelişim ve evrim süreci içindedir. Basitten karmaşığa, az gelişmişten farklı ve gelişmiş olana doğru bir tarihselliği vardır.³⁶⁵ Dile sahip olan tek varlık olan insanın, bu yetisini rasyonel olarak açıklamak isteyen Herder, dilin kökeninin insanın kendine ait doğasında bulunduğunu savunuyordu. Herder, insan aklının diğer yetilerle aynı derecede olmadığını söylemiştir. Yani akıl, diğer yetilerin yanında insanda var olan bir yeti değildir. Akıl bütünleştirici,

---

³⁵⁹ Herder, *Tarih Felsefesi*, 545.

³⁶⁰ Herder, *Tarih Felsefesi*, 548.

³⁶¹ Herder, *Tarih Felsefesi*, 548-549.

³⁶² Beiser, *Aklın Kaderi / Kant'tan Fichte'ye Alman Felsefesi*, 193.

³⁶³ Beiser, *Aklın Kaderi / Kant'tan Fichte'ye Alman Felsefesi*, 195.

³⁶⁴ Beiser, *Aklın Kaderi / Kant'tan Fichte'ye Alman Felsefesi*, 197.

³⁶⁵ Beiser, *Aklın Kaderi / Kant'tan Fichte'ye Alman Felsefesi*, 199.

diğer yetileri yöneten, kullanan ve örgütleyerek denetleyen bir yetidir. İnsan doğasında bulunan her yeti, akıl sayesinde insani bir yeti olmuştur.³⁶⁶

Herder, insanın bitki ve hayvanlardan farklı olarak hayatta kalmayı öğrenmesi gerektiğini söyler. İnsan kendinden önceki nesillerin yaşadıkları zorlukları ve çözümlerini hafızaya alıp geliştirmelidir. Bunu da ancak akıl sahibi olduğunda yapabilir. Aklın yanında dil yetisiyle beraber insanlar, öğrendiklerini hatırlar ve sonraki nesillere iletir.³⁶⁷

Herder'e göre insan ruhu bölümlere ayrılamaz ve ayrı ayrı yetilerden meydana gelmez. Zihnin bedene indirgenmesi ile zihni ruhun temel gücü olarak gören aydınlanma döneminin ruh anlayışını kabul etmemiştir. O, indirgemeci ve düalist görüşü de eleştirir.³⁶⁸ Herder, zihin ile bedeni iki ayrı töz olarak görmez, bunlar farklı düzeylerde gelişen ve örgütlenen tek bir yaşayan güce aittirler. Beden kendiliğinden etkinlikte bulunan ve bu etkinliklerle kendi kendini örgütleyen bir organizmadır. Zihin de bedenden ayrı bir güç değil; fakat bedenin en yüksek örgütlenme ve gelişim derecesindeki fiziksel güçtür. Böylece Herder, zihni bedenin her türlü yeti ve işlevini düzenleyen, örgütleyen ve denetleyen bir şey olarak görür. Herder, insandaki beden ve zihni açıklarken “güç” kavramını kullanmıştır. Güç (kraft) kavramı, kendi kendini hem üreten hem de örgütleyen dereceli bir etkinliktir. Zihin ile beden örgütlenme derecesi olarak birbirinden farklılaşmış güçlerdir. Buradaki fark, tür değil derece farkıdır. Zihin, bedenin daha yüksek derecede örgütlenmesidir.³⁶⁹ Herder güç kavramıyla açıkladığı zihin- beden problemine dair görüşlerinin, hem düalizmin hem de indirgemeciliğin açmazlarını çözdüğünü iddia eder. Beden salt makine değildir ve zihinde bedenin parçalarının toplamına indirgenemez.³⁷⁰ Herder, güç kavramını yeteri kadar açıklayamadığını itiraf etmiştir. Kant, güç kavramının açıklaması gerekenleri yeniden tarif eden gizli nitelikleri olan bir kavramdan başka bir şey olmadığını söyleyerek Herder'i eleştirmiştir. Gücün doğasını bilmediğimizi söyleyen Herder, gücün etkilerini deneysel olarak bilebileceğimizi söyler. Bu etkinliklerin nedenleri olarak organik

---

³⁶⁶ Beiser, *Aklın Kaderi / Kant'tan Fichte'ye Alman Felsefesi*, 201.

³⁶⁷ Beiser, *Aklın Kaderi / Kant'tan Fichte'ye Alman Felsefesi*, 203.

³⁶⁸ Beiser, *Aklın Kaderi / Kant'tan Fichte'ye Alman Felsefesi*, 218.

³⁶⁹ Beiser, *Aklın Kaderi / Kant'tan Fichte'ye Alman Felsefesi*, 219.

³⁷⁰ Beiser, *Aklın Kaderi / Kant'tan Fichte'ye Alman Felsefesi*, 220.

güçleri varsaymasında haklı olduğunu savunur. Sorunu metafizik olarak değil, ampirik olarak çözmeye çalışması da cevap veremediği noktalar olmuştur.³⁷¹

Seçme yetisine sahip olan insanlar Herder'e göre kendilerini bir hayvana dönüştürerek özgürlükten vazgeçebilir. Özgürlükten bile isteye vazgeçen veya özgürlüğü kötüye kullanmayı seçen bir insan ahlaki sorumluluktan yoksun değildir. Özgürlüğü terk etse bile Herder'e göre hala özerk bir varlık olarak hareket eder ama artık insanlıktan yoksundur.³⁷²

İnsan olmanın ne olduğu üzerine düşünülürken ölçü duygusu gözden kaçırılmamalıdır. Herder'e göre insanlığın bilinmesi ve aynı zamanda özgürlüğün farkına varılması için ilk olarak içinde seçim yaptığı ve faili olduğu sınırların bilinmesi gerekir. Dil ve din bu anlamda bir aradadır ve insan için sınırların bilinmesine önemli katkı sağlar. Herder düşüncesinde insanlık ve özgürlük; insanın kendi iradesini kullanarak kendi amaçlarını seçebileceği sınırların bilincine vardığında anlam kazanır. İnsan olmak kendi kendini yönetmenin ve özgürlüğün sınırları olduğu bilmektir.³⁷³

2.5. Herder'de Halk (Volk) Kavramı

Herder'in eserlerinde sıklıkla kullandığı 'volk' kavramı Almancada "ortak bir dil, kültür ve tarih ile birbirine bağlı insanlar" anlamına gelmektedir. Volk kavramı Türkçede 'halk' kavramı ile karşılık bulur. Volk kavramı ile nation kavramı günlük dilde genellikle birbirinin yerine kullanılır. Nation kavramı 'millet, ulus' anlamına gelmektedir ve genel olarak "aynı soydan gelen ortak dil ve kültüre sahip aynı devlet sınırları içerisinde yaşayan siyasi insan topluluğu" şeklinde tanımlanmaktadır. Volk ve nation kavramları bu tanımlamalar ile anlamca birbirinden ayrılıyor. Millet (nation) daha çok siyasi bir anlam kazanırken, halk (volk) kavramı ise hissi ve deneysel olarak ortaklığı imliyor.³⁷⁴ Millet kavramı ulus devlet anlayışı ile halk kavramı ise kültür birliği ile uyuşur. Halk ve millet kavramları arasındaki ayrım net değildir. Bununla beraber Almancada millet (nation) daha çok siyasi olarak örgütlenmiş insan topluluğunu karşılarken, halk (volk) kavramı ise biyolojik, dilsel ve kültürel ortaklık içeren ve bu

³⁷¹ Beiser, *Akılın Kaderi / Kant'tan Fichte'ye Alman Felsefesi*, 221.

³⁷² Frederick M. Barnard, *Herder On Nationality, Humanity, And History* (Montreal & Kingston: McGill-Queen's University Press, 2003), 81-82.

³⁷³ Barnard, *Herder On Nationality, Humanity, And History*, 94.

³⁷⁴ Meral Ozan, "Herder' de Volk Kavramı", *Milli Folklor* 45 (2000), 40.

ortaklıklar ile başkalarından ayrılan toplulukları tanımlar. Halk ve millet kavramları Herder düşüncesinde net olarak ayrılmaya da, o genel olarak halk kavramını kullanır. Halk (volk) ile etnik bir topluluğun bütününe kasteder.³⁷⁵ Halk (volk) kavramı, genel itibariyle Romantizm döneminde kullanılmıştır. Herder, volk (halk) kavramı ile ulusun bir parçası, tarihsel kökeni aynı olan insan topluluğunu kasteder.³⁷⁶

Herder, soy kavramını da tanımlar. İnsanın ancak eğitimle insan olacağını, soyun da eğitilmiş, birbirine bağlı insanlarda ve aralarındaki ilişkilerden oluştuğunu belirler.³⁷⁷ Herder soy ve tür kavramlarının genel kavramlar olduğunu ve tüm insanların bir tek ve aynı ruhtan oluştuğunu söyleyen felsefi görüşe katılmadığını söyler. Hiç kimsenin kendiliğinden insan olmadığını bu iddiasının sebebi olarak sunar. İnsan var oluşunu bireye indirger. İnsanın gerek kendisini gerekse toplumsal bağlantılarını ilgilendiren bir doğası vardır. Her bireyin insanlığı, maddi ve manevi niteliklerine bağlı olup kendi dışındaki çevresel ve toplumsal her etkenle bütünsel olarak ilişkilidir. Yani insanın bireysel olarak inşası ailesi, arkadaşları, çevresi, deneyimleri, eğitim aldığı kişiler, ataları, toplumu ve soy geçmişinin hepsiyle ilişkilidir. Bu silsile halklardan ailelere ailelerden atalara doğru bir daralan yol olarak tarihte uzanıp gidiyor. İnsan soyu dünyanın her yerinde ayrı tür, fakat zaman ve mekân farkından dolayı ihtiyaçları gereği farklı ve doğal olmayan bir eğitime tabidir. Bu eğitim muhtelif yerlerde atalarından küçük birtakım değişikliklere uğrayarak gelmiştir.³⁷⁸

İnsan, doğasında olan yetilerin hepsini kullanmayı öğrenmelidir, onları şekillendirmeli ve geliştirmelidir. Aşama aşama mücadele ederek mükemmel olmak için ilerlemelidir. Böylece hem doğası gereği olanları hem de erdemleri öğrenebilecektir. İnsanın kendisini ancak ait olduğu toplumda mükemmelleştirebilir. Varacağı nokta kendi bireyselliğine bağlı olarak ait olduğu toplumda ve toplumsal kuşağa bağlıdır. Bunun yanında insan çağın, iklimin, dünyanın, ihtiyaçların ve kaderin imkân tanıdığı ölçüde kendini gerçekleştirebilir. Öyleyse insan doğasında henüz uyanmamış eğilimler veya yetenekler asla tamamlanmış beceriler olamaz. Dolayısıyla milletler, bir yanda en ince erdemlere sahip olurken diğer yandan eksikliklere sahip olabilir. Çelişkiler ve hayret verici belirsizlikler içinde bir yaşam sürüyor olabilir. Sahip olduğu erdemler, eksiklikler

³⁷⁵ Sevim, *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder*, 32.

³⁷⁶ Ozan, "Herder' de Volk Kavramı", 41.

³⁷⁷ Herder, *Tarih Felsefesi*, 285.

³⁷⁸ Herder, *Tarih Felsefesi*, 286.

kendi çağının bir silüetidir, onlar dışında hiç kimse bu erdemleri ve eksiklikleri temsil edemez. Bu insanları, sahip oldukları yaşam koşulları içinde tanımak isteyen herkes, hangi yeti veya yaşam koşulları olursa olsun istisnalar, çelişkiler, güçler ve eğilimler belli bir amaca yönelik olarak kendi içinde değerlidir ve insanidir. O dönemin insanları için ortada kural dışı bir durum yoktur.³⁷⁹

İnsan, insan oluşunu ve meydana gelişini toplum ile gerçekleştirir. Toplumdan kopup yalnız kaldığı yerde doğasından kopar ve diğer canlılarla mücadeleye girer. Bu noktada insan diğer tüm canlılar gibi hayatta kalmak için doğanın kanunlarına uyar.³⁸⁰ İnsanın pratik aklı bütün çeşitlilikler gibi çeşitli ölçülerde gelişmiştir; farklılık arz eden insana da hem farklı pratik akıl hem de farklılıklarla dolu bir dünya layık olmuştur.³⁸¹

İnsan yapı ve güçlerin bir planıdır. Bu yapılar doğada her şeyin bireyselliğe dayandığı ama bu bireysel yetkinliği insan ancak toplum içinde yakalayabiliyor. Milletler doğa ile olumlu ve olumsuz olarak yaşadıklarından yer, zaman ve karakterlerine göre değişime uğrar. Her bir milletin yaşadığı değişimin yetkinliğini ve oranını, kendine has ve diğer bir millet ile ulaştığı maksimum yetkinlik hümanitesi de belirler. Farklı milletlerin yaptıklarının her birinin tek bir zirvesi vardır. Tüm milletlerin kültür zincirinde büyük ve küçük halkalar vardır. Bu durum her bir milletin kendisine özgüdür. Her halka kendi içinde maksimum seviyede bulunur. Bu durumda bir milletin kültür zincirindeki halkaların seviyesine bakıp o milletin bir kültürel özelliğın en iyi temsilini oluşturduğunu söyleyemeyiz. Bu yetiyi başka bir milletle de karşılaştırmak doğru değildir. Bir milletin kültürel özelliklerinin her doruk noktası sonsuza kadar da devam etmez. Herder'e göre bu durum zaman çizgisinde bir noktadır.³⁸² Her bilimin ve milletin tarihi kültürel niteliklerin doruk noktasını dikkate almak zorundadır. Bu ise hümanitedir. Yani insanlık tarihindeki her biçimde ve iklimde süreklilik durumu ile beraber insanlığın tüm toplum ve toplumdaki sınıflarda ortak payda olan akıl ve adalet ile belirlenir. Bu belirlenim en bozuk insan sınıfında bile geçerlidir.³⁸³

---

³⁷⁹ Johann Gottfried von Herder, "This Too a Philosophy of History for the Formation of Humanity", çev. Michael N. Forster, *Herder: Philosophical Writings*, ed. Michael N. Forster (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 294.

³⁸⁰ Herder, *Tarih Felsefesi*, 265.

³⁸¹ Herder, *Tarih Felsefesi*, 264.

³⁸² Herder, *Tarih Felsefesi*, 532.

³⁸³ Herder, *Tarih Felsefesi*, 533.

Herder insanların yaşadıkları yerlerin ve imkânlarının insan doğasına ait her şeyi açıklayamadığını söyler. Mesele insanların eğitimi ve insanlık tarihinin felsefesidir. İnsan felsefesinin iki temel ilkesi gelenek ve organik güçlerdir. Bu noktada eğitim etkinlikleri göz önüne gelir. Eğitim, alıştırma ve taklit yoluyla bütünsel ilerleyerek nakledilir. Taklit eden insanın, taklit ettiğini ve edebileceğini almak için doğasından kaynaklanan organik güçlere ihtiyacı vardır. Kimden taklit ederek neyi nasıl alacağı ve kendi doğasına nasıl katacağı noktasında sahip olduğu organik güçler devreye girer. Bu noktada insan soyu genetik ve organik olarak yetişir. Genetik nakledileni kapsarken, nakledilenin kendi doğasına uygun olarak alınıp kullanılması organik yöndür. Bu organik yön, kültür veya aydınlanma olarak adlandırılabilir. Kültür veya aydınlanma süreci dünyanın her yerinde zincirleme devam eder. Her millet bu etkinliklerden aldıkları pay kadar uygarlaşır ve aydınlanır, milletler arasındaki fark burada nitelik değil derece olarak ortaya çıkar.³⁸⁴

Her halk yaşadığı iklime, coğrafyaya ve zamana aittir. Her insan yaşadığı coğrafyanın yaşam tarzını ve karakterini taşır. Her kavim de yaşadığı yere uygun olarak karakter kazanır, o yere sadakatle bağlanır ve kavmin insanları kendilerini yurtlarından ayrı düşünemez. Çünkü insani olarak her türlü etkinlikleri, alışkanlıkları, ruhlarının her yönü yurtlarının iklimi ile şekillenmiştir. Onları yurtlarından ayırmak veya yurtlarına el koymak her şeylerini almak demektir.³⁸⁵ Kültür ise bir halkın meyvesidir, karakterinin olumlu ve olumsuz yönlerini kültürüyle gösterir. İkel kavimler de, yeni doğmuş bir insanın bilgisizliği ve öğrenmek zorunda olduğu gerçekleri deneyim, eğitim ve başkalarıyla ilişkiye girerek öğrenir. Öğrendikleri ne varsa, zamana mekâna ve kendilerine uygun yapıda örgütlenir. Kavimlerin bu kültürel karakterleri döneme ve bölgeye özgüdür.³⁸⁶

İnsanların anne babalarından ayrılıp kendi ailelerini kurması, yeni toplulukları, yasaları, alışkanlıkları, gelenekleri ve dilleri ortaya çıkarır. Böylece insanlar farklılıklar içinde birbirine engel olmak yerine doğal halleri olan özgürlük ile savaşıyor değil barış içinde yaşarlar. Bu Hobbes'a karşı çıkıştır. Savaş hali yoksulluk ve yoksunluk getirdiği için insan ondan kaçır ve hazzıya yönelir.³⁸⁷ Doğa insanın diğer canlılarla çatışmaya

---

³⁸⁴ Herder, *Tarih Felsefesi*, 287.

³⁸⁵ Herder, *Tarih Felsefesi*, 219-220.

³⁸⁶ Herder, *Tarih Felsefesi*, 468.

³⁸⁷ Herder, *Tarih Felsefesi*, 267.

girmemesi için insana bazı özellikler vermiştir. Bir kere insanın karmaşık ve hassas yapısı kendisini çoşturan dürtülere izin vermez. Düşünebilme özelliği de göz önünde bulundurulduğunda; çok karmaşık ve zengin doğasıyla insanların birine değersiz önemsiz gelen haz değerine çekici gelebildiği için herkes kendine özgü bir haz anlayışı geliştirir. Diğer yandan doğa, içinde aykırılıklar, hazlar, farklılıklar barındıran insanların yaşayabilmesi için farklı bölge, iklim ve hayat tarzlarının bulunduğu dünyayı yaratmıştır. Doğa aynı zamanda, insanı uzun süre eğitime muhtaç etmiştir, o zayıftır ve uzun süre diğer insanlara kin tutmaz. Bir süre sonra aileden ayrılacak ve kendi yuvasını kuracaktır ki, bundan da kavgadan çok aşk doğar.³⁸⁸

Bir kavim algılama alanına dâhil olmayan şeyler hakkında düşünemez. Kavimler yaşadığı bölgelerde kendini geliştirdiği şartlarda oluşturduğu kavramlarla kendilerini sınırlamıştır. Yabancı olduğu nesnelere ve kavramları anlamaz, sadece anlıyor görünür.³⁸⁹ Her kavmin gelenekle oluşmuş bir hayal gücü tarzı vardır. Bu hayal etme tarzı iklimler, coğrafya, hayat tarzı, atalarından kalan gelenekler ile şekillenir. Bir yabancıya garip gelen gelenek ve hayal gücünün ürünü, oradaki kavime göre gayet normaldir. Her kavim kendi mitolojisini kendi uydurmuştur. Onu, iklim ve gelenekle oluşturulmuş şekilde miras almıştır. İlginç olan şudur, mitoloji ve hayal ürünü olan geleneksel mirastaki kavramların çoğu geleneğin anlatısıyla oluşmuştur. Zaten bu kavramlar ve anlatılar görülebilseydi, aldatma ve yanıltmalar hemen elenirdi. Görmediğimiz için onlardan çekiniyor bazılarında da korkuyoruz.³⁹⁰ Herder, mitolojinin yeryüzündeki en vahşi ve ahlaksız eğilimdeki kavimlerinde bile olduğunu o kavimlerdeki mitoloji tasavvurunun o bölgede insanlığın çocukluk döneminde kalma arzusunda olan ruhlarının felsefi bir denemesi olduğunu söyler.³⁹¹ Herder, hayal gücünün ruh ve beden arasındaki düğüm noktası olduğunu ve bu gücün zorunlu olarak anne babadan çocuğa geçen ilk şey olduğunu ifade eder. Hayal gücü düşünen güçlerin kullanılması için duyusal yapılanmanın tamamının doğduğu yerdir.³⁹² Kavimler ve insanlar hayal gücünden kaynaklanan tüm yanılgılardan akli sayesinde kurtulmak üzere şekillenmiştir. İklim, gelenek ve eğitim ile kuşatılmış kavimler sınırları aşmak

---

³⁸⁸ Herder, *Tarih Felsefesi*, 266-267.

³⁸⁹ Herder, *Tarih Felsefesi*, 248.

³⁹⁰ Herder, *Tarih Felsefesi*, 251-252.

³⁹¹ Herder, *Tarih Felsefesi*, 254.

³⁹² Herder, *Tarih Felsefesi*, 255.

istediğinde diğerk kavimlere bakıp neleri kazanıp neleri kaybedebileceğini görür.³⁹³ Bir kavimin iklimi ve genetik yapısı, hayal gücündeki farklılıkları anlaşılır kılar. Aynı kavimdeki çoban ve balıkçının da hayal gücü ve yaratıcı ruhu farklılık gösterir.³⁹⁴

Herder, insanın nerede yaşarsa yaşasın maddi mutluluğunun temelini sağlık olduğunu söyler. Çünkü beden sağlıksız olması ile insan yavaş yavaş doğasına uygun olmayan bir şekilde ölür. Hareketsizlik, tembellik, atalet, hareket etme ve çalışma ile doğası belirlenmiş bedenimizi hastalandırır.³⁹⁵ İnsan için asıl mutluluk; sağlıklı bir beden, aklın rehberliği, canlı bir hafıza, güçlü bir yaşama arzusu ve etkili bir yaratıcının varlığı duygusu ile olacaktır. Dolayısıyla mutluluk her kavim için geçerli ezberlenmiş şeyler ve hüneler ile belirlenmez.³⁹⁶ Herder için mutluluk hakiki iyiliğe yönelmiş, yapay dürtülerden bigâne bir duygudur.³⁹⁷ İnsana özgü mutlu olma ve yaşam tarzı eğitim geleneği ile belirlenir. Bu gelenek insan soyunun tümü için de geçerli olur. İnsan gelenek ile şekillenir. İnsan sahip olduğu kültürü kendi dışındaki insanlara borçludur.³⁹⁸ Doğası gereği salt mutluluğa ne ulaşabilecek ne de onu kurabilecek bir kabiliyete sahiptir. İnsan kendisini zaman, mekân ve bölgesel şartlar tarafından belirlenmiş haz, sevinç, üzüntü tarzı ile şekillenmiş bir mutluluğun içinde bulmuştur ve bu mutluluğu insan içsel olarak tadar. İnsan soyunun mutluluğu yaratıcı tarafından konulmuş ve bir ölçüsü vardır. Bir insan başka bir insanı bir kavim de başka bir kavimi kendi mutluluğuna zorlayamaz.³⁹⁹ Mutluluk duygusu farklı iklim ve şartlarda farklı belirlenimlerle var olur. Fakat her kavimde de duygu ve düşünce karmaşıklığı ile gerçekleşmez. O tüm varlığımızın uyumlu bir ilişkisi ile bize has olarak şekillenir.⁴⁰⁰ Herder, kavimlerin mutlu olması için devletin olmasını da zorunlu görmez. Dünyada devlete dair bir tasavvuru ve bilgisi olmadan yaşayan çok fazla kavim ve insan var. Bu insanlar da devlet içinde yaşayan birçok insandan daha mutludurlar.⁴⁰¹ Yapay olarak kurgulanmış toplumsal düzen insanı büyük bir organizasyona ve belirlenmiş kurumsal işleyişe zorunlu kıldığında insanın kendisine biçilen rolde mutsuz olması kuvvetle

---

³⁹³ Herder, *Tarih Felsefesi*, 256.

³⁹⁴ Herder, *Tarih Felsefesi*, 254.

³⁹⁵ Herder, *Tarih Felsefesi*, 277-278.

³⁹⁶ Herder, *Tarih Felsefesi*, 278.

³⁹⁷ Herder, *Tarih Felsefesi*, 279.

³⁹⁸ Herder, *Tarih Felsefesi*, 288.

³⁹⁹ Herder, *Tarih Felsefesi*, 276.

⁴⁰⁰ Herder, *Tarih Felsefesi*, 280.

⁴⁰¹ Herder, *Tarih Felsefesi*, 281.

muhtemeldir. İnsan içinde bulunduğu doğa ve toplumsal ilişkilerle doğal olarak mutluluğu sağlayacak ilişkileri yapay kurumlar olmadan da kurabilir.⁴⁰² Yaratıcı ilahi kudret, insanı büyük toplumsal organizasyonlar içinde değil, münferit olarak daha kolay elde edebileceği bir mutluluk gayesiyle ona lütufta bulunmuştur. Aynı zamanda ilahi kudret, kavimleri sadece iklim ve coğrafi şartlara göre değil dil, gelenek, eğitim ile var ederek köleleştiren despot bir anlayışın işini zorlaştırmıştır.⁴⁰³

Herder, her insanın mutluluğunun belli zaman içinde belli koşullara bağlı olduğunu söyler. Mutluluk asla bir kavime ait olamaz ve başka kavimlerin mutluluğu bir başka kavimin mutluluğu ile kıyaslanamaz. Mutluluk imgesi her duruma ve bölgeye göre değişir. Arzuların tatmini, amaçlara ulaşma ve ihtiyaçları karşılama mutluluk anlayışına bağlıdır ve bunların hepsi belli bir yere, zamana ve topluma göre değişir. Çünkü insan doğası mutlak, bağımsız, değişmez bir yapıda değildir, onun doğası farklı durumlar, ihtiyaçlar ve toplumsal baskılar içinde değişebilen esnek bir doğadır. O halde, halkların her türlü karşılaştırılması hatalı olacaktır. Farklı şartlardaki farklı duyuların farklı tatminlerini kimse karşılaştıramaz. Her kürenin bir ağırlık merkezi olduğu gibi her halkın da kendi içinde bir mutluluk merkezi vardır.⁴⁰⁴

İnsanlık tarihinin temel dinamiği organik güçlerdir. İnsanlar bir tek ve aynı cinsten olduğundan şekli terbiyesi ve düşünce şekli genetikdir. Bir kavimin temel insani karakteri cinsin özelliğinden yani genetikten, çevreden, yaşam biçiminden gelenek ve eğitiminden belirlenir.⁴⁰⁵ Çeşitli sebeplerle göç eden kavimlerin yeni karakteri, kadim vatanları ve karakterleri ile yeni vatanlarındaki durumlarının ortak eseridir. Belirleyici olan ise Herder'e göre, nereye ne zaman nasıl göç ettikleri, beraberinde götürdükleri kültürel yapılar ve yeni yerdeki aldıkları ve reddettikleri kültürel yapılarıdır.⁴⁰⁶ Her kavim başka bir yöreye göç ettiğinde hem oradaki iklim ve yaşam tarzının kendisinde olan etkilerini oradaki kavimlere aktaracaktır hem de o yöredeki insanların iklim ve genetik yapısıyla kendisi de değişecektir.⁴⁰⁷ Bir kavim için yeterli olan keyfiyet, kavimler arasındaki ilişkinin bağlamı için de geçerli olacaktır. Belli bir zaman ve mekân aralarında nasıl bir bağlantı kurmuşsa o bağlantı ile bir arada yaşarlar. Yunanlılar,

---

⁴⁰² Herder, *Tarih Felsefesi*, 282.

⁴⁰³ Herder, *Tarih Felsefesi*, 282.

⁴⁰⁴ Herder, "This Too a Philosophy of History for the Formation of Humanity", 296.

⁴⁰⁵ Herder, *Tarih Felsefesi*, 418.

⁴⁰⁶ Herder, *Tarih Felsefesi*, 419.

⁴⁰⁷ Herder, *Tarih Felsefesi*, 237.

Asyalıları etkilerken, Asyalılar da Yunanlıları etkiledi. Yeryüzünde yaşayan halklar böylece karşılıklı bir etkileme içindedir.⁴⁰⁸

Herder'e göre kavimler, başkalarıyla hiçbir bağ kurmadan yaşasa bile zaman aşımına uğrar. Başkalarıyla ilişki kurduğunda ise tarihin içinde kendi doğasını şeklini kaybeder. Kavimlerin de insanın da etkinliklerinin hepsi buz üzerine inşa yapmaya benzer. Buz eridiğinde bize ait ne varsa yıkılıp gider.⁴⁰⁹ Kavimler ve içindeki insanlar yurt belledikleri bölgelerde başta coğrafya ve iklim şartları olmak üzere zorluklar ve mahrumiyetlere alışmış oraya has yaşam tarzı geliştirmiş bütün bunlardan dolayı mutlu olmayı başarmıştır.⁴¹⁰ Yeryüzündeki kavimlerin birbirinden farkı kültürel niteliklere sahip olduğunu söyledik. Avcı, çoban, çiftçi. Bu işleri yapan insanlar da her kıtaya, iklime göre farklı gelenek, alışkanlık ve etkinliklerle görevini yapar. Bedeviler develeri, Moğollar atları bir başka yerde çobanlar başka hayvanları güder.⁴¹¹ İnsanlar sahip oldukları kabiliyetlerin çoğunu hayvanları ve doğayı taklit ederek öğrenmiştir. Ağaç kabuğuna bürünenleri ağaçlara ev yapanlar kuş gagasını örnek alıp mızrak ve ok yapanlar balığın biçimine bakıp kayak yapanlar. Tüm bunlardan daha nice örnek verilebilir. İnsan doğaya ve diğer tüm canlılara bakıp kendini değerlendirmiş ve yeni şeyler öğrenmiştir.⁴¹²

Kavimlerin yaptığı her şeye, farklılıklarına, yıkıp tahrip ettiklerine, hatalarına baktığımızda gördüğümüz şey değişmeyecektir; insan insandır o en iyi gördüğü duruma göre şekillenir. İnsan ve kavimler kendileri için en iyi olacak şeyleri yapmıştır. Tarihe bakıldığında her yerde insanoğlu, hümaniteye doğru şekillenirken hukuka sahip ve ona tabi olmuştur. Yanlış yaptıklarında ise bedel ödemiştir. Tanrı insanın doğasını belirlemiş ve sınırlandırmıştır. Ona hiçbir mucize ile yardım etmemiştir, etmeyecektir de.⁴¹³ Toplumlar dünyanın neresinde yaşıyorlarsa, kendileri için ne iyiye ve kendileri için iyi olduğunu düşündükleri şeyler ne ise onları yapmak ister. Böyle bir durumda elbette yapılacak hataların sorumlusu da kendileridir. Toplumlar kendileri için uygun olan yasaları da bu anlayışla yaparlar. Bu nedenle toplumlar kendileri için koydukları yasaları bakımından da ayrılırlar ve bu yasalar çok çeşitlidir. Toplumların kendileri için

---

⁴⁰⁸ Herder, *Tarih Felsefesi*, 467.

⁴⁰⁹ Herder, *Tarih Felsefesi*, 514.

⁴¹⁰ Herder, *Tarih Felsefesi*, 259.

⁴¹¹ Herder, *Tarih Felsefesi*, 257.

⁴¹² Herder, *Tarih Felsefesi*, 260.

⁴¹³ Herder, *Tarih Felsefesi*, 517-518.

yaptıkları; iyi veya kötü şeylerle ortaya çıkarken insan da kendini gerçekleştirmek için kendi için iyi olan şeyleri düşünecektir. Herder, her biri belli coğrafyalar da yaşadığı için insanın genel olarak amacının, yalnızca insan türüne ait tarihe bakılarak görülebildiğini düşünmektedir. Bu nedenle insanın amacı, belli bir topluma değil, var olmuş ve olan tüm toplumlara ait olan bir şeydir.⁴¹⁴

Herder, kavimler arasında salt insani olarak bakıldığında ilkel kavimler ile diğerleri arasında fark olmadığını ama yaşanmışlık, gelenek, yaşam tarzı konularında farkın olduğunu söyler. Ona göre büyük ve yüce olan doğaya karşı olan duygunun insan nerede olursa olsun tohumu aynıdır; fakat her yerde iklim, gelenek ve hayat tarzıyla şekillenmiştir.⁴¹⁵ Kavimlerin farklılığını ve kendine özgünlüğünü şarkılarında da görürüz. Halk şarkıları her halkın yaşam tarzı, dürtü ve duygularının özgünlüğü, düşünme ve duyuş tarzı ile yapılmış özgün ve gerçek yorumlardır. Bundan dolayıdır ki halk şarkıları bir kavim hakkında geleneklerden, deyişlerden çok daha fazla bilgi verir ve kavimleri daha iyi tanımlar.⁴¹⁶

Herder'e göre bir halka, onların kültürüne ve genel yaşam anlayışına uygun olmayan dinin dayatılması doğru değildir. Bu dayatma o halkın milliliğine zarar verir. Herder din hususu dışında her türlü fikri dayatmayı da reddeder. Bir halkın başka halklardan ve milletlerden yalnızca kendine uygun fikirleri almasını ve öğrenmesini savunur.⁴¹⁷ Herder'e göre her halk kendine özgüdür, biriciktir. Her halkın sahip olduğu düşünce ve karakter ortaya çıkarılmalı ve geliştirilmelidir. Hiçbir halk birbirine benzemez, her anlamda farklılık içerir. Bir halk, kendisi dışındaki halkların farklılıklarından istifade etmeli ve onlarda uyuyan ne varsa uyandırılmalıdır.⁴¹⁸ Buradan Herder' in kapalı bir toplum önerdiği fikrini çıkarmak yanlış olacaktır. Zira o toplumlar arasındaki kültür fikir, bilgi alışverişini yadırgamaz. Dikkatli olunmasını halkların kendilerine uygun olan şeyleri diğer milletlerden almasını savunur. Üstünlüklere değil, farklılıklara vurgu yapar.

Herder'e göre bir milletin atalarının hem fikri hem de kültürü dilde yaşar ve dil aracılığıyla geleceğe aktarılır. Her insanın yaşadığı halkın ruhunu ancak kendi diliyle

---

⁴¹⁴ Macit - İplikci, *Tarih Felsefesi*, 72.

⁴¹⁵ Herder, *Tarih Felsefesi*, 273.

⁴¹⁶ Herder, *Tarih Felsefesi*, 273.

⁴¹⁷ Sevim, *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder*, 219.

⁴¹⁸ Sevim, *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder*, 220.

alacağı, eğitim vasıtasıyla edinebileceğini söyleyen Herder, başkalarının da bir halka ait olan her şeyi ancak o halkın dilini konuşarak anlayabileceğini savunmuştur.⁴¹⁹ Herder'e göre dil, her bir milletin yaşadığı coğrafyanın sahip olduğu iklimden ve o halkın kültüründen doğmuştur. "Dilin Tanrı'nın bir hediyesi olduğu" fikrini kabul etmeyen filozof, dilin insanın kendisinden doğduğunu savunur.⁴²⁰ Herder dilin Tanrı'dan kaynaklandığı tezine de karşı çıkmıştır. Ona göre bu görüş insan zekâsını yok saymaktaydı. O, dilin kökeninin olmadığını, insanın doğuştan dil ve düşünme yeteneğine sahip olduğunu savunmaktadır. İnsana, Tanrı'dan tek bir kelime veya tek bir kavram mümkün gelmemiştir. Dil insanın kendinde olan bir yetidir.⁴²¹

İnsan doğasında muhteşem bir taklit dürtüsü vardır. İlkel kavimlerde de durum farklı değildir. Dil ve hafıza birikimi, anlatıları, dans, oyun, şaka ve konuşmaları da taklit yoluyla oluşur. Tüm bu taklit etkinlikleri ile yine de akıl gelişmez ve fakat dil sayesinde ancak akla ulaşabilir.⁴²² Düşünce hafızaya akla ve nihayet geleneğe dil ile eklenir. Saf akıl ancak dil sayesinde vardır. Toplumların eğilimleri, gelenekleri dil ile aktarılır. Bir kişiyi insan kılan etkinlik de dildir. İnsanların birlikte yaşamaları dil ile olmuştur. Akıl özü dildir, akıl ancak dil yetisiyle şekillenir ve onunla var olmaya devam edebilir.⁴²³ Herder, dil yetisinin az şey gören ve işiten vahşi insanlar da bile başka insanlar gibi geliştiğini söyler. Zira o insanlar da dili aracılığıyla geleneğe, akla ve hafızaya sahiptir. Eğer gelişen bu dil insani özellikteyse kimi vahşi kavimlerdeki hafıza, hayal gücü, pratik akıl, karar verme yetenekleri Avrupalı âlimlerin ancak sahip olduğu yüksek bir noktadadır.⁴²⁴ Akla dil aracılığıyla dile de gelenek yoluyla yani atalarımızdan gelen dil yeteneğini taklit ve eğitim ile kendimize alırız.⁴²⁵ Dil için zorunlu olan ses ve harfler kavimler ve bölgelerin karakterine göre değişir ve her milletin kendine özgü bir dili olur. Her kavmin akli ve nitelikleri de buna göre şekillenir.⁴²⁶ İnsan, Tanrı veya hangi yaratıcı tarafından olursa olsun dil becerisini kullanma noktasına getirildiği andan

---

⁴¹⁹ Sevim, *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder*, 285.

⁴²⁰ Sevim, *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder*, 293-294.

⁴²¹ Sevim, *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder*, 295.

⁴²² Herder, *Tarih Felsefesi*, 292.

⁴²³ Herder, *Tarih Felsefesi*, 294.

⁴²⁴ Herder, *Tarih Felsefesi*, 297.

⁴²⁵ Herder, *Tarih Felsefesi*, 298.

⁴²⁶ Herder, *Tarih Felsefesi*, 299.

itibaren dil ve akıl becerisiyle bilim ve sanat üretmiştir. Çünkü insan aklı kendisi ve kendisi dışındaki olan biteni fark eder ve fark ettiklerini de anlar ve nitelendirir.⁴²⁷

Herder'e göre her neslin insanlığı geliştirmek için her dönemde onu yeniden tanımalı ve bilmelidir. Çünkü insanlığı tanımak bilimin ve teknolojinin kümülatif bilgisine dayanmaz.⁴²⁸ Herder, kültürden yoksun bir halkın olmadığını açıkça söyler. İçinde olduğu dönemde yaygın olan kültürlü ve kültürsüz halkları birbirinden ayırma düşüncesine karşı çıkar ve kültüre sahip olmanın evrensel olduğunu savunur. İnsanların belli bir süre topluluk olarak yaşadığı her yerde bir kültür oluşmuştur ona göre. Farklılıkların olması doğaldır ama farklılıklar tür farkı değil derece farkıdır.⁴²⁹ Kültüre sahip olmanın evrensel olduğunu söyleyen Herder, insan gelişiminin ve kültürünün standartları olduğunu, değişmez evrensel bir özellikte olduğunu kabul etmez. Bir kültürü evrensellikte ölçüt olarak standart kabul etmeyi küçümser. Çağdaşı olduğu filozoflardaki Avrupa kültürünü ölçüt ve standart olarak kabul etme eğilimini reddeder hatta küçümser. İnsanın kültürü Herder'e göre Avrupa'nın kültürü değildir; her halk yere ve zamana göre kendi kültürünü göstermiştir.⁴³⁰

2.6. Herder'in Politik Teorisi

Herder'in politik teorisi genel itibariyle devlet ile ilgili görüşleri çerçevesinde incelenmiştir. Herder, ulusları devletle aynı kabul etmemiştir. Kendi ulusunu, ırkını diğer uluslardan ve ırklardan üstün görmemiş hem kültürel hem de politik şovenizme karşı çıkmıştır. O ne kültürel relativizmi savunmuş ne de doğa yasası kavramını reddetmiştir.⁴³¹

Herder, bir yerde yaşayan nüfus ile yönetim biçimini birbiriyle bağlantılı olarak değerlendirir. Nüfus ve yönetim karşılıklı birbirini şekillendirir. Sevgi ve şefkatle birbirine yaklaşan insanlar, aile üyeleri gibi devlet olmadan da birlikte barış içinde yaşarlar. Devleti yöneten iyi bir yönetim, ulusal mutluluk ve genel refah kaygısı ile yazılı veya yazılı olmayan yasalarla güvenlik ve özgürlük temelli bir yönetimdir.⁴³²

Herder, devleti milli karakteri olan bir halk olarak görür. Devletlerin doğal olmayan

---

⁴²⁷ Herder, *Tarih Felsefesi*, 301.

⁴²⁸ Barnard, *Herder On Nationality, Humanity, And History*, 103.

⁴²⁹ Barnard, *Herder On Nationality, Humanity, And History*, 134.

⁴³⁰ Barnard, *Herder On Nationality, Humanity, And History*, 135.

⁴³¹ Beiser, *Aydınlanma, Devrim ve Romantizm*, 299.

⁴³² Dominic Egge vd., "Was Herder a Nationalist?", *The Review of Politics* 69/1 (Winter 2007), 59.

yollarla büyümesi, farklı halkların da bir yönetici veya yönetim altında birleşip karışması iktidarların gayelerine uygun değildir. İnsan eseri olarak bir yönetici güç, bir olmayan ve uyuşmayan unsurların kendisine dayatılmasına tahammül etme gücünde olmayacaktır. Farklı halkların bir devlet altında yaşaması doğalarına uygun değildir. Bu birliktelik tutarsızdır. İnsan için en iyi devlet doğanın düzenidir. Hükümdarın kendini Tanrı'nın yerine koyması ve keyfi bir yönetim uygulaması insanın ve doğanın düzenini bozar.⁴³³ Despot ve tiranlar kendi istek ve arzularını gerçekleştirmek için devleti kullanırlar ve insanı araçsallaştırırlar. Devlet onlar için bir sömürü aracıdır. İyi yönetime dair bir düşünceleri yoktur. Güçlü ordulara iktidarlarının devamı için ihtiyaç duyarlar. Emperyalist devletlerin hepsini tümünden reddetmiştir Herder. O, insanların ve farklı ulusların bir devlet altında toplanmasını tasavvur edememiştir. Ona göre böyle bir karışma vahşiliğe, kibirli olmaya ve ulusal ruh eksikliğine yol açacaktır.⁴³⁴

Her halk kendi kendini yönetmeliydi. Devlet öncelikle insanlara insan olmayı öğretmeliydi. Okullar, akademiler kurulmalı ve bunlar bütün halinde organize olmalıydı. Taklit ve kısırlığa yol açan katı kalıpların dışında eğitim, insanı anlamayı, düşünmeyi teşvik etmeliydi.⁴³⁵ Herder, bir halkın uygarlaşması, aydınlanması ve düşünmesi için gereken şeyleri uygulamanın kolay olmadığını söyler. Bir halkın aydınlanması için; devlete dışarıdan gelen bilge kişilerin veya hükümdarın koyacağı yasaların yanında başka şeylere ihtiyaç vardır. Aydınlanmayı, uygarlaşmayı mümkün kılan halkın yalnızca aydınlanmaya olan eğilimidir, onu arzulamasıdır. Halkın nasıl bir öğretiyle aydınlanacağı da önemli bir noktadır. Bundan dolayı her kavim; aydınlanmayı sağlayacak eğitimi verecek ve öğretiyi kuracak zümreyi hem kendi politik birliğine katacak hem de diğer başka kavimlere bu yaptıklarını örnek olarak gösterecektir. Halkın ve devletin bilge insanlara ihtiyacı vardır. Bilge bir zümreden yoksun olan halk cehalet ve tembellik içinde sonsuza kadar yaşayacaktır. Kavimlerin çocukluk döneminde bilgeler genelde din adamları olmuştur.⁴³⁶ Devletteki bilgeler ile halk farklı kültür seviyelerine sahiptir. Bilge kişi halkın sahip olmadığı ama devletin gelişmesi için yararına olan ilimleri bilmek durumundadır. Bilge, hâkim olduğu ilimleri kendi zümresine emanet eder. Halk ise bu ilimlerden kendine yetecek kadar olanı yani iyi

---

⁴³³ Herder, *Tarih Felsefesi*, 312-313.

⁴³⁴ Eggel vd., "Was Herder a Nationalist?", 65.

⁴³⁵ Eggel vd., "Was Herder a Nationalist?", 69.

⁴³⁶ Herder, *Tarih Felsefesi*, 378.

adetleri, iyi yaşaması için gerekli olan kavram ve erdemleri yakınlığına uygun biçimde alacaktır.⁴³⁷

Herder, politik zeminde toplulukların/ cemaatlerin değerini ön plana çıkartarak devlet ile topluluk/ cemaatleri kesin olarak ayırmıştır. Devleti tarihin bir ürünü olarak düşünmüş her topluluğun/cemaatin kültürel olarak biricik olduğunun kabul edilmesi gerektiğini savunmuştur.⁴³⁸ Herder, toplulukların yönetilmesinde ve devlet yapılanmasında paternalist anlayışı net şekilde reddeder. Topluluktaki her insanın oy kullanmasını savunurken, merkezi hükümet sisteminin de sonunun gelmesi gerektiğini düşünmüştür. Politik olarak toplulukların içindeki her insanın kendi insani yetilerini geliştirmeye hakkı olmalıydı, yönetimin bu ortamı sağlaması gerektiğini savunuyordu.⁴³⁹ Herder'e göre devleti yönetenler insanları eğitemez ve çıkarılan yasalara veya yönetim tarzına uygun eylemlerde bulunmayı öğretmez ise ne yöneticilerin ne de koyulan yasaların hiçbir anlamı olmayacaktır.⁴⁴⁰ Bütün bu görüşlerinin yanında, ideal bir devletin de mümkün olmadığını düşünmüştür. Ona göre, aydınlanmanın gerçekleştiği bir toplumda, insanlar devleti ortadan kaldıracaktır. İçinde buldukları dönemin cehalet dönemi olduğunu; toplumlar için uygun yönetimin iklim, coğrafi ve iktisadi duruma göre şekillendiğini savunmuştur. Herder, halkın eğitilmesini ve felsefenin de asıl amacının devletin baskıcı ve paternalist olmadan halkı yönetmesinin olduğunu savunmuştur.⁴⁴¹ O, merkezi bir devletin yönetimin temeli olmasını reddeder. Bunun nedeni halkları, bir arada tutan düzenin devlet değil, ortak kültür, dil, tarih ve din olması gerektiğidir. Siyasi düzen ve yönetim şekli sadece hukuki değil, ulusal ve kültürel olmalıydı.⁴⁴² Herder'in merkezi devlete karşı çıkmasının kökenindeki neden, farklı kültürlerdeki halkları siyasi baskı ile birlikte tutmaya çalışan Rusya, Avusturya ve Prusya'yanın devlet yönetimini görmüş olmasıdır.⁴⁴³

Herder uluslarla devletleri birbirinden ayırır. O, ulus devletin meşrulaştırılması yerine ulusların bizzat devletin yerini almasını savunmuştur. Ona göre her ulus da eşit değere

---

⁴³⁷ Herder, *Tarih Felsefesi*, 379.

⁴³⁸ Beiser, *Aydınlanma, Devrim ve Romantizm*, 300.

⁴³⁹ Beiser, *Aydınlanma, Devrim ve Romantizm*, 300.

⁴⁴⁰ Beiser, *Aydınlanma, Devrim ve Romantizm*, 317.

⁴⁴¹ Beiser, *Aydınlanma, Devrim ve Romantizm*, 301.

⁴⁴² Beiser, *Aydınlanma, Devrim ve Romantizm*, 334.

⁴⁴³ Beiser, *Aydınlanma, Devrim ve Romantizm*, 335.

sahiptir.⁴⁴⁴ Beiser, Herder'in politik görüşlerinin sonunun anarşist bir noktaya gittiğini söyler. Merkezi güç olarak devletin olmaması gerektiğine dair görüşlerinin yanında, Kant'ın tarihin amacının kusursuz devleti kurmak olduğu düşüncelerini de reddediyordu. Ona göre tarih bizzat amaç olarak devletlerin kurulmasını değil yıkılmasını amaç olarak almıştır. Bu görüşlerini ise dünyada devletsiz hem de mutlu yaşayan birçok insan topluluğunun olmasını örnek gösteriyordu.⁴⁴⁵ Devletle ilgili tüm bu görüşlerine rağmen Herder'in anarşizm olarak görünen görüşleri bizim bugün kullandığımız anlamıyla anarşizm değildir. İnsanların birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen yasalar ve kararları halka uygun olarak alacak bir heyet olmalıdır ama bu ihtiyaç devleti zorunlu kılmıyordu. Komünal bir özyönetim olmalı ve halk kendi haklarını, bürokrasiye devretmemelidir.⁴⁴⁶ Herder'in bu görüşleri hem Hobbes'a hem de Kant'a karşı söylenmiş görünüyor. Zira Herder, Hobbes' un insanların şiddete meyilli olduğuna dair olan görüşlerinin aksine insanların iyiliği seven, saygılı varlıklar olduğunu savunmuştur. Ona göre insanlar şiddete yalnızca kendilerini savunmak için başvururdu. Kant'ın insanların bir efendiye ihtiyaç duyan hayvanlar olduğu görüşüne, karşıt olarak insanlar eğer bir efendiye ihtiyaç duyuyorlarsa birer hayvandır diyerek karşı çıkmıştır.⁴⁴⁷

Bir devlet kendi kadim kökleri ile yükselip kendi kültürünün ayakları üzerinde durursa devlet yıkılsa bile halk devam eder. Herder, Çin'in Mısır'ın böyle olduğunu söyler. Bunun nedeni kadim milli devletlerin, eğitim ile örf ve adetlerin şekillenmesine ve bunların aktarımına büyük önem vermesidir.⁴⁴⁸ Herder ülkenin yönetilmesinde, ticaret, hukuk, bilim ve sanayi faaliyetlerinde düşünülüp ince tasarıların yapılmasının devlete yararının çok olacağını söyler. Yüksek bir çıkar bu durumda iyi olandır. Gerçek bir tüccar aldatmadan ticaret yapmanın daha çok kazandıracığını, iyi bir devlet adamı tiranlığın felaket olacağını anlayacaktır. Bunların aksini yapanların nefret duyulacağı zamanlar gelecektir. Yöneticilerin hayatları insanlıktan önce gitmiştir ki insanlık bu

---

⁴⁴⁴ Beiser, *Aydınlanma, Devrim ve Romantizm*, 336.

⁴⁴⁵ Beiser, *Aydınlanma, Devrim ve Romantizm*, 336.

⁴⁴⁶ Beiser, *Aydınlanma, Devrim ve Romantizm*, 337-338.

⁴⁴⁷ Beiser, *Aydınlanma, Devrim ve Romantizm*, 337.

⁴⁴⁸ Herder, *Tarih Felsefesi*, 420-421.

hataların doğaya akıl ve hukuka aykırı olduğunu anlasın ve hümaniteye sınıksız sarılsın.⁴⁴⁹

Herder devletin tek bir lider tarafından yönetilmesine, insanların boyunduruk altına alınacağı merkezi yönetimlere karşı güçlü bir nefret duyuyordu. Onun temel görüşü, insanları yönetmede zorlamayı değil, hukukun üstünlüğüne dayanan mümkün olduğunca görünmez, akıl ve yardımsever bir yönetim olması yönündeydi. Devletin halkı iyi yönetmesi demek, toplumlar arasındaki çeşitliliğin ve birliğin uyumunu ve dengesini sağlamaktır. Bütün bu görüşleriyle beraber Herder, toplumların kendi kaderini tayin etmesini ve kültürlerini, karakterlerini korumasını demokratik bir cumhuriyetin en elverişli yol olduğunu düşünüyordu. Ancak tüm toplumlarda aynı anda en iyi hükümet biçimi olarak sunulacak bir yönetim şeklini reddetmiştir.⁴⁵⁰ Herder kendi döneminde bilgi sahibi olduğu devletleri despotik bir anlayışta olduklarını söyleyerek eleştirmiştir. Devletler ulusların karakterini güçlendirmek ve korumak için geçici olarak yönetsel işlevleri yerine getirir. Herder'e göre ulusların çeşitliliği despotik anlayışa karşı sigorta görevi görür. Ulusların çeşitliliği devletlerin varlığını meşru kılmamaktadır.⁴⁵¹ Halklar arasındaki ilişki ise tahakküme değil işbirliğine dayanmalıdır. Bir başka kültürü olduğu gibi taklit etmek doğru değildir. Doğru olan diğer kültürlerden öğrenilenleri kendi karakterine uygun olarak uygulamaktır. Yani her toplum kendi karakterine uygun bir gelişimle çağa ayak uydurmalıdır. Başka kültürleri ve onlara ait olan etkinlikleri, nitelikleri bilmek avantajdır. Zararlı olan körü körüne taklitçiliklerdir.⁴⁵²

Herder çoğunlukla milliyetçiliğin ve daha da özel olarak etnonasyonalizme dayanan doğal bir ulus görüşünün kurucusu olarak görülür. Herder toprak merkezli bir devlet anlayışından çok ulus devlet anlayışına dayalı kültürel ve dilsel bir birlik olarak devletten bahseder.⁴⁵³ Bu görüşleri ve romantik bir milliyetçi olduğu kabulü nedeniyle Herder, tartışmalı olmakla beraber doğrudan Hitler'in ideolojisinin kaynağı olarak görülür.⁴⁵⁴ Herder'in ulusal veya ırksal üstünlüğü savunup saldırgan bir yapıyı ortaya koyduğunu düşünmek ve onu romantik bir milliyetçi görmek doğru değildir. Ayrıca o,

---

⁴⁴⁹ Herder, *Tarih Felsefesi*, 529.

⁴⁵⁰ Spencer, "In Defense of Herder on Cultural Diversity and Interaction", 98.

⁴⁵¹ Eggel vd., "Was Herder a Nationalist?", 48.

⁴⁵² Spencer, "In Defense of Herder on Cultural Diversity and Interaction", 101.

⁴⁵³ Eggel vd., "Was Herder a Nationalist?", 50.

⁴⁵⁴ Eggel vd., "Was Herder a Nationalist?", 51.

sadece hükümetin ya da devletin önemli olmadığı düşünen kültürel bir milliyetçi olarak da görülmemelidir. Ona göre her ulus iyi bir yönetime sahip olmalıdır.⁴⁵⁵

2.7. Herder'de Etnosentrizm Kavramı

Herder'e göre bir tarihçi bir eylemi değerlendirirken öznenin niyetini temel almalıdır. Eylemi; doğa yasalarının eylemi zorunlu kıldığı şartlarla beraber öznenin bakışıyla, değerleriyle, inançlarıyla beraber anlamalıdır. Tarihçi bunu ancak öznenin kültür, dil, değer ve gelenekleriyle kendisini özdeşleştirerek yapabilir. Tarihçi öznenin yaşadığı çağ ve bölge ile bütün tarihselliği içinde özdeşleşmeli ve kendini özneye ait her şeye hissetmelidir. Herder'in bu tarih yöntemi esasen bir Aydınlanma eleştirisidir. O, evrensel ve mutlak değerlerin gerçekte var olmadığını düşünmektedir. Bu nedenle ona göre evrensel görülen değerlere başvurmak yanıltıcıdır. Aydınlanma döneminin felsefe tarihçileri evrensel, mutlak veya rasyonel ölçütlerle bir kültürü değerlendirmektedir. Oysa bu ölçütler sadece görünürde evrensel ve mutlaktır. Bu ölçütler dönemin felsefeci ve tarihçilerinin kendi dönem ve kültürlerine aittir. Bu ölçütlerin diğer tüm kültür ve yaşam tarzlarında geçerli olması gerektiği gibi değerlendirilmesi ve evrensel olarak temel değerler olarak görülmesi kabul edilemez. Bu tavır bir insan topluluğuna ait kültürel değerleri; mutlak ve evrensel olarak kabul edilen kendi değerlerine göre değerlendirmektir. Yapılan gizli etnosentrizmdir. Herder, açıkça etnosentrizmden bahsetmez ama Aydınlanma döneminin temel ölçütlerinde eleştirdiği durum budur. Aydınlanma, 18. Yüzyıl Avrupa'sının kendine ait değerleri tarihin amacı olarak görür ve diğer kültürlerin özgün değerlerini yok sayarak onları evrensel ve mutlak kabul ettiği kendi değerlerine göre yargılar ve onları bu değerlere ulaşmaya zorlar.⁴⁵⁶ Herder, etnosentrizm eleştirisi yapmasına rağmen tarihsel ilerleme ve bu ilerlemenin amacının ne olduğunu ortaya koymakta zorlanmıştır. Tarihteki ilerlemeyi ve bu ilerlemenin amacını yazgıyla ve Tanrı'nın bilinmeyen bir planıyla açıklamaya çalışmıştır. İnsanlıkta bir ilerleme varsa, tarih hangi kültürü temel alacaktır? Herder, bu soruyu her ulusun insan topluluğunun aynı yetileri, farklı ve kendilerine has yöntemlerle geliştirdiklerini söyleyerek cevaplandırmıştır.⁴⁵⁷

⁴⁵⁵ Eggel vd., "Was Herder a Nationalist?", 76.

⁴⁵⁶ Beiser, *Akılın Kaderi / Kant'tan Fichte'ye Alman Felsefesi*, 214.

⁴⁵⁷ Beiser, *Aydınlanma, Devrim ve Romantizm*, 330.

Herder'in oluşum temelli yöntemi, farklı kültürlerin birbirleriyle ölçülemez ve herhangi bir kültürü değerlendirecek mutlak ölçütlerin olmadığı ilkesine dayanır. Her milletin kültür ve insanlık noktasında kendi ağırlık merkezi vardır. İnsan doğası, her çağda ve kültürde aynı olan ve kalıcı tek bir doğa değildir. Her insanın doğası kültürüne bağlıdır dolayısıyla kültür insan doğasını belirleyen en önemli etkidir. İnsan doğasında ortak olan tek öz, farklı koşullara uyum sağlama ve bu şartlarda yaşamı sürdürmeyi öğrenme yeteneğidir. İnsan doğası toplumsal ve politik etkenleri değiştiren, değerlendiren bir doğa değil ve fakat toplumsal ve politik etkenler ile şekil alan bir doğadır. Dolayısıyla toplumsal ve politik kültürel etkenler de sabit, mutlak bir doğaya sahip değildir. Herder, bu durumda tarihsel oluşuma dayalı bir yöntemi zorunluluk olarak görür. Ona göre filozofun, toplumları kendi içlerinde anlamaktan başka yöntemi olamaz.⁴⁵⁸ Herder'in bu yöntemi, insani etkinliklerin yani din, sanat, dil, felsefe, bilim gibi önemli etkinlikleri zorunlu olarak doğuştan gelen, ebedi ve doğaüstü bir özellikte olmadığını ortaya koyar. Bu etkinlikler tarihsel olarak kültür ve toplumun kendisinin geliştirdiğı etkinliklerdir. Burada nedensel yasalarla beraber insanın kendisi, niyeti ve anlayış biçimi de önem kazanır. Beiser, Herder'in bu bakışla hem doğa üstücülere hem rasyonalistlere hem de mekanikçi materyalist görüşe karşıt yeni bir paradigma ortaya koyduğunu belirtir.⁴⁵⁹ Üzerinde durulması gereken nokta algımız, niyetimiz, doğamız kültür ve çağ tarafından belirlenmişse kendi kültürümüzden soyutlanmak ve dolayısıyla diğerkültürleri kendi içlerinden kavramak, onların ölçütlerini tam olarak ortaya koymak nasıl mümkün olacaktır, sorusunun cevaplanmasıdır. Radikal bir göreciliğe varan Herder' in paradigması, kendi tarafından net olarak bu durumlara cevap verememiştir.⁴⁶⁰ Oysa birçok kez her bir halkın aynı değerde olduğunu vurgulamıştır. Ona göre, insanlar kendi halkını severken diğerk halkları aşağılamamalıydı. Farklı halklar birbirini tamamlar bu nedenle farklılıklardan memnuniyet duyulmalıydı.⁴⁶¹

Herder, Aydınlanma dönemindeki tarih yazıcılığını da eleştirmiştir. Ona göre bu dönemin tarih yazarları, Avrupa aydınlanmasının insanlık medeniyetinin en üst noktası olarak değerlendiriyor ve kendi ilerlemelerini temel alarak tarihi yazıyorlardı. İlerleme yalnızca kendilerine ait olunca gerçek ilerlemeydi. Bu tarihçiler etnosentrizmin

---

⁴⁵⁸ Beiser, *Akılın Kaderi / Kant'tan Fichte'ye Alman Felsefesi*, 215.

⁴⁵⁹ Beiser, *Akılın Kaderi / Kant'tan Fichte'ye Alman Felsefesi*, 215-216.

⁴⁶⁰ Beiser, *Akılın Kaderi / Kant'tan Fichte'ye Alman Felsefesi*, 216-217.

⁴⁶¹ Sevim, *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder*, 286.

suçlusuydular. Zira ticaretin artması bilimdeki devrim niteliğinde gelişmeler, köleliğin kalkması gibi adımlar tam bir ilerlemeydi onlara göre. Herder'e göre, aydınlanmacı tarihçiler bunları yazarken, giderek artan emperyalizmi, şiddeti, despotizmi yok sayıyor, bunların sonuçlarını yazmıyorlardı.⁴⁶² Bu tarih yazarları evrensel insan ideali görüşüyle, kendi çağlarının görüşünü ebedi ve asıl görmüş, bu anlayış ise yerel kültürleri sömürmenin ve gelişmelerini engellemenin kılıfı olmuştur.⁴⁶³ Herder için kültür, insani etkinliklerin tamamını kapsayan bir kavramdır. Sanat, ticaret, bilim, devlet yönetimi, felsefe, din, gelenekler kültürün bir parçasıdır. Herder'in kültür kavramını modern antropolojik anlamda bir halkın bir dönemde belli yaşam biçimini ifade edecek şekilde ilk kez kullanan düşünür olduğu söylenebilir. Her halkın kültürü kendine özgü ve değerliydi. Ona göre Avrupalılar, tüm insanların bir kültüre ve mutluluğa sahip olması için Avrupalıları örnek alması ve onlar gibi yaşamaları gerektiğine olan inançları komiktir ve kibirli bir düşüncedir. Her halkın kendi kimliği olduğu için mutlulukları da kimliklerine uygun olacaktır.⁴⁶⁴ Herder, Avrupalıların bir halkın uygarlık seviyesinin belirlemek için kullandıkları ölçütlerin ne olduğunu, farklı halkları karşılaştırmak için hangi araçları kullandıklarını sorar. Böyle bir ölçüt ona göre yoktur. Avrupalıların vahşi veya barbar olarak adlandırdığı halkların, özünde Avrupalılardan çok daha insancıl olduklarını, iklim ve tarihin akışında özel koşullar dolayısıyla farklılaştıklarını savunmuştur. Herder'e göre Avrupalılar, onlarda kendilerine ait olan insanlık ölçütlerini aramaktadır.⁴⁶⁵

Herder, Kant'ın doğal olan her şeyin tarihi olduğu düşüncesini insanı da içine alarak genelledi ve insanın yaratımı olan etkinliklerinde tarihi olduğunu savundu. Dil, sanat, bilim, din doğal olan şeyler gibi gelişim veya çürüme süreçlerine tabidir. İnsani birer yaratım olan bu etkinlerin doğadışı ve ebedi olarak kabul edilmesine karşı çıkar ve tarihin ürünü olduğunu kabul etmemiz gerektiğini salık verir.⁴⁶⁶ Görüleceği üzerine mutlak anlamda kültürel ilkelerin olmadığını, her toplumun kendi değerleriyle anlaşılması gerektiği görüşü Herder'in başta tarih olmak üzere bütün görüşlerinde temel

---

⁴⁶² Beiser, *Aydınlanma, Devrim ve Romantizm*, 327.

⁴⁶³ Beiser, *Aydınlanma, Devrim ve Romantizm*, 328.

⁴⁶⁴ Spencer, "In Defense of Herder on Cultural Diversity and Interaction", 83-84.

⁴⁶⁵ Johann Gottfried von Herder, "Letters for the Advancement of Humanity (1793-7) – Tenth Collection", çev. Michael N. Forster, *Herder: Philosophical Writings*, ed. Michael N. Forster (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 386.

⁴⁶⁶ Beiser, *Akılın Kaderi / Kant'tan Fichte'ye Alman Felsefesi*, 213.

aldığı ilke olmuştur. Bu temel ilke, kendisi söz etmese de etnosentrizm ile ilgilidir. Politik birlik teorisinde de bunu görürüz. Herder'in politik birlik teorisi, merkezi bir devlete değil, paydası ortak kültür, dil, tarih ve din olan bir birlikti ve politik birimler de kültürel olmalıydı.⁴⁶⁷ 18. yüzyıldaki farklı ulus ve kültürlerin insanları bir arada tutan Prusya, Rusya, Avusturya gibi mutlakiyetçi devletlerin yönetim şekillerini doğru bulmuyordu.⁴⁶⁸

Herder düşüncesinde kültürel çeşitlilik ve birlik önemli bir yer tutar. Herder insanlar arasındaki kültürel çeşitliliğin farkındaydı ve işbirliği içinde kültürel etkileşimi teşvik etti yalnızca yerli halkların başka halklar tarafından tahakküm altına alınmasına karşı çıkmıştır.⁴⁶⁹ Spencer, Herder'in kültürel çeşitlilik ve birlik, evrensel ve tikel, bireysel özgürlük ve determinizm gibi birbirini dışlayan zıt görüşleri uzlaştırma çabasının çoğu zaman filozofun sistemsiz ve çelişkili bir düşünceye sahip olduğu yorumlarının yapılmasına neden olduğunu söyler. Ancak çağdaş dönemde zıtlıkların birbirlerini dışlayan unsurlar olduğu fikrine yapılan itirazlar arttıkça Herder düşüncesindeki bütünsellik ortaya çıkmaya başlamıştır.⁴⁷⁰ Herder düşüncesindeki belirgin olan durum, kültürel görecelik ve evrenselcilikten öte kültürel farklılıklara büyük saygı duyulması ve asgari düzeyde evrensel değerlerin ortaya koyulmasına dair çabasıdır.⁴⁷¹

Herder, doğrunun yalnızca belli bir toplum için belli bir dönem geçerli olduğu düşüncesine tam olarak katılmaz. Farklı kültürlerde insanlığa aykırı görünen eylemlerin nedenlerini, Avrupalıların içindeki bireyler tarafından da yapılan insanlık dışı eylemler gibi yanlış yönlendirilmiş davranışsal nedenler olduğunu düşünüyordu. Başka kültürlerdeki insanlık dışı eylemleri anlamamamızın nedeni, kendi kültürümüzdeki ahlaki kurallara tam uyduğumuz kabulü yatmaktadır. Yamyamların farklı insani yönleri güçlenmişken Avrupalıların farklı insani yönleri güçlenmiştir. Herder yamyamların yaptığı eylemlerin, insanlık anlayışlarındaki bir takım amaçları yanlış kavramalarından kaynaklandığını savunmaktadır.⁴⁷² Bu nedenler her topluluk, kendi içinde uyum ve dengeyi yakalayana kadar sistematik olmayan, rekabetçi çeşitli unsurların bileşimidir. Bu süreçte bazı kültürel unsurlar diğerlerine baskın gelir ve sonuç olarak tarihin belli

---

⁴⁶⁷ Beiser, *Aydınlanma, Devrim ve Romantizm*, 334.

⁴⁶⁸ Beiser, *Aydınlanma, Devrim ve Romantizm*, 335.

⁴⁶⁹ Spencer, "In Defense of Herder on Cultural Diversity and Interaction", 79.

⁴⁷⁰ Spencer, "In Defense of Herder on Cultural Diversity and Interaction", 81.

⁴⁷¹ Spencer, "In Defense of Herder on Cultural Diversity and Interaction", 82.

⁴⁷² Spencer, "In Defense of Herder on Cultural Diversity and Interaction", 95.

döneminde bir topluluğun karakteri haline gelen tanımlanabilen genel bir kültür oluşur.⁴⁷³

2.8. Herder’de Sömürgecilik

Herder’e göre Avrupa, kendi değerlerini insanlığın en üstün değerleri olarak görüp; ilkel halkların da bu değerlere sahip olması gerektiğini savunur. Bu tespiti ile Avrupalıların ilkel diye nitelendirdikleri halkları sömürmeyi meşru kılmak için kullandıklarını ifade eder. Avrupalıların yerel yönetimlerin ortadan kalkmasını savunmaları; yerli halkları sömürgeleştirme politikalarının bir gereğidir ona göre.⁴⁷⁴ Herder, Avrupa devletlerinin emperyalist politikalarını eleştirmiştir. Ona göre modern Avrupa devletleri ilkel olarak nitelendirdikleri halkları medenileştireceklerini iddia ederken asıl amaçları onları sömürmek ve köleleştirmektir. Bu Herder’e göre ikiyüzlü bir edimdir. Avrupalı devletler, medeniyet götürdüklerini söylediği halkları şiddetle, ucuz içkilerle ve din değiştirmeye medeni kıldıklarını söylüyordu. Herder, köleliği kaldırdığı için medenilikle övünen Avrupalıların, köleliği kendilerine ucuz iş gücünden daha pahalıya mal oldukları için kaldırdıklarını savundu. Ticaret, medeniyet ve işbirliği algısıyla dünyanın üçte ikisini sömürgeleştiren Avrupalılar; Afrika, Amerika ve Güney Denizi adalarındaki yerli halkı acımadan sömürmüş ve katletmiştir. Herder’e göre o insanlar sadece Hristiyan olmayan vahşilerdi.⁴⁷⁵

Bir iklim ve coğrafyadan çok farklı başka bir iklim ve coğrafyaya göç etmek veya orayı fethetmek sömürmek için oraya saldırıp ele geçirmek hem dışarıdan gelen halk üzerinde hem de yerli halk üzerinde çok nadir şekilde olumlu yansır. Avrupalılar gittikleri yerlerde asilliklerini kaybetmiş, yerli halka hastalık götürerek onları yozlaştırmış ve hem kendini hem de onları mutsuz etmiştir. Herder, Avrupalıların gittikleri yerlerde duygusuzlaştıklarını, merhametlerini kaybettiklerini, ölüm götürdüklerini ve damarlarında kan yerine ölümün maskelerinin dolaştığını söyleyerek beldeler arasında göçe ve karışmaya açıkça karşı çıkmıştır.⁴⁷⁶ Herder, Avrupalılar tarafından vahşi olarak nitelendirilen insanların, vatanlarından koparılma istenmelerine karşı verdiği savaşın acılarını unutamadıklarını söyler. Bu insanların Avrupalılara duydukları öfke, nefret ve

⁴⁷³ Spencer, “In Defense of Herder on Cultural Diversity and Interaction”, 86.

⁴⁷⁴ Beiser, *Aydınlanma, Devrim ve Romantizm*, 322.

⁴⁷⁵ Beiser, *Aydınlanma, Devrim ve Romantizm*, 322.

⁴⁷⁶ Herder, *Tarih Felsefesi*, 237.

sadakatsizliğin nedeni çekilen bu acılardır. Bu insanlar acıları ile her yüzleştiklerinde milli duyguları uyanıyor ve bunları onlara yaşatanlara karşı hissettikleri nefret artırıyor. Herder, bu insanlara bu zorbalığı ilk olarak Avrupalıların yaptığını söyler.⁴⁷⁷

Herder, yabancı halklara saldırıp topraklarını almayı haksızlık olarak görmektedir. Çaresiz kaldığı için yol kesip insanlardan birazcık para çalan darağacına giderken, yabancı bir halkın topraklarını haksız yere alan komutan bir kahraman olarak övülür ve öyle anılır. Birinin bahçesinden, ekininden izinsiz bir şey aldığınızda zararı ödemedikçe affedilmezsiniz oysa şehirleri işgal etmek önemsiz bir şeydir. Burada adil bir durum yoktur. Herder'e göre daha zayıf olduğu bir devlete istemediği bir antlaşmayı dayatmak, onun da çaresiz buna boyun eğmesi ile kafasına silah dayandığı için parasını haydutlara veren yolcunun durumu ile arada bir fark yoktur. Böylece Herder, güçlü veya zayıf, halklar arasında ayrıcalık gözetmez.⁴⁷⁸

Avrupalılar tarafından yurdundan edilen ve köleleştirilen insanlara karşı Herder, Avrupalıları kınar. O, Avrupalıların canavarlaştığını; köleleştirdikleri insanların hem ülkelerine yaptıkları haksızlıkları hem de onları hileyle, şiddetle vatanlarından kopardıklarını açıkça yazar. Bu insanların yurtları binlerce yıldan beri onlara aittir, onlar yurtlarıyla karakter kazanmış ve orada mutludurlar. Herder, Avrupalıların bu insanları nereye götürürlerse götürsünler, insan hırsız ve haydut olduklarını bu ayıbın onların yakasını bırakmayacağını söyler.⁴⁷⁹ Herder, Avrupa'nın yüzyıllardan beri kendi devlet ve mutluluk anlayışını bütün milletlere dayatarak onların hükümdarı olmak istediğini ve bu anlayışın Tanrı'nın inayeti ve hedefinden uzak ve ona aykırı olduğunu savunur. Kavimler bu şekilde ne yaşayabilir ne de mutlu olabilir. Farklı kavimlerin Avrupa kültürüyle mutlu olabilmesi mümkün değildir. Bu kavimlere yabancı bir kültürün dayatılmasının sonucu olarak varlıklarının kendine özgünlüğünü kaybetmesi ile bu kavimlerin yeni nesilleri mutsuzluğa mahkûm olacaktır ve nihayet bu durum doğaya bir hakaret anlamına gelecektir. Oysa doğa mutluluğu her kavmin yeryüzü ile uyumlu olmasını kendi içlerinde barındırdıkları bir duygu ile ölçülendirmiştir. Bu da kavimlere kendilerine sunulmuş sınırlı ve yalın bir çevre ile mümkündür.⁴⁸⁰

---

⁴⁷⁷ Herder, *Tarih Felsefesi*, 221.

⁴⁷⁸ Herder, "Letters for the Advancement of Humanity (1793-7) – Tenth Collection", 388.

⁴⁷⁹ Herder, *Tarih Felsefesi*, 221.

⁴⁸⁰ Herder, *Tarih Felsefesi*, 283.

Herder, Haçlı seferlerinin Doğu'ya herhangi olumlu bir katkısının olmadığını söylemiştir. Baltık Denizi'nin kıyılarına hiçbir mutluluk getirmemiştir. Hatta eski Prusyalılar yok edilmiştir. Estonyalılar, Letonyalılar Almanlara boyun eğmiştir. Bu nedenle bu halklar Almanlara hala kalpleriyle lanet okumaktadırlar. İspanyollar, Portekizliler, İngilizler ve Hollandalıların; Batı Hint Adaları'na, Afrika'ya ve dünyanın güneyindeki adalara getirdikleri kültür onları yozlaştırmıştır. Bu halklar büyüyen bir yozlaşmaya sürüklendikleri için kendilerine bunu yapanlara karşı intikam çılgınlıkları atmaktadır. Herder, bu olan bitenlerin zenci ticaretiyle birlikte daha da belirgin olduğunu söyler. İspanyolların zulmü, İngilizlerin zenginleşmek için yaptıkları fetih çılgınlığı, Hollandalıların küstah davranışları hakkında Avrupalı ruhun utanması gerektiğini düşünür. Avrupalılar savunmasız, kendilerine güvenen insanlığa karşı çağlar boyunca zalimce eylemlerde bulunmuş, haksız savaşlarla açgözlülükle ve aldatmacayla, baskıyla, hastalıklarla, zararlı hediyelerle insanlara zarar vermiştir. O nedenle Herder, kendilerine bilge değil, küstah ve dünyanın bir kısmını aşağılayan, kandıran denilmesi gerektiğini söyler. Avrupalılar, insanların kültürlerini geliştirmek yerine onu yok etmiştir.⁴⁸¹

Herder Kuzey Asyalı bozkır halklarının Fenikeliler, Kartacalılar, Yunanlılar ve Romalıların fetihleriyle kültür yayma amaçlarının olmadığını, insan soyunun ilerlemesine katkı sunmadıkları görüşündedir. Hristiyanlığın da yabancı halklar üzerinde baskı yaptığını, Haçlı seferlerinin Orta Doğu'ya ve Baltık Denizi kıyılarına ne fayda getirdiğini, Avrupalı birçok halkın Afrika'ya ve Amerika'ya nasıl bir katkı sunduğunu sorar.⁴⁸² Herder, zencilerin Şeytan'ı beyaz adam şeklinde çizdiğini, Letonyalıların cennete Almanlar olduğu için gitmeyi reddettiğini, ölmekte olan bir kölenin, üzerine su döken bir misyonerin kendisine cennete gitmen için bu suyu döküyorum demesi üzerine ona beyazların olduğu bir cennete gitmek istemem cevabını verdiğini aktarır.⁴⁸³ Herder'e göre Haçlı seferleri de Avrupalılara bir hayır sağlamamıştır. Ona göre sömürgeleştirilen halklar, Avrupalılardan intikam alma hırsıyla yaşamaktadır. Herder, insaniliği Avrupalıların temsil ettiği ve bu nedenle üstün oldukları fikrine karşı çıkar. Bu nedenlere dayandırılan sömürgeciliği de reddeder. Kültür ve insanilik, Avrupa'nın tekelinde değildi ve bir ırkın efendi olması mümkün

---

⁴⁸¹ Herder, "Letters for the Advancement of Humanity (1793-7) – Tenth Collection", 381-382.

⁴⁸² Sevim, *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder*, 332-331.

⁴⁸³ Sevim, *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder*, 333.

değildi. Herder zencilerin köleleştirilmesine de karşı çıkar. Hümanizmden bahseden Batılıların beyaz ırkın üstün olduğuna inanması çelişkiliydi. Bu görüşleri sömürgecilğe, köleliğe karşı çıkmasıyla ilgili olmakla beraber asıl savunduğu nokta bu durumun milletler arasında ki farklılığı ortadan kaldırmasıydı.⁴⁸⁴

Avrupalılar gittikleri yerlerde keyfi müdahalelerle, oraları Avrupa'ya dönüştürmek istemiştir. Oysa doğa, insanların toprağa ve iklim koşullarına sert müdahalelerini ve hızlı geçişler için yaptıklarını sevmez. Yapılan müdahalelerin sonuçları yüz yıllar sonunda görülmektedir. Avrupa'ya getirilen vahşiler de getirildikleri lüks şatolar ve yaşam tazına rağmen ovalarına, kötü de olsa kendi yaşam tarzlarına dönmek için mücadele etmişlerdir.⁴⁸⁵ Oysa Avrupalıların, yabancı beldelere giderek oradaki yerli halklarla karışması ve onlarla milletleşmesi ile onların her şeyinden faydalandı. Ancak yerli halkı küçümsemekten vazgeçmedi, onların akla sahip ve kendileri gibi olduğunu da asla düşünmedi.⁴⁸⁶

Avrupalılar Amerika'yı keşfettiğinde Amerika dünyanın bilinen kısmından oldukça gerideydi. Amerika'da yaşayan kavimler arasındaki fark görünüşten ibaretti. Onlar öğrendiklerini doğaya ve hayvanları taklit etmekle kazanmışlar, dahası onları boyundurukları altına almışlardır. Avrupalılar manzarayı görünce onları sahipsiz koyun sürüsü gibi gördü. Bu insanlar bedenlerinin yapısı ve gücü, hızlı yürüme gibi özellikleri bakımından diğer milletlerin çoğundan üstündürler. İnsan tek başına değerlendirildiğinde bu özelliklerin idrak kabiliyeti ile oluşmadığını da bilinmektedir. Amerikalılar kendisi, ailesi için çaba harcıyor ve mutlu yaşıyorlardı. Herder'e göre bu mutluluk onların kabiliyetlerinden, ortak bağlılıktan, kullandığı aletlerden ama en çok da hayvanları taklitten ileri geliyordu. Amerikalılar atın savaştaki rolünü bilseydi kendilerine amansızca saldıran Avrupalıları geri püskürtürdü. Amerika kıtası uzunca bir süre at, eşek, koyun, domuz ve birçok diğer hayvanı tanımamıştır. Buradaki yerliler dar, kapalı ve küçük bölgelerde yaşadıkları için hayvanları kontrol altına alma imkânları da sınırlıydı.⁴⁸⁷ Asya ve Afrika'da ise evcilleştirilmiş hayvan çoktur. İnsanın pratik aklı hayvanların becerileri ile hem güçlenmiş hem gelişmiştir. Hayvanlar insani bir muameleye maruz kaldıklarından insanı anlamayı, sevmeyi öğrenmişler ve böylece bir

---

⁴⁸⁴ Sevim, *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder*, 334-335.

⁴⁸⁵ Herder, *Tarih Felsefesi*, 238-239.

⁴⁸⁶ Herder, *Tarih Felsefesi*, 239-240.

⁴⁸⁷ Herder, *Tarih Felsefesi*, 261-262.

yaşam alanı oluşmuştur. Öyle görünüyor ki insanlar ve hayvanlar belli bir çevrede birbirlerini etkileyerek gelişip şekillenmiştir.⁴⁸⁸

Amerika'da yaşayanların, mülk sevgisi, para ve içkilerle tanışması Avrupalılar ile temaslarından olmuştur. Bu kavimler, faal akılları sınırlı olduğundan kendilerine dayatılan yeni alışkanlıkların tesirini aşamıyorlardı ve uzun çağlar boyunca alıştıkları geleneklerden de kopmaları zordu. Bu insanlar için yabancı bir tarzda yaşanan özgür ve aktif hayat her şeyden önemliydi. Onlar savaşçı, çiftçi, çoban ve başka bazı işleri yapip onlarda usta olmak istememişlerdir. Tehlikelerle uğraşmak temel hayat motivasyonu ve saygınlık kaynağıydı. Herder vahşilerle ilgili tüm bunları söyledikten sonra, onlarla ilgili çok şey daha söyleyebileceğini vurgular ve özetle onlarda sağduyu ve doğal olan bir itidalin öne çıktığını tespit eder. Yerliler son nefesine kadar mutludur. Vahşi şartlarda bile olsa kaba saba, medeniyetten uzak da olsa bu şartlar altında dahi onlarda insan şekli gelişmiştir.⁴⁸⁹

Herder, Avrupa medeniyetinin 18. Yüzyılda geldiği noktadan hem şimdinin hem de geçmişin ilkel sayılabilecek halklarını küçümseyen ve onlara acıyan tepeden bir bakışı reddediyordu.⁴⁹⁰ Herder her halkı biricik ve kendine özgü olarak görür. Almanların da her anlamda diğer milletlerden farklı olduğunu savunan Herder'e göre, milli karaktere her birey doğuştan sahipti.⁴⁹¹ Herder'in Avrupalılardan Slavlara ve bunun dışında doğulu halklara iyimser bir bakışı vardır. Bu nedenle Almanların doğuya doğru yayılmasını ve oralarda koloniler kurmasını desteklemiyordu.⁴⁹²

Herder'in küçümseyici, önyargılı bakış açısından tam olarak kurtulduğunu söyleyemeyiz. Belirli insan yetenekleri, eğilimleri, değerleri ve yaşama biçimleri ile ilgili daha yüksek ve daha düşük, daha iyi ve daha kötü gibi yargılarda bulunulamayacağı görüşüne tam olarak sadık kalmamıştır. Bireysel erdem ve mutluluğun her toplumda bulunduğunu ve bu ölçülerle sıralama yapılıp halkların karşılaştırılmayacağını söylemiştir.⁴⁹³

---

⁴⁸⁸ Herder, *Tarih Felsefesi*, 262.

⁴⁸⁹ Herder, *Tarih Felsefesi*, 262-263.

⁴⁹⁰ Sevim, *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder*, 268.

⁴⁹¹ Sevim, *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder*, 270.

⁴⁹² Sevim, *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder*, 219.

⁴⁹³ Sikka, *Herder on Humanity and Cultural Difference*, 86.

Herder insanlığın uygarlık aşamaları ile bireysel yaşamın aşamaları arasında bir analogi kurmuştur. Avrupa'nın lehine önyargılı bir dünya tarihi algısını eleştirmiş diğer yandan da Avrupalı uluslar dışındakilerin çoğunun çocukluk döneminde kaldığını söyler. Çin gençlik döneminde kalmıştır, Avrupalı olmayan uluslar da çocukluk seviyesinde kalmıştır. Ancak çocukluk dönemindeki ulusların olgunluk veya yaşlılık dönemindeki uluslarla karşılaştırılarak değerlendirilmemelidir.⁴⁹⁴ Herder, bazı sosyal grupların ya da ulusların diğerleri tarafından boyunduruk altına alınmasına her türlü köleliğe, kadınlara kötü davranılmasına, emperyalizme ve sömürgeciliğe karşı çıkmıştır.⁴⁹⁵ Herder'in Avrupalılar dışında kalan ulusları çocukluk döneminde görmesi onları kötülediği veya küçük gördüğü anlamına gelmez. Herder, bu ulusların sömürülmesine ve kötü muameleye maruz kalmasına açıkça karşıdır. Çünkü kişisel ve tarihsel olarak çocukluğa tazelik, merak, özgünlük atfetmekte ve çocukluk evresinde olduğunu söylediği uluslara yaklaşırken gelişim aşamalarını dikkate alarak yargıda bulunulması ve zarar verilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Avrupa'ya yaşlılık ve olgunluk atfetmesi ise kesinlikle bir övgü değildir. Herder'in yaşam evreleri ile toplumlar arasında kurduğu analogi tarihsel ilerleme ve kültürlerin tarihsel çeşitliliği görüşlerini uzlaştırma çabası olarak okunabilir.⁴⁹⁶

2.9. Herder'in Hümanite Kavramı

Herder, hümanite kavramının insan doğasını ve bu doğanın gereği olan görevleri hem ifade eden hem de tasvir eden en soylu kavram olarak kullandığını söyler. Hümanite insan doğasındaki akıl, özgürlük, dürtü ve duyuların ilişkisini, insanın yeryüzünde sağlık açısından en duyarlı ve dayanıklı varlık olmasını, yeryüzüne hükmetmesine ve farklı coğrafyalarda yaşayabilmesini yani doğasına ait olan her şeyi ve dünyayı yaratanın tasvirini de içeren asil bir kavram olarak ifade edilmiştir.⁴⁹⁷ İnsan içgüdüleri gereği yaşamda kalma, iletişim kurma özellikleri ile birlikte, içgüdülerini yönetme ve düzenleme gücüne de sahiptir. İnsanoğlunun doğası saldırmaktan çok savunmaya uygundur. İnsan dikkat, kurnazlık ve gücünü de kullanarak yetenekleriyle birlikte dünyanın en güçlü varlığı olabiliyor. Bu doğası gereği saldırmayı değil savunmayı ve

⁴⁹⁴ Sikka, *Herder on Humanity and Cultural Difference*, 92.

⁴⁹⁵ Sikka, *Herder on Humanity and Cultural Difference*, 93.

⁴⁹⁶ Sikka, *Herder on Humanity and Cultural Difference*, 114.

⁴⁹⁷ Herder, *Tarih Felsefesi*, 138.

barışseverliği öğrenir. Herder bu barışseverliğin ve savunmanın, hümanitenin ilk özelliği olduğunu söyler.⁴⁹⁸ İnsanın kendisinden bir başka insanla ilgili olan içgüdü, hümanite ile uygun hale getirilmiş cinsel içgüdüdür. Bu içgüdü hayvanlarda belli dönemlerde zorunlu olarak harekete geçerken insanlarda ise zorunluluktan ziyade çekicilik ile ortaya çıkar. Ama bu cinsel içgüdü aklın emrinde olarak hümanite ile uyumlu olmuştur. Bu uyum iki eş arasında gönüllü ortaklık ile hayat bulur.⁴⁹⁹ Hümanitenin bir diğer özelliği adalet ve hakikattir. İnsanlar adalet ve hakikat kanunları ile vefa, dostluk, kardeşlik duygularını geliştirir. Bu duygular olmadan, yani adalet ve hakikat olmadan akıldan ve hümaniteden söz edemeyiz.⁵⁰⁰

Tanrı'nın insanı yaratarak neyi amaçladığı insanın düzen içinde gelişen tarihinde görülecektir. Tanrı'nın yarattıklarında temel nitelik; kavranamayan bir bütüne ait olması ve buna rağmen kendi başına ilahi bir karakterle bütünlük taşıması ilkesidir. İnsanın amacı hümanite ve sonsuz mutluluktur.⁵⁰¹ İnsan soyu, Tanrı'nın vermiş olduğu doğaya uygun olarak gene soyumuz tarafından eğitiliyor ve bu insanlık tarihinde biricik bir etkinliktir.⁵⁰² İnsanlığın tarihi geleneğin zincirinin tarihidir. Bu zincirin her halkası zincire eklendiği döneme aittir ve ebedi değildir, sonraki nesiller için olduğu haliyle bir anlam ifade etmez. Hümanite, dönemselsel olarak belirlediğinde her zaman gençtir, yeniden çiçek açar ve ait olduğu kavimde zamanla yenilenerek devam eder.⁵⁰³

Canlılar nasıl yaratıldıysa ona bağlı kalmıştır. Tanrı insanı yeryüzünde ilah yaptı ve ona kendi etkinlik ilkesini yerleştirdi. İnsan aklı öğrendi ve onun sayesinde hayatta kaldı. Yanıldı, yeni şeyler öğrendi ve hem yanlış hem de doğru yaptıklarıyla aklını daha iyi kullanmayı becerebildi. Yanlışlarını düzelttiği oranda hümanitesi şekillendi. Doğa insanı yeryüzünde tek bir tür olarak yaşayacak şekilde yapılandırmıştır. Hiçbir kavim doğası gereği hümaniteye ulaşma gayesinden eksik bırakılmamıştır.⁵⁰⁴ Bunun yanında insan aklını ve gücünü kullanarak kendisi için en iyi olan şeyi yapabilecek kabiliyettir. Bakıldığında da bunu yapabileceğini göstermiştir. Bu temel ilke insan yeryüzünde nerede olursa olsun hangi değişimleri yaşarsa yaşasın hümanite insanların

---

⁴⁹⁸ Herder, *Tarih Felsefesi*, 139.

⁴⁹⁹ Herder, *Tarih Felsefesi*, 139-140.

⁵⁰⁰ Herder, *Tarih Felsefesi*, 143.

⁵⁰¹ Herder, *Tarih Felsefesi*, 289.

⁵⁰² Herder, *Tarih Felsefesi*, 290.

⁵⁰³ Herder, *Tarih Felsefesi*, 291.

⁵⁰⁴ Herder, *Tarih Felsefesi*, 518.

her yerde ulaşabileceği güç ve isteğe sahip olduğu şeydir. İnsan sahip olduğu şeyleri beğenmediği, kendisini bilmediği zamanlarda olgunlaşmamış ve gelişmemiştir. Tanrı'nın kendisine verdiği yetenekleri, aklını kullandığında ise yücelmiş ve kendine şekli yine kendisi vermiştir. Eğer insan böyle davranmazsa miskinleşir ve kendini despotluğun emrine verir, itaatkâr olur.⁵⁰⁵

Tanrı'nın insana verdiği güçler ve hümanite gayesi yok edilemez. Yeryüzünde insanların hümaniteye ait olan şeylerden ortaya çıkaramadıklarının gelecekte vuku bulacağı kesindir. İnsanlık tarihinin tamamı, hümanitenin en yücesini elde etmenin yarışının tarihidir. Hümanitenin en iyi şekli için mücadele etmek zaman ve mekân şartlarına uygun olarak insanların vicdani sorumluluğudur. Bu mücadelede Tanrısallık, akıl ve organik güçlerle bize destek olur, öteki türlü mucize mümkün değildir. İnsanın hümaniteyi gerçekleştirmek için ihtiyaç duyduğu her şey kendisinde vardır. Doğanın kutsal kanunları da bu mücadelesinde insana yardım eder.⁵⁰⁶

İnsan, Herder için “gelenek” kavramı içinde değerlendirilmesi gereken bir varlıktır. Gelenek insani bir kavramdır ve insan ancak gelenekle oluşabilir. İnsan, sahip olduğu geleneklerle toplumu ve kendisini anlayıp yaşayabilir. İnsan geleneği olmayan bir varlık olarak, salt doğa varlığı olarak kalır ve bir tarihe sahip olamaz. Geçmişten aktarılan geleneklerin ve deneyimlerin ansal olarak var ettiği insan, geleneğin ve geçmişteki olgu ve deneyimlerin bir birikimi olarak doğa varlığı olmaktan kurtulmuştur. Bu birikim tek tek insanların yapıp etmelerinin sonucunda beliren bir ürün olarak hümanitedir. İnsanı insan kılan yalnızca bu birikim olan hümanitedir.⁵⁰⁷ Her tarihsel dönemde kendi özgü ve bir defa beliren hümaniteyi asla bütünsel ve tam olarak kavrayamayız. Güzellik, hukuk, özgürlük, hümaniteyi ait oldukları çağda o çağa ait ve parçalı olarak kavranabilir.⁵⁰⁸ Halklar ve tarihsel dönemler güzellik, özgürlük, hukuk, adalet gibi o döneme ve halka ait idelerle gelişir veya çökerler. Başka halklar, kendine ait olmayan bu ideleri değişikliğe uğratarak alabilir veya kendine has ideler de üretebilir. Bu nedenle hümanite tek tek halkların veya bir dönemin tekelinde değil, tüm insanlığın tarihine aittir.⁵⁰⁹ Hümanite, tek tek insanların değil, insan türünün tüm insanların çabalarının hem

---

⁵⁰⁵ Herder, *Tarih Felsefesi*, 519.

⁵⁰⁶ Herder, *Tarih Felsefesi*, 520.

⁵⁰⁷ Özlem, *Tarih Felsefesi*, 80.

⁵⁰⁸ Özlem, *Tarih Felsefesi*, 81.

⁵⁰⁹ Özlem, *Tarih Felsefesi*, 82.

toplama hem de sonucudur. Böyle bir kavram olarak hümaniteye ulaşmak için eğitimin aralıksız devam etmesi gerekir. İnsan eğitimden uzak kalırsa canavarlığa ve gaddarlığa geri döner.⁵¹⁰

Doğada tahrip edici ne kadar güç varsa yapıcı güçlere zaman içinde tabi olur ve sonunda bütünsel doğanın ortaya çıkmasına hizmet eder.⁵¹¹ İnsanların arasında yok edenlerin yaşatanlardan az olduğu bir düzen mevcuttur. Nebukadnezar, İskender, Attila ve diğer bazıları. Bu isimler geleneğin sınırlı imkânlarıyla düşmanca, siyasi mecburiyet ve başka ihtiyaçlarla insanoğluna karşı hareket etti. Doğa zaman zaman sonsuz yaratma ihtimali ile böyle insanlar göndermiştir. Ancak insan sırf üzülmesin diye doğa kendi kanunlarını uygulamaktan geri durmaz. Kavimler kendilerini emanet ettikleri kişileri kendileri seçebilecek güce sahip olmuştur. Nihayet kavimlerin kültürleri artık hümanite için mücadeleleri arttıkça vahşi üyeleri azalır. İnsan doğası vahşiliğinin azalıp insani tarzda bir yapıya dönüşecek yapıdadır. Bazı insanlarda bu gerçekleşmemiş olabiliyor. Gene de insanın dizginlenip eğitilmesi mümkündür.⁵¹²

İnsan, yaratılışı tümüyle bilinmeyen bir varlıktır. O, yaratılışının sadece görünen yönüyle yorumlanacak olursa; mizacıyla, iradesiyle, kendisi ve doğadaki nesnelere karşılaştırıldığında kendini kırılğan, zayıf ve hastalıklı bir duyguda kavrar.⁵¹³ Hümanite insanı, türünün içinde bulunduğu bu olumsuz duygulara karşı şefkatle kucaklar, kendi doğasındaki kusurlara ortak olur ve onları düzeltmek için çaba sarf ettirir. İnsanı bu çabaya iten hümanitedir.⁵¹⁴

Hümanitenin doruk noktası dindir. Akıl insani her etkinlikte, doğa eserlerinde görünenin dışında derin sebeplere ve anlamı bulmaya gelince yetersiz kalır. Bu noktada felsefe işin içine dâhil olur. Herder, ilk ve son felsefenin din olduğunu söyleyerek hümanitenin zirvesine dini yerleştirmiştir. Ona göre dini olmayan hiçbir kavim yoktur. En ilkel kavimlerin bile dini vardır, insani akıl ve şekle sahiptir, dili ve gelenekleri vardır. İnsanlar görülebilen Tanrı'ya rastlamadıkları yerde görülemeyen bir Tanrı'ya inanmışlardır. Derin sebepleri böyle anlamışlardır. İnsanlar, açıklayamadığı şeylerden

---

⁵¹⁰ Johann Gottfried von Herder, "Hümanizm Kelimesi ve Kavramı", çev. Mehmet Barış Albayrak, *Aydınlanma Nedir?*, haz. Mehmet Barış Albayrak (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2022), 67.

⁵¹¹ Herder, *Tarih Felsefesi*, 521.

⁵¹² Herder, *Tarih Felsefesi*, 522-523.

⁵¹³ Herder, "Hümanizm Kelimesi ve Kavramı", 67.

⁵¹⁴ Herder, "Hümanizm Kelimesi ve Kavramı", 68.

korktuğundan değil onları anlama çabasından dolayı dini rehber edinmiştir.⁵¹⁵ Tanrı insanı öyle bir doğayla yaratmıştır ki insan istese de istemese de doğası gereği sebepleri ve varlığın aslını araştırır ve Tanrı'yı keşfeder. Ama insan Tanrı'nın mahiyetini kavrayacak donanıma sahip değildir. Bu noktada din, akıl yetisi ile varılacak en yüksek nokta en yüce hümanite olmak ile beraber insan ruhunun en güzel en yüce çiçeği olmuştur.⁵¹⁶

Dünya üzerinde bulunan her şey coğrafyanın, çağın şartlarına ve kavimlere göre farklılık arz eder. Herder'e göre insanın akıl, hümanite ve din olarak üç önemli yeteneği vardır. Dini değerlerde gelenek kavramının çok önemli bir yeri vardır. Dil ve kültürde olduğu gibi din ve kutsal adetlerin oluşmasında ve aktarılmasında belirleyici kavram gelenektir. Dini gelenek hem aklın hem de dilin imgelerini kullanmıştır. Kavimlerin ilk kültürleri ve bilgilerinin kaynağı böylece din olmuştur. Herder, kendi çağındaki ilkel kavimlerde düşük seviyedeki kültürel ve bilimsel değerlerin hala din ile bağlantılı olduğunu açıkça söyler. İlaçlar, takvimler, ayinler, doğa olaylar din ile belirlenir ve anlamlandırılır. Tüm insani etkinliklerin ana rahmi, dindir.⁵¹⁷ İnsan akli ve hümanitesi, eğitim dil ve geleneğe bağlıdır. Bundan dolayı insan kesin olarak hayvandan ayrılacak içgüdülere sahiptir. İnsanın diğer canlılardan farklı olması onu yeryüzüne rastgele gönderilmediğini açıklıyor.⁵¹⁸

Herder dini, zihin faaliyetlerinin insana özgü olarak bütün kabiliyetlerinin en yalın güçlerinin en temiz en naif şekilde düzenlenmesi olarak görür. Özgür yaratılmış insanın yapacağı en önemli şey Tanrı'nın doğa yasalarını fark edip tanrısal yetkinliğe ulaşabilmek için emek sarf etmektir. Hakiki din Herder'e göre, Tanrı'ya çocuk saflığıyla ibadet etmek ve en yüceyi en iyi şekilde taklit etmektir.⁵¹⁹ İnsanın ölümsüzlük inancı, onu arayışı ve bunların din ile bağlamını kurması insan doğasının gereğidir ve bu bağlam hem Tanrı hem de hümanite kavramından bağımsız düşünülemez. İnsan dünyadaki varlığını, Tanrı'yı taklit ederek fark eder. Din insanın tüm eksikliklerini iman ile kapatır ve hümaniteye ölümsüzlük niteliğini ekler.⁵²⁰

---

⁵¹⁵ Herder, *Tarih Felsefesi*, 144-145.

⁵¹⁶ Herder, *Tarih Felsefesi*, 145.

⁵¹⁷ Herder, *Tarih Felsefesi*, 316-317.

⁵¹⁸ Herder, *Tarih Felsefesi*, 328.

⁵¹⁹ Herder, *Tarih Felsefesi*, 145-146.

⁵²⁰ Herder, *Tarih Felsefesi*, 146-147.

Herder hümaniteyi varlığımızın amacı olarak görür. Dünyevi tüm ihtiyaçlarımız sadece hümaniteye hizmet eder ve sadece onu amaçlar. Hümaniteye ulaşabilmemiz için anlama kabiliyetimizin akla, ince duyu ve algılarımızın sanata, dürtülerimizin özgürlüğe ve güzelliğe, organik güçlerimizin de insan sevgisine dönüşmesi bu amaca yönelik gayret etmesi ve kendini bilip terbiye etmesi gerekiyor. İnsan hümaniteye yazgılıdır, hümanite doğasında vardır ve amacı ona ulaşmaktır. Fakat insan hümanite hakkında hiçbir şey bilmez ve ebedi, sonsuz amaç olan hümaniteye çok az insan ulaşabilir. Çünkü tüm kavimlerde akıl hayvaniliğin esaretindedir ve hakikati yanlış yollarla ararlar, güzellik ve dürüstlük görmezden gelinir ve utanma duygusundan yoksun olarak mahvedilir.⁵²¹ İlahi hümaniteyi ise pek az insan amaç edinmiştir. Birçok insan hümanitenin ilahi yönünü çok geç düşünmeye başlamıştır. Herder, en iyi insanlarda bile kimi düşük dürtülerin asil insanı hayvani bir dereceye düşürdüğünü söyler. Oysa hümanite insanlığın en yalın tasavvurudur.⁵²² Tanrı tarafından insana verilen insanlık felsefesinin amacı, tüm insani etkinliklerde kendini gösteren hümaniteyi incelemektir.⁵²³ Hümaniteyi bir amaç olarak insanın önüne Tanrı koymuştur ve insana bahsettiği yapı hümaniteye ulaşmak içindir. Buna rağmen hümanite insanın varlığının sınırlarını aşar. Öyleyse yeryüzü hümaniteye geçiş için bir hazırlanma bir geçiş yeri olarak anlam bulur. Nitekim yeryüzünde var olan her şey hümaniteye ulaşmak için insanın emrine verilmiştir. İnsan ise varlık olarak hayvandan yalnızca bir kademe üstte yer almaktadır. Bu derece farkı yeryüzünün farklı coğrafi ve jeolojik bölgelerinde yaşadıkları ve iklim ile mecburiyetleri altında olmaları nedeniyle insanlar arasında da vardır.⁵²⁴

Herder, yeryüzündeki canlılardan yazgının amacı olan hümaniteden en uzak olanın insan olduğunu söyler. Hayvan doğası gereği ulaşması gereken amaca ulaşır. İnsan ise tek başına hümaniteye ulaşamaz. Çünkü onun hümanitesi çok yüksek çok uzak ve sonsuzdur. İnsanın içsel ve dışsal birçok engeli vardır. Bu nedenle hümaniteye ulaşmak için engeli çok ve doğası sınırlıdır.⁵²⁵ Hayvanlar doğanın kölesidir onlar doğanın evinde ve ona itaatle yükümlüdür. Bunun için çeşitli güdülere sahiptirler. Bu güdüler de yükümlülükleri için yeterlidir. Oysa insan aynı yeryüzünde çocuk olarak bulunur ve tek başına hayatta kalamaz. Bazı içgüdüler haricinde akli kazanmayı ve hümaniteye ait her

---

⁵²¹ Herder, *Tarih Felsefesi*, 167.

⁵²² Herder, *Tarih Felsefesi*, 167-168.

⁵²³ Herder, *Tarih Felsefesi*, 144.

⁵²⁴ Herder, *Tarih Felsefesi*, 168.

⁵²⁵ Herder, *Tarih Felsefesi*, 168.

şeyi ancak öğrenerek elde edebilir.⁵²⁶ Herder, insanın öğrenmesinde de eksikler olacağını söyler. Bunun nedeni de, bir yandan kalıtsal olarak taşıdığı önyargı ve kötü adetler iken diğer yandan da hakikat ve ruhun kurtuluşunda karşılaştığı dünyadaki engellerdir. Hümaniteye ulaşmak isteyen insan, etrafında hayvan, vahşi kötü insan ve adetler görür, bunların sayısı ise seçkin ve iyi insanlardan çok daha fazladır.⁵²⁷ İnsan hümaniteye ve akıl becerisine ulaşmak için, aşması gereken engelleri, Tanrı'nın onu hayvanlara çok yakın kılmasına ve sınırladığı güçlerine rağmen alıştırma yaparak öğrenmelidir. Ancak o zaman asil ve gerçekten özgür bir varlık olabilir.⁵²⁸

Herder bu dünyadaki gelip geçici olan her şeyin yalnızca öteki dünyada olan ilahi hümaniteye ulaşmak için olduğunu savunur. İlahi hümanite, insanlığın açılmamış karakter ve niteliklerinin nüvesidir. Bedenimizi oluşturan tüm elementler aslına yani toprağa dönecek ve böylece dürtülerimizin görevi bitmiş olacaktır. Beslenme, karşı cinse duyulan arzu ve dünyaya ilişkin başka başka olan ihtiyaçların tamamı doğa tarafından, hümanitenin nüvesinin filizleneceği yeryüzünde insana verilmiştir ve bu nitelikler onun en önemli amacı olan hakikat, güzellik ve sevgi idelerine ulaşmasını sağlayacaktır.⁵²⁹ Hümanitemizin tomurcuğunun çiçek açması bu dünyaya dair herhangi bir anlam taşımayan varlığın ilahi boyutunda gerçekleşecektir. Ruhumuzdaki organik güçler hem dünyadaki etkinliklerimizde bizim doğamızı gerçekleştirmemize yardımcı olur hem de ilahi boyuttaki hümaniteye varmak için bize güç verir.⁵³⁰ Doğa insanın geçici olan yeryüzünden ilahi hümaniteyi gerçekleştireceğimiz öte dünyaya geçmesi için ölümü gerekli ve zorunlu kılmıştır. Ölüm uykusunda olan insanın sahip olduğu organik güçler insanı olacağı yeni varlığa hazırlayacaktır. Kısmi olarak bilinçli olacak insan, organik güçlere hükmedemeyecektir. O ilahi hümaniteye varacak son halini alınca uyanacaktır.⁵³¹

Doğadaki varlıkların her hali başka bir hale dönüşme gayesi içinde olduğundan her şey birbirine bağlıdır. Dünya düzeninde insan, diğer tüm varlıkların en yüksek derecesinde bulunur. İnsan, akli düşünmeyi öğrenince geldiği aşama, diğer bir varlık türü zincirinin ilk aşaması olarak belirir. Yani insanın yeryüzündeki doğasını gerçekleştirmesi ile

---

⁵²⁶ Herder, *Tarih Felsefesi*, 168.

⁵²⁷ Herder, *Tarih Felsefesi*, 168.

⁵²⁸ Herder, *Tarih Felsefesi*, 169.

⁵²⁹ Herder, *Tarih Felsefesi*, 169.

⁵³⁰ Herder, *Tarih Felsefesi*, 170.

⁵³¹ Herder, *Tarih Felsefesi*, 171.

burada başka bir varlığa dönüşmesi artık mümkün olmaz ve insanın son olarak geldiği nokta iki farklı yaşam ve varlık sistemi arasında bir ara form olmuş olur.⁵³² İnsan doğası gereği gelişimini durduramaz ve ilahi hümaniteye doğru yol alırken bu dünyadaki geleceği; en son aşamadan sonra olduğu duruma çok yakın ama ondan daha üstün bir varlık aşaması olmalıdır. İnsanla hayvan arasında bir sınırın olduğu böylece anlaşılmış olacaktır.⁵³³ İnsanın dünyevi yönünde hayvani yanlar vardır, diğer yandan da insan doğası ölümsüzlüğü arzular. Bu dünyada hangi konumda olursa olsun hayvani yönlerden eksiklerini kapatır ama ölümsüzlük arayışında ne yapsa da eksikliklerini gideremez. Öyleyse bu dünya ruhsal güçlerimiz ve isteklerimiz için bir geçiş yeridir. Ne insan bu dünyada kalıcıdır ne de dünya ebedi varlıkların mekânıdır. Dünyada doğasını tam olarak gerçekleştiren varlık, yüce bir amacı olmasa da hayvanlardır. Bu dünyada sadece insan, hem kendisiyle hem de dünyayla çelişki içindedir. İnsan bu dünyadaki doğasıyla en üstte yer alırken, öte dünyadaki başka bir varlığın ilk hali olur. Herder, insanın bu dünyadaki halinin diğer dünyadaki varlığın çocukluğunun ilk denemeleri olduğunu söyler.⁵³⁴

İnsan doğasının büyük kısmı hayvanıdır. Ancak onun doğasına özgü olarak dünyaya getirdiği tek şey hümanite kabiliyetidir. Dünyaya hümaniteye ulaşma potansiyeliyle gelen insan bu gayesine ulaşmak için çaba göstermeli ve hümanite ona öğretilmeli o da azimle öğrenmelidir. Herder, insanoğluna hümanitenin doğru şekilde henüz öğretilmediğini söyler.⁵³⁵ Tanrı insan doğasının hayvani kısım ile ilahi kısmını, ölümsüzlük yolunda engelleri aşması ve mücadeleden kaçmaması için, birbirlerini dizginlesinler diye düzenlemiştir. Mücadele edenler doğalarını gerçekleştirme imkânı bulacakken, tembeller insani yetilerden habersizdir. Herder hümanitenin gerçekleşmesini böyle bir mücadeleye bağlamıştır.⁵³⁶ İlahi hümaniteye varmış daha üst varlıklar, bu dünyadaki halimize bakıp bizleri doğanın bir durumdan daha üst bir başka duruma geçişte ara bir varlık olarak görebilirler. Yani insanın gelecekteki konumu şu anki konumuyla şekillenecektir. Daha yüksek kademedeki varlık için, zaman geride

---

⁵³² Herder, *Tarih Felsefesi*, 171-172.

⁵³³ Herder, *Tarih Felsefesi*, 172.

⁵³⁴ Herder, *Tarih Felsefesi*, 172-173.

⁵³⁵ Herder, *Tarih Felsefesi*, 173.

⁵³⁶ Herder, *Tarih Felsefesi*, 174-175.

kalmıştır, bütün uyumsuzluklar çözülmüş olabilir ve dünyada sıkışıp kalmış ruhumuz ölüm ile daha özgür olarak ve öteye geçenlere yardım edebilir.⁵³⁷

Herder'e göre, insan soyunun tarihindeki kimi adım ve sonuçları yüksek bir etki ile gerçekleştirmiştir. Bu yüksek etki, yaratıcı olarak görülüyor. Herder, insanı uygarlaşma yoluna ilahi gücün koyduğunu savunur. Eğer böyle olmasaydı insan uygarlaşma yolunda uzunca bir kaba hayvani dönem yaşamış olmalıydı. İnsan hümaniteye doğru ilerledikçe engelleri aştıkça yaptıklarını kendi eseri olarak görmüş ilahi gücü algılamasında azalma olmuştur.⁵³⁸ İnsan kendini dünyevi yaşamın geçiciliğine kaptırdığında dış etkilere kendisini kapatmaktadır. Oysa bu dış etkilerden biri bile insana dünya hayatının geçiciliğini fark ettirecektir. İnsan özgürlük için yaratılmıştır ve o, sırf taklit kabiliyeti daha yüksek diye bir maymuna benzetilemez. İnsana yakışan iradesiyle yaşamak ve hümaniteyi gerçekleştirmektir. İnsanın gelecekte olacağı varlık, onu görüp kendisine saygısı azalmasın diye gizlendi. İnsan olacağı daha yüksek varlığı görmemeli. Herder'e göre insanın, kendisine gizlenmiş olan bu varlığa ilahi hümanite yoluyla ulaşacağına inanmalıdır.⁵³⁹ İlahi güçlerin sonsuzluğu kesindir. Fakat bu güçlerin varlığı insani ve hayvani diğer güçlerle bastırıldığı için ortaya çıkarılamaz. Hafızada, sezgilerde, hayal gücünde bu sonsuz güçlerin izlerini görebiliriz ama onları tam olarak ortaya koyamayız. Yaratıcı, insanın gelecekteki halinden bu ilahi güçlerin zevkini esirgemeyecektir. Zaman ve mekânın prangasından kurtulacak olan daha yüce bir varlık olacak insan, mutlak özgürlüğe kavuşacaktır. İnsan hümaniteye ulaşmaya odaklanmalı ve gelecekteki varlığı düşünüp kendine saygısını kaybetmemelidir.⁵⁴⁰

Canlı olan her şeyin amacı, bizzat kendisinde bulunur. İnsan doğasını incelediğimizde onun doğasında hümaniteden başka yüksek ve yüce bir gaye olmadığını görürüz. İnsan içinde bulunduğu şartlarda ve toplumda hümanite dışında hiçbir şey amaçlamamış ve inşa edememiştir. Tanrı hümanite için insana duyular, dürtüler, akıl, duygu, özgürlük, dil, sanat, din, sağlık ve daha nice yeti ve etkinlik vermiştir.⁵⁴¹ İnsana cinsiyeti ve ömrü o kadar hassas ve iyi düzenlenmiş olarak verilmiş ki uzun süren çocukluk ve sırf eğitim ile bir türden hümaniteyi öğrenebilsin. Yeryüzündeki tüm kavimler ve onlara ait farklı

---

⁵³⁷ Herder, *Tarih Felsefesi*, 174-175.

⁵³⁸ Herder, *Tarih Felsefesi*, 175.

⁵³⁹ Herder, *Tarih Felsefesi*, 176.

⁵⁴⁰ Herder, *Tarih Felsefesi*, 177.

⁵⁴¹ Herder, *Tarih Felsefesi*, 516.

yaşam tarzları hümaniteye göre yapılandırılmıştır. Hangi kavimde olursa olsun insan, avcı, çoban, balıkçı hiç fark etmez beslenmeyi, hayatta kalmayı, evler yapmayı, cinsiyetlere göre giyinmeyi, yaşamı düzenlemeyi, kendini gerçekleştirebileceği kanunları, yönetim biçimlerini, suçlular için cezayı, inanmayı akıl etmeyi, aile hayatını düzenlemeyi, örf ve adetleri, güvenliği sağlamayı, doğayla uyum sağlamayı öğrenmiştir. Yani insan tarihte iyilikle yaptığı her şeyi hümanite için yapmıştır ve hümanite ona Tanrı tarafından yaratılıştan verilmiş ve onun tek gayesi kılınmıştır.⁵⁴²

Tarihin akışına bakıldığında hümaniteye engel olacak tahrip edici unsurların azaldığı, katkı yapan unsurların arttığı görülecektir. İnsanlar arasındaki kurulan ilişkilerde akıl daha fazla temel alınınca barış ve olumlu şeyler yapmak, tahrip etmekten yıkmaktan daha iyidir prensibi yerleşmeye başlamıştır. Tahrip etmeyi seçenlerin elinde vahşi kalmaya devam etmekten başka bir şey kalmamıştır. İnsanlığın yakın ve kısa tarihi de aydınlanmanın arttığını tahribat yaratanların da azaldığını gösteriyor. Ortaçağın ilkel ve vahşi kavimleri yıkıcıydı, uygarlaştıklarında kendilerinde insani yetenekler arttı. Zaman içinde barışçıl bir ruhun gelişmesinin nedeni budur. İnsanlık uzun zamanlar savaştıktan sonra ortak ve iyi bir amaca beraber ulaşabileceklerini anladı. Ticari etkinlikler de bu ortaklık nispetinde bir yol buldu. Akıl arttıkça denizleri fethetmek değil ticaret için kullanıldı. Doğa düzeni gereği ihtiras ve önyargılar aşıldı ve karşılıklı iyi davranışlar hümanite ve onun zorunlu kıldığı ebedi yasalar burada galip geldi.⁵⁴³

Hümanite, insanlık tarihinde yıldızın parladığı anlar olarak belirir. Yunanlılarda güzellik, Roma'da hukuk gibi genellemeler insanlık tarihinin içinde bulunduğu çağın ideleriyle anlaşılmasının yolu açılmıştır. Herder, insanlık tarihi içinde genel bir idenin olduğunu söylemiştir fakat onun bir idenin genelleşmesindeki kastı o idenin tüm tarihsel dönemleri kapsayacak şekilde kavramsallaştırılması değil, sadece idenin kendi çağı içinde genel bir kavrayışa açık olmasıdır ki, Herder tüm çağlar için genel olarak değerlendirilecek ideleri net şekilde reddetmiştir.⁵⁴⁴ Ortaya çıkan aydınlanmaların hangisine bakılsa yetkinliğin doruk noktasına ulaşma gayretinde olduğu ve uygun şartları bulduğunda gerçekleşeceği ve bu insaniliğin sonlu olacağı ve aynı yerde tekrarlanmayacağı görülecektir. En mükemmel olan her ne alanda ise zirvededir ve

---

⁵⁴² Herder, *Tarih Felsefesi*, 517.

⁵⁴³ Herder, *Tarih Felsefesi*, 524-525.

⁵⁴⁴ Ateşoğlu, "Herder'den Hegel'e", Anahatlarıyla 'Tarih' Kavramı", 11.

taklitleri onu aşamaz. Homeros kendi döneminde ozan olarak zirvedeydi ve o dönem de ikinci bir Homeros düşünülemez. Homeros'un ve farklı aydınlanmaların zirveleri bitti. Açan çiçek solacaktır aynı çiçek artık açamaz. Solduğunda yegâneliğini mutlak olarak kazanacaktır. Herder, insana ait olan her etkinliği kendi döneminin dışında değerlendirmemizin o eseri veya insani etkinliği değersizleştireceğimizi söyler. Zamanın mahiyetinin sonluluğu tahrip edilmemeli, kültürel ve insani zirveler kendi zamanında ele alınmalıdır. İnsan ne yaparsa yapsın çocukluğu veya gençliği geri gelmeyecektir. Solan çiçekte yaşlanan insan da yeni bir halin yaratıcısı olacaktır. Böylece tarih ve canlılık kendini yenileyerek devam edecektir.⁵⁴⁵

Herder yaşadığı yüzyılın, önceki uluslara kendi insanlık idealini, erdemini, mutluluğunu bahşedemeyeceğini düşünür. Çünkü bu dönemin ulusları, kendi ölçütleri ile kendinden önceki ulusları kınamak için her yeteneğe sahip bir hâkim değildir. İnsanlığın her şekli, dünyanın farklı coğrafyalarında farklı çağlarda değerli olacak şekilde oluşmuştur. İnsan önceki dönemlerden daha büyük bir erdeme ve mutluluğa sahip değildir; onun hümanitesi her zaman hümanite olarak kalacaktır. Yüzyıllar boyu insanlığın ilerleyip, geliştiğini göstermeye çalışanların çoğu, kendi fikirlerini abartmış ve başka gerçekler uydurmuşlardır. Karşit fikirleri ve gerçekleri hafife almış, bastırmış ve bütün taraflarını gizlemişlerdir. Bunu insanların evrensel olarak ilerlediği görüşünü savunmak için yapmışlardır. İnsanlığın ve tarihin gerçek öğrencileri bunlara inanmamaktadır.⁵⁴⁶

2.10. Herder'de Hümanite ve Irk Kavramlarının Karşılaştırılması

Herder, antisemitizmin genişleyerek bilimsel bir ırkçılığa dönüştüğü bir çağda ve çevrede yaşamıştır. Özgürlüğü savunan Hristiyan filozoflar da bu etkilerden kaçamamıştır. Hatta bazıları bu ırkçı etkileri geliştirmiştir.⁵⁴⁷ Herder'in düşünceleri hem yaşadığı çağda hem de sonraki dönemlerde farklı yorumlanmıştır. Sömürgecilik karşıtlığı ortadayken ırkçılığı da kesin olarak reddettiğini söyleyenler kadar düşüncelerinin ırkçılığa vardığını ve Nazilerin yaptıklarına zemin hazırladığını düşünenler de olmuştur.

⁵⁴⁵ Herder, *Tarih Felsefesi*, 468-469.

⁵⁴⁶ Herder, "This Too a Philosophy of History for the Formation of Humanity", 297-298.

⁵⁴⁷ Cedric Dover, "The Racial Philosophy of Johann Herder", *The British Journal of Sociology* 3/2 (Haziran 1952), 125.

Herder tarihte aklın, ölçünün, akılsal erekların hâkim olduğu, karşıtlıkların ve çatışan güçlerin bağdaşıp sentezle uyum olduğu dönemler olduğunu söyler. Herder'e göre, hümanitenin ortaya çıktığı dönemler; aklın, sanatın, özgürlüğün, ahlakın, hukukun, güzelliğin geliştiği ve döneme hâkim olduğu anlardır. Herder hümaniteyi dönemsel ve her dönem de farklı ve özgün olarak kabul eder. Greklerde güzellik, Romalılarda hukuk ön plana çıkar. Herder her toplumda ve ayrı dönemlerde farklı olarak beliren hümaniteyi, tarihin nihai olarak ilerlediği bir hedef ve amaç olarak görmez.⁵⁴⁸ Tarihi anlamayı ve yorumlamayı amaçlayan her çaba, her dönemi ve halkı kendi dönemsel biricikliği içinde değerlendirmelidir. Bu nedenle hümanite, tek bir anlamı olan bir kavram olarak anlaşılıp yorumlanamaz, her halka ve döneme ait olarak farklı anlamlarla; farklı halkların farklı dönemlerindeki yaşamlarını anlamamıza yarayan kılavuz bir kavramdır.⁵⁴⁹ Yani hümanite tarihin tümünü kapsayan bir şey değildir. Hümanite, bir halkın farklı dönemlerinde bile aynı şekilde değil; belli bir döneme ait ve kendine özgü olarak bir defa olarak belirir.⁵⁵⁰ Hümanitenin sadece belli dönemlerde toplumların kendine özgü erekları ile bağlantılı olarak anlaşılması ve bu şekilde yorumlanması gerekir.⁵⁵¹

Herder'in ırkçılık ve Avrupa-merkezilik ile ilgili öne sürdüğu görüşlerin merkezinde hümanite kavramı bulunur. Hümanite insanlığın ortak bir niteliği veya genel bir insanlık ideali olarak tanımlanmamıştır. Hümanite kavramı Herder'in, Avrupa'nın ticaret, sömürgecilik, misyonerlik faaliyetlerine karşı çıkışı ve ırk kavramına aldığı tavrın merkezi bir kavramıdır.⁵⁵² Herder düşüncesinde insanların farklılığının sebebi doğadır. Halkların farklılıkları ve çeşitlilikleri de doğadan kaynaklanır. Hümanite kavramı aynı zamanda doğanın sunduğu bu farklılık ve çeşitliliği açıklayan bir kavramdır.⁵⁵³

Hem Herder'in düşüncelerinde hem de onu yorumlayan bazı araştırmacıların Herder hakkında söylediklerinde hümanite kavramı ile ırkçılığı bağdaştıran ve ayıran belirlenimler bulunmaktadır. O nedenle bu düşünceleri hümanite kavramı ile ırkçılığı reddeden ve destekleyen olarak iki ayrı başlıkta sunmamız yerinde olacaktır.

---

⁵⁴⁸ Özlem, *Tarih Felsefesi*, 79.

⁵⁴⁹ Özlem, *Tarih Felsefesi*, 82.

⁵⁵⁰ Özlem, *Tarih Felsefesi*, 80.

⁵⁵¹ Macit - İplikci, *Tarih Felsefesi*, 75.

⁵⁵² Bernasconi, *Irak Kavramını Kim İcat Etti?*, 125.

⁵⁵³ Bernasconi, *Irak Kavramını Kim İcat Etti?*, 129.

2.10.1. Herder Düşüncesinde Irkçılığın Reddi

İnsan Herder'e göre doğadan bağımsız bir cevhere sahip değildir. Doğanın her elementine sahiptir, çünkü besleniyor, nefes alıp veriyor daha birçok etkinlikle bir taraftan evreni değiştirirken kendisi de evren tarafından değiştirilen bir varlık oluyor. O doğanın tüm unsurlarını az çok içermek suretiyle şekillenmiş bir varlıktır.⁵⁵⁴ Doğada bitki ve hayvanların aynı türlerinin üyeleri bile farklıyken, bir ağacın iki yaprağı birbirinden farklılaşmışken insanın şekli ve yapısı da birbirlerinden farklılık gösterir. Bu farklılıkları yeryüzünde nerede olsun farklı biçimlerde ortaya çıksa da; insan türü her yerde bir ve aynı türdür.⁵⁵⁵ İnsan dış görünüş olarak benzer veya farklı şekillere sahip olsa da içsel yapısı her birinde tek ve bir başka insanla kıyaslanamayacak biçimde kendine hasdır.⁵⁵⁶ Evet insan yeryüzünde kendine has bir varlıktır ve tüm üyeleri aynı türdür. Nasıl denizin bir dalgası diğer hiçbir dalgayla aynı değilse; insandan insana karakter farkı vardır ama onun türünün tüm üyeleri tektir ve benzersizdir. İnsanın yaratılışı, var olması ile ilgili eskilerin anlattığı masallar, insanların canavar veya başka varlıklarla aynılığını veya ortaklığını dile getiren anlatılar zamanla yapılacak çalışmalarla kaybolup gidecektir. Herder, maymunların orangutanların ne hümaniteye ne de dile sahip olduklarının artık bilindiğini söyler. Başka varlıklarla insanın türünü açıklama çabası zamanla anlamını yitirecektir.⁵⁵⁷ İnsanın yaratılıştan gelen kusurları, kendi yaptığı kötü eylemler, hayal gücünün ürünü olan yalanlar insanın yeryüzündeki biricikliğine zeval getirmez. İnsanın kendinden daha aşağıdaki varlıklarla benzerlikleri göz yanılmasında öte bir şey değildir. İnsan maymunla hiçbir zaman aynı tür olmamıştır.⁵⁵⁸

Herder, insan türünün kendi içindeki farklılıkları göz önüne alarak; insanı farklı ırklara ayırmayı kabul etmeyeceğini açıkça yazar. Irkın dünyanın farklı coğrafyalarında yaşayan farklı yapılarıdaki insanları temel alarak insanlar arasında tür olarak fark yarattığına dikkat çeker. Oysa her halk, kendine has hümanite, dil ve biçime sahip olarak halktır. İklim, coğrafi şartlar halkları farklı şekillere sokmuş olsa da bu durum insanların türsel kökenlerini değiştirmemiş ve bozmamıştır. Farklı insanlar arasında

---

⁵⁵⁴ Herder, *Tarih Felsefesi*, 214.

⁵⁵⁵ Herder, *Tarih Felsefesi*, 213.

⁵⁵⁶ Herder, *Tarih Felsefesi*, 214.

⁵⁵⁷ Herder, *Tarih Felsefesi*, 215.

⁵⁵⁸ Herder, *Tarih Felsefesi*, 216.

geçişler, insanın yüksek uyum kabiliyeti, farklılıkların genetiğe etkisi olsa da insan zaman ve mekânlardan geçerek yayılan tek ve aynı tablonun farklı tezahürleridir.⁵⁵⁹

Herder düşüncesinde hümanite kavramını en iyi temsil eden durum insandaki tanrısal görünümüdür. Çünkü hümanite kavramı ile insanda, hem maddesellik tinselleştirilir hem de tinselliğe maddi bir şekil verilir. İnsanın ilahi olan ile dünyevi olan arasında bir varlık olduğu bu kavram ile ifade bulur.⁵⁶⁰ Herder, hümanite kavramı ile tüm insanlığın çeşitliliğini, bireysel farklılıklarını savunmuş ve bu kavram ile temel olarak köleliğe, sömürgeciliğe, ırkçılığa ve Avrupa merkezciğe sert bir şekilde karşı çıkarak eleştirmiştir. hümanite insanın bireysel özgürlüğünü tarihsel bir gerçeklik olarak kavramaya çalışmıştır. O hümaniteyi, her insanda bir nitelik olarak görmüştür. Hümanitenin temeli, çeşitlilik ve çeşitlilikle gelen farklılıkların değerlendirilmesine kattığı eşitliktir.⁵⁶¹ Hümanite insanların tarih içerisinde kendilerine ait amaçları oluşturmak üzere hem ileriye hem de geriye dönük olarak tasarlanmış iki boyutu olan bir kavramdır. Herder için hümanitenin geriye dönük olan boyutu, insanların herhangi bir zaman ve mekanda kendilerine has olan amaçlarına nasıl ulaştıklarının mantığını yansıtır. Hümanite kavramına Herder'in verdiği özgün anlam bu noktadadır.⁵⁶²

Hümanite, Herder'in etik insanlık idealini temsil eden bir kavramdır. Hümanite, insan türünün karakteridir ve insanın karakteri olan hümanite bizatihi insanın kendisinde doğuştan bulunmaktadır. Doğuştan insanın içinde bulunan hümanite bir potansiyeldir ve geliştirilmesi gerekir. İnsanın doğduğu anda yaşamında hazır bulunduğu bir potansiyel de değildir. Öyleyse hümanite; insanın dünyadaki yapıp etmelerinin gayesi, verdiği mücadelelerinin toplamı ve insanın değeri olması gerekir. Bunun böyle olmasının sebebi insanın meleksi bir doğada olmamasıdır. İnsan türü iyi olmaktan uzaklaşmaması için hümaniteye doğru eğitilmelidir.⁵⁶³ İnsanlığın dünyadaki ilk ödevlerinden biri kendi türünü korumak biri de zayıflıklarda birbirine yardım etmek, doğadaki kötülüklerden ve insanın ham tutkularından birbirlerini korumaktır.⁵⁶⁴ İnsanlığın amacı haz peşinde koşmak veya maddi bir ahlakiliğe sahip olmak değil, sahip olduğu, fiziksel, ruhsal ve

---

⁵⁵⁹ Herder, *Tarih Felsefesi*, 217.

⁵⁶⁰ Hans Adler, "Herder's Concept of Humanität", *A Companion to the Works of Johann Gottfried Herder*, ed. Hans Adler - Wulf Koepke (New York: Camden House, 2009), 99.

⁵⁶¹ Adler, "Herder's Concept of Humanität", 104.

⁵⁶² Barnard, *Herder On Nationality, Humanity, And History*, 106.

⁵⁶³ Herder, "Hümanizm Kelimesi ve Kavramı", 66-67.

⁵⁶⁴ Herder, "Hümanizm Kelimesi ve Kavramı", 69.

ahlaki yetileri mükemmelleştirmektir yani hümaniteyi gerçekleştirmektir.⁵⁶⁵ Herder, hümanitenin her insanın ideali olması gerektiğini söyler. Bir topluluğun içindeki insanların hiçbiri hümaniteyi gerçekleştirme imkânından yoksun bırakılmamalıdır. Bir bireyin hümanite idealine ulaşması o toplumdaki herkesin ahlaki sorumluluğudur ve kimse bu sorumluluktan kaçmamalıdır çünkü bu bir suçtur. İnsanların hümanite idealine ulaşamamaları doğuştan sahip oldukları yetiler ve eksiklikler değil toplumun imkân sağlamaması ve gördükleri siyasi baskıdır. Doğanın insana getirdiği eşitsizlikler, toplumun getirdiğinden çok daha azdır.⁵⁶⁶ Amerika’da yaşayan Eskimolar yüksek bölgelerde yaşadıkları için; zorlu hayat şartları onları mağarada yaşamaya mecbur etmiştir. Herder, Eskimoların ve başka bölgelerdeki insanların aylara ait olan bir yaşamı seçmek zorunda kaldıklarını tespit eder. Daha sonra da bu yaşam tarzına rağmen insanoğlunun, insan olarak her yerde varlığını koruduğunu söyler. Bu insanlarda hümaniteden uzak ona ters durumlar olsa da; bu uzaklık ve ters durumlar da bile kendi hümaniteleri vardır.⁵⁶⁷

Herder insanlık tarihinin sadece Avrupalılar tarafından yazılmış ve sadece Avrupalıların merkezde olduğu tarih olmaması gerektiğini düşünür. Avrupalıların diğer kültürleri kendi standartlarıyla yargılamasına karşı çıkar. Her kültürün biricikliğini, hümanitesini iklim ve coğrafi şartlara bağlı kabul eder ve radikal bir kültürel çoğulculuk önerir.⁵⁶⁸ Herder, insanların ırklara, çeşitlere, çiftleşme biçimlerine ve diğer birçok kritere göre sınıflandırılıp tasvir edildiği bir insanlık tarihi yerine tamamen doğal bir insanlık tarihinin henüz yazılmadığını söyler. Doğal bir insanlık tarihinde her şeyden önce tüm halklara karşı tarafsız olunmalıdır. Kimsenin yeryüzünde beğendiği, ayrı bir değerde gördüğü bir halk olmamalı. Aksi halde insan, ayrı gördüğü halka çok fazla iyilik yüklerken diğerlerine de aynı oranda kötülük yükleyecektir. İnsanlar kendi karanlık ve kötü eylemlerini haklı çıkarmak için, diğer halkları aşağılar. Tarih yazarları, iyi olarak kabul ettikleri ilkeleri gözden geçirip o ilkelerin tehlikeli sonuçlara yol açmamasına dikkat etmelidir. Örneğin kahve, şeker, pirinç ya da tütün gibi ürünlerin zenciler olmadan üretilmeyeceğini söyleyen bir yazarın bu görüşü, insanlığın bu ürünleri kullanması için zenci ticaretinin hoş görüleceği bir duruma yol açacaktır ki böyle bir

---

⁵⁶⁵ Beiser, *Aydınlanma, Devrim ve Romantizm*, 339.

⁵⁶⁶ Beiser, *Aydınlanma, Devrim ve Romantizm*, 340.

⁵⁶⁷ Herder, *Tarih Felsefesi*, 184.

⁵⁶⁸ Bernasconi, *İrk Kavramını Kim İcat Etti?*, 121.

ilkeyle insanlık tarihi yok olacaktır. Doğuştan gelen üstünlük ilkesi ile hiçbir halkın eline bir diğer halka kullanması için kılıç veya kırbaç verilmemelidir. Çünkü böyle bir ilke zalimliği, kötü muameleyi haklı çıkaracaktır.⁵⁶⁹

Herder, doğayı araştıran birinin gözlemlediği canlılar arasında bir sıralama veya üstünlük gözetmeden, her birine eşit değer ve önem vermesi gerektiğini söyler. Eğer böyle olmazsa zencilerin, beyazları soysuz ucube bir varlık olarak görmeye hakkı olacakken beyazların da zencileri vahşi, siyah hayvan olarak görmeye hakkı olacaktır. Oysa insanlığın doğal bir temsili ve hümanitesi, dünyanın tek bir bölgesindeki tek bir halkında olmaz, o tüm insanların doğasından soyutlanmış bir kavramdır. Hiçbir halk ayrıcalıklı değildir. Her halk kendi bölgesinde, yaşam şartlarında ve yalnızca kendi sahip oldukları hümanite ile değerlendirilmelidir. Keyfi ayrımlar, halklar arasında ayrıcalık yaratacağından kabul edilemez.⁵⁷⁰

Herder, insanın bir efendiye muhtaç olmasını hayvani bulur ve o insan, insan olarak yaşamaya başladığında artık bir efendiye ihtiyacı kalmayacaktır. Doğa insan için herhangi bir efendi belirlememiştir. İnsanlar arasında bazı muhtaçlık ilişkileri vardır. Hasta hekime, çocuklar anne babasına ihtiyaç duyar fakat insan yönetilmek için despotluğa ve bir efendiye ihtiyacı yoktur.⁵⁷¹ İnsan doğasında hatasızlık yoktur. Hata yaptığında fark edebilen ve artık o hatayı tekrarlamayacak bir doğası vardır. Herder'i hümanitenin vahşiliğin ve köleliğin ve diğer birçok olumsuz durumu aştığını ve ihtiyacımız olan her şeyi özgürlük ilkesiyle yapabileceğimizi gösterdiğini söyler. Avrupa'nın insanlık dışı zenci ticareti ve yıkıcı tavırlarımızdan pişmanlık duyacağı bir zamanın geleceğini belirtir.⁵⁷²

Vatanseverlik başka halklara duyulan kötü duygulardan arınmalıdır. Her ulus; büyük, güzel, asil ve daha nice iyi sıfatları başkalarının ve gelecek kuşakların gözünde değil, kendi içinde kendi benliğinde hissetmeyi öğrenmelidir. Ancak o zaman kendi gibi olmayanlara saygı gösterebilir. Bu duygu olduğu takdirde başka yurtları işgal etmekten, yabancılarla gereksiz yere kavga etmekten, başka halkları taklit etmekten veya onlara ait hissetmekten nefret edebilirsiniz. Öteki türlü bu sayılanlar bir halka normal gelecektir. İnsanlar ve mensup oldukları halk yalnızca vatanında, ait oldukları yerde kendi

⁵⁶⁹ Herder, "Letters for the Advancement of Humanity (1793-7) – Tenth Collection", 393-394.

⁵⁷⁰ Herder, "Letters for the Advancement of Humanity (1793-7) – Tenth Collection", 394-395.

⁵⁷¹ Herder, *Tarih Felsefesi*, 312.

⁵⁷² Herder, *Tarih Felsefesi*, 525-526.

hümanitesini de öğrenmelidir.⁵⁷³ Başka bir yönden bakılacak olursa her ulus, bir başka ulusun küçümsenmesinin ve sömürülmesinin kötü bir şey olduğunu hissetmelidir. İnsanlar yabancılara tecavüzden nefret etmeli, kendi değerlerini onlara dayatmayı düşünmemelidir. Saygı ve anlayış duygusu ortak olarak yavaş yavaş uyanmalıdır. Bahanesi ne olursa olsun, bir millet sınırı geçer de başka bir millete saldırır veya onu köle olarak görüp kendi tanrılarını onlara zorla kabul ettirmeye, zenginliklerini çalmaya kalkışırsa, düşman olarak görüleceğini bilmelidir. Böyle bir durumun kendi başına geldiğini düşünmeli ve başkalarına karşı adil olarak onlara saygılı olmayı öğrenmelidir. Köleleştirilmiş uluslar, ticaret uğruna kurban edilmemelidir. Ticaret asil duygu ve düşüncelerden kaynaklanmasa bile, insanları bölmemeli aksine birleştirmelidir. Kazanılacak paranın yanında, en azından ortak bir saygı geliştirilmelidir. Halkların birbirlerine karşı kavrayışı artmalıdır, kendi hümanitelerini başka halklara dayatmamalıdır. Hiçbir yabancının kanı, bir ulusun açgözlülüğüne, zenginleşmesine ve gururuna hizmet etmeyecektir.⁵⁷⁴

Herder, siyahi insanların ülkesi ile ilgili konuşurken kibirli bir önyargıdan vazgeçip Afrika'nın dünyanın tek kıtası olduğunu varsayarak konuşmamızı ve bu anlayışın davranışlarımıza da yansması gerektiğini söyler. Herder onları, lanetlenmiş olarak ve kötü kabul etmemizin haklı bir tarafı olmadığını söyler.⁵⁷⁵ Ona göre, zencilerin deri renginin farklı deri rengine sahip insanların derilerine karşı herhangi bir olağanüstülük taşımamaktadır. Siyah olan, zencilerin kanı, beyni ve insani nüvesi değildir. Yapı olarak her insan zenci olmaya müsaittir. Zencilerin deri renginin siyah olmasının nedeni iklim, beslenme ve yaşam şeklidir diyebiliriz. Binlerce yıldır Afrika'da yaşayan siyah insanlar yaşadıkları yerin yapısı ile uyumlu olarak bütünlüklü bir hal almışlardır.⁵⁷⁶ Zencilerin doğasının Afrika'daki iklim ve diğer tüm çevre koşullarıyla uyumlu olduğunu söyleyen Herder'e göre, zorlu hayat şartlarında yaşadıkları için ve doğanın güzel bir armağan sunmamasından dolayı onlara acımamalı ve onları küçümsememeliyiz. Çünkü onlar içinde buldukları iklimde, yapıları gereği kaza ve hastalıkları iyi bir şekilde atlatırken Avrupalıların bunlara yenik düştüğünü göz önünde bulundurmamak gerekir. Doğa

---

⁵⁷³ Herder, "Letters for the Advancement of Humanity (1793-7) – Tenth Collection", 406.

⁵⁷⁴ Herder, "Letters for the Advancement of Humanity (1793-7) – Tenth Collection", 407.

⁵⁷⁵ Herder, *Tarih Felsefesi*, 194.

⁵⁷⁶ Herder, *Tarih Felsefesi*, 198.

zencilerin rahat ve huzurlu yaşamaları için yurtlarına her türlü imkânı vermiştir. Bu insanların hümaniteleri içinde buldukları şartlara uygundur.⁵⁷⁷

Asya'daki adalarda yaşayan bir zenci türü sağlıklı ama kaba, güçlü ve neşeli bir karaktere sahip, yaşadıkları bölgenin iklimi ve yaşam tarzıyla uyumludur. . Buradaki insanların çoğunluğu yapılanmanın hala en alt basamağında bulunuyor. Bunun nedeni buralara göç edenlerin bu insanları sahillerden dağlık bölgeye göçe zorlamalarıdır.⁵⁷⁸ Amerika kıtasındaki Peru'da yaşayan insanlara baktığımızda, Avrupalıların buradaki Kızılderelilere her türlü kötülüğü ve zulmü yaşattığını görürüz. Avrupalılar daha önce mutlu yaşamış bu halkı, küçük bir toprak parçasında kötü yaşama mahkûm etmiştir. Bu insanlar nefretle dolmuştur ama bu şartlara katlanıp, sabır göstermekten başka bir çareleri yoktur. Herder, Avrupalıları bu yaptıkları için sert şekilde eleştirir. Medenileştirmek adına yaptıklarının şiddete dönüştüğünü o insanlara kin ve nefret yüklediğini söyler. Avrupa'nın bu yaptıklarından iyi şeyler beklemesi olacak şey değildir. Çirkin gördüğümüz insanları ezmekten başka bir şey yapılmamıştır. Öyle ki, Peru'daki zenci köleler, Kızıldereli yerli halkın yanında efendi gibidir.⁵⁷⁹

Herder, devletin bir halktan oluşması gerektiğini savunur. Etnik grubun kendi yasaları ve töreleri yönetim anlayışına hâkim olmalıydı. Tek etnik gruptan oluşan devletin, dili ve vatani da tek olmalıydı.⁵⁸⁰ Herder insanların hümanitesi ve milli karakterleriyle yaşadıkları bölgenin iklimi arasında ilişki kurmuştur. Ruh güzelliğini yaşanan bölgenin güzelliğine bağlamıştır.⁵⁸¹ Yine de genetik yapının diğer bütün etkenlerden önde olduğunu, iklimin sadece olumlu ya da olumsuz etki yaptığını düşünmekteydi.⁵⁸² Buna rağmen Herder, milli olarak üstünlüğü soyluluktan ve milliyetten kaynaklandığı görüşünü en büyük budalalık olarak görür. Bir toplumda budalalık ve fazilet beraber bulunuyordu.⁵⁸³ Herder insanın atasını bir gördüğünden ırk kavramından doğrudan bahsetmez.⁵⁸⁴ Herder'in milletlerin ve onların kültürleri, hümanitesi arasında yaptığı ayrımlar kuşkusuz önemlidir, ama onun için temel nokta insan soyunun bir olmasıdır. İnsan soyunun, köken ve kalıtım olarak ve diğer bazı niteliklerin temel alınarak ırklara

---

⁵⁷⁷ Herder, *Tarih Felsefesi*, 200.

⁵⁷⁸ Herder, *Tarih Felsefesi*, 201.

⁵⁷⁹ Herder, *Tarih Felsefesi*, 209.

⁵⁸⁰ Sevim, *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder*, 299.

⁵⁸¹ Sevim, *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder*, 315.

⁵⁸² Sevim, *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder*, 315.

⁵⁸³ Sevim, *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder*, 315.

⁵⁸⁴ Sevim, *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder*, 318.

ayrılmasını reddetmiştir. İnsanların fiziksel ve ruhsal özellikleri, belli yaşam şartlarında değişebilir ama insanlar temelde bir ve aynıdır.⁵⁸⁵

Herder'in bir milletin diğer milletlerden üstün olduğu düşüncesi açık bir şekilde yoktur. Onun hümanite kavramı ile ezilen halkları savunduğu düşünceleri genelde göz ardı edilmiştir. Açıkça sömürgecilik ve militarizm karşıtıdır. Avusturya hâkimiyeti altındaki tüm halklara, Almancayı dayatmayı haksızlık olarak görüyordu. Herder, bir milletin kültürünü ve sahip olduğu hümaniteyi başka bir millete dayatmasını kabul etmez. Onun düşüncesi, her milletin kendi içinde biricik ve değerli olduğu ve fakat üstünlük olmadığı fikrine dayanır.⁵⁸⁶ Herder, özellikle Alman tarihçileri kendi halklarını seçkin olarak görmemeleri yönünde uyarır. Cermenleri, Roma imparatorluğunu yıktıkları için ahlaklı ve erdemli görür ama sırf bu yüzden onları Tanrı'nın seçkin halkı olarak görmeye karşı çıkar. Doğuştan soylu olan bir halkın dünyanın sahibi olarak görülmesine ve diğer milletlerin de köle olarak görülmesini kabul etmez. Bu görüşleri açıkça barbarlık olarak görür.⁵⁸⁷

Herder, bir insanın bir başka insan için bir kurt, bir tanrı, bir melek ve bir şeytan olduğunun söylendiğini aktarır. Buradaki atıf Hobbes'a yapılmaktadır. Zenci bir köleden bahseder Herder. Zenci köle, beyaz insanları şeytan olarak tarif eder. Beyaz misyoner, zenci kölenin kafasına su döktüğünde, zenci bunu neden yaptığını sormuştur. Misyonerde, ona cennete gitmen için döküyorum cevabını vermiştir. Herder, bunun üzerine zenci kölenin, beyazlar cennette olduğu müddetçe oraya gitmek istemediğini söyleyip öldüğünü aktarmıştır.⁵⁸⁸

Kant, "Farklı İnsan Irkları Üzerine" adlı çalışmasında insanları deri rengini temel alarak Beyaz ırk (race of Whites), Zenci ırk (Negro Race), Hun (Moğol ya da Kalmuk) ırkı ve Hindu ırkı olarak dörde ayırmıştır.⁵⁸⁹ Ona göre bir ırkın değişikliğe uğraması mümkün değildir. Irk farklı iklim ve coğrafi özelliklerle veya bu koşullardaki değişikliklerden kesinlikle etkilenmezdi.⁵⁹⁰ Kant, ırkların birbirine karışmasını kendilerine özgü karakterlerin kaybolacağını düşündüğünden reddetmektedir. Irklar ona göre birbiri

---

⁵⁸⁵ Sevim, *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder*, 319-320.

⁵⁸⁶ Sevim, *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder*, 331.

⁵⁸⁷ Sevim, *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder*, 332.

⁵⁸⁸ Herder, "Letters for the Advancement of Humanity (1793-7) – Tenth Collection", 383.

⁵⁸⁹ Kant, "On the Different Races of Man", 41.

⁵⁹⁰ Kant, "On the Different Races of Man", 43.

içinde erimeyecektir. Beyazlar böyle bir durumda alçalacaktır. Her ırk Avrupalıların insani özelliklerine uyum sağlayamayacaktır.⁵⁹¹ Herder, Kant'ın ırk kavramıyla ilgili söylediklerini açıkça reddetmiştir. Dünyada dört veya beş ırk olmadığını söylemiştir. Ancak Avrupalıların kafatası ölçüleri insandaki güzelliğin mükemmelliğine yakındır demiştir. Buna rağmen ırk konusunda değişik insanların varlığına saygılıdır Herder. Her halkın hümaniteye kendi doğal özellikleri bakımından katkı sunduğunu düşünüyordu.⁵⁹² Herder'in insan ırklarının her yerde bir ve aynı olduğunu söylemesi çağdaşlarının geliştirdiği ırk kavramına itirazıdır. Özellikle Kant'ın insan türünün dört sabit ırktan oluştuğunu söylemesine karşı söylemiştir bunları. Amerikalıların ve zencilerin, Avrupalıların kardeşi olduğunu söylemesi çağdaşlarının ırk kavramına biçtiği anlama karşı çıkış olarak okunabilir. Herder'in sık sık vurgu yaptığı ulusal kimlik, ırk teorisi olarak Nazizm olarak yorumlanmışsa da, genel olarak ırksal bir anlayıştan çok kültürel bir ulusal kimlik anlayışı olduğunu savunanlar da olmuştur.⁵⁹³ Herder'in volk kavramı ile belirlediği öne çıkardığı etkenler ve bir halkı diğer halktan ayıran şeyler hümanite, dil, iklim, eğitim gibi sahip oldukları öğeler veya değişkenlerdir. Ortak soydan gelen halkın biyolojik özellikleriyle ilgilenmemiştir yorumları da yapılmıştır. Herder'in felsefesinde açıkça ifade edilmiş bir ırk teorisi olduğu iddia edilemeyeceği savunulmuştur.⁵⁹⁴

Barnard, Herder'in çoğunlukla ırkçı, kültürel görececi, dar görüşlü bir milliyetçi, boş bir evrenselci olarak görülüp ve anlaşılmaz bir romantik olarak reddedildiğini söylemektedir. Ancak Barnard'a göre tüm bu alanlar olmasa da kültürel göreceliğin kurbanıydı. Ancak düşüncesindeki karmaşıklık bu etiketlerin hepsine meydan okumaktadır.⁵⁹⁵ Herder'e göre, bazı alanlarda birileri efendi olmalıdır ama hiç kimse tüm alanlarda efendi olmamalıdır. Henüz doğmadan bile birilerinin, zenginlikleri veya soyları yüzünden başka doğmamış olanlara hükmetmesi mantıksızlıktır. Ulusların babası yoktur, bir kadın koca bir çocuk anne baba bir sürü de lider ister ama bunlar doğal ilişki biçimleridir. Ancak anne babalar çocuklarını sürekli reşit olmayan yaşta bırakamaz, bu doğal bir durum değildir. İnsan gerçekten insan olabilmek için, doğasına uygun bir şekilde kendilerini yönetecek bir efendiye ihtiyaçları olmayacak şekilde

⁵⁹¹ Bernasconi, *Irak Kavramını Kim İcat Etti?*, 76.

⁵⁹² Bernasconi, *Irak Kavramını Kim İcat Etti?*, 74.

⁵⁹³ Sikka, *Herder on Humanity and Cultural Difference*, 126.

⁵⁹⁴ Sikka, *Herder on Humanity and Cultural Difference*, 127.

⁵⁹⁵ Barnard, *Herder On Nationality, Humanity, And History*, 6.

kendilerini yönetmeyi öğrenmelidir. İnsanlar eğer başkalarını sömürerek onlara hükmederek varoluşlarını sürdürürlerse bir noktada insanlıklarını kaybederler. Bir ırkın kendini efendi olarak görüp diğerlerini yönetmek istemesi doğal bir durum değildir.⁵⁹⁶

Barnard'a göre, Herder'in organik ulus anlayışının, genetik özelliklere vurgu yapması, bağlamından koparıldığında ırkçı bir yorumlamaya elverişli olarak düşünülmüştür. Bu durumun sebebi Herder'in genel düşüncelerine hâkim olmamaktır. Barnard, Herder'in ırk kavramını kullanmadığını ve ulusal farklılıkların ırk farklılıkları ile açıklanamayacağını savunduğunu belirtir. Herder, bir halkın bir başka halktan baskı ve zulüm görmesini reddetmiştir. O insanlığın biyolojik olarak benzerliğine vurgu yaparken, halk ile hümanite arasına ırk kavramını sokmamıştır. Barnard'a göre Herder'in Nazi ideolojisinin öncüsü olması bu nedenlerden dolayı mümkün değildir.⁵⁹⁷

Herder tüm halkların ve kültürlerin aynı gelişmişliğe sahip olmadığını söylemesine rağmen sömürgecilğe ve köleliğe karşı çıkmıştır. Ona göre hiçbir halkın hiçbir gelişmişlik seviyesi sömürgeciliği ve köleliği haklı çıkarmaz. Doğa farklı halklara farklı armağanlar vermiştir. Bu nedenle o, halkların karışmasına karşı çıkar. Herder'e göre tüm halklar insandır, insan olmanın farklı yönlerini ifade eder ve hiçbir halk bir başka halkı aşağılama, onları yönetme ve köleleştirme hakkına sahip değildir. Afrikalıları şehvetli, çocuksu olarak görüp Avrupalıları daha erdemli görmesi yanında Avrupalıların Afrikalıları yaptığı kötü muameleden şikâyet etmesi kafaları karıştırır.⁵⁹⁸

2.10.2. Herder Düşüncesinde Irkçılığın İzleri

Herder, Avrupa'nın din, bilim, kültür ve nihayet hümaniteyi yapılanma açısından kendisi ile aynı olan çevreden aldığını söyler. Avrupa kıtasında insanı güzelleştiren ve şekillendiren ne varsa en ince ayrıntısına kadar düşünülüp tasarlanmıştır. Herder, kültür tarihinin bunu ortaya koyacağından emindir.⁵⁹⁹ Herder, Avrupa'nın sanatın ve düşünen hayal eden akıl yetisinin birikiminin sahibi olduğunu söyler. Bu inkâr edilemez bir gerçektir. Tanrı'nın bahsettiği kaderde zaman sırası onda bu hazineleri vermiştir. İnsanlık bu arşivi ve hazineleri kopyalayıp çoğaltarak kullanıyor. Ancak bunları

⁵⁹⁶ Barnard, *Herder On Nationality, Humanity, And History*, 8.

⁵⁹⁷ Barnard, *Herder On Nationality, Humanity, And History*, 35.

⁵⁹⁸ Sikka, *Herder on Humanity and Cultural Difference*, 84-85.

⁵⁹⁹ Herder, *Tarih Felsefesi*, 194.

kullanan herkes icat edebilen akli yapıya sahip değildir. Bir başkasının icat ettiği araç gereçleri kullanan insanların kendilerine ait araçlar icat etmesini Herder zor görür.⁶⁰⁰

Doğa coğrafi şartlar vasıtasıyla insanları dil, ahlak, gelenek ve göreneklere göre ayırmıştır. Bunu farklı halkların birbirinden ayrı kalması ve kendi içlerinde kök salmaları için yapmıştır. Herder, insanların ırkını ve karakterini korumasını söylemiştir. Halklar, yan yana ama birbirlerine karışmadan yaşamalıdır.⁶⁰¹ Herder çoğunlukla soy ve halk kavramlarını birlikte kullanırken ırk kavramını kullanmaz. Herder'in içinde olduğu çağda ırk kavramı henüz kuramsal çerçeveye oturmamıştır. Ama düşüncelerinin; etnik birliğin korunması, halkın saflığının bozulmaması, her halkın kendi hümanitesine sahip olduğu, genetiğin insanları farklılaştırdığı, değerlendirdiği bazı halkların fiziksel özelliklerini ayrıntılı açıklayarak ırkçılık ve vahşilikten söz etmesi gibi yönleriyle ırkçı öğretiyeye yaklaştığı görülecektir. Aynı şartlarda yaşayan iki farklı insan soyu farklı hümaniteye sahip olabilir. Yine de kan saflığını ve özerkliğini koruma, kendi hümanitesine sahip olma görüşleri kendisinden sonra gelen özellikle Hitler'i etkilemiştir. Bir halkın birliğinin kaynağı kan, dil, tarih ve hümanitedir diyerek kendisinden sonraki siyasi yönelimleri doğrudan etkilemiştir.⁶⁰² Herder insanların fiziksel ve kültürel özelliklerinden bahsederken sıklıkla zenci, vahşi, ilkel gibi ırkçılığı imleyen ifadeler kullanmıştır.

Herder'in erken dönem eserlerinde açıkça olmasa da ırk kuramını destekleyen bazı ifadeleri vardır. Ruhun ve bedenin güzelliği ilişkisini değerlendirdiği ilk dönem yazısında, doğa eğer bir yerde güzel beden üretilmediyse güzel ruhlara da olmaz, demiştir. Zencilerin sadece dudaklarıyla değil hem beden hem de ruhen maymunların kardeşi olduğunu yazmıştır. Soğuk bölgelerdeki halklar ona göre çirkindir. Bununla beraber Herder'in beden ve zihin olarak iyi halkların ılımlı iklimde yetişeceği teorisi, Avrupalıların doğuştan üstün olduklarını savunmak için kullanılmıştır. Ayrıca halkın benzersizliği ve soy yapısına, göçlerin ve yabancı karışımların zarar verdiği düşüncesi de ilk dönem eserlerinde bulunmaktadır. Bu ifadeler Nazi ideolojisini desteklemek için elbette kullanılabilir.⁶⁰³ Herder düşüncesinde doğa, fiziksel çevre, iklim halkların karakterini belirlemede çok fazla ön plana çıktığı için, kalıtsal olarak halkların

---

⁶⁰⁰ Herder, *Tarih Felsefesi*, 304.

⁶⁰¹ Herder, "Letters for the Advancement of Humanity (1793-7) – Tenth Collection", 384-385.

⁶⁰² Sevim, *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder*, 320-321.

⁶⁰³ Sikka, *Herder on Humanity and Cultural Difference*, 129.

karakterine yaptığı vurgu gözden kaçmıştır. Doğayla, iklimle, bazı şartlarla edinilmiş özellikler zamanla kalıtsal hale gelmiştir.⁶⁰⁴ İklim ve coğrafya halkların fiziksel ve zihinsel doğasını belirlemede ana unsurlarken, baştan beri belirledikleri özelliklerin bir kısmı bir süre sonra kalıtsal hale gelir ve böylece doğuştan gelen özelliklere dönüşür.⁶⁰⁵

Kant, insan türünün tüm ırkları içinde barındırdığını söylemektedir. İnsan ırkları, farklı koşullar altında farklı potansiyel geliştirmiş veya sahip oldukları potansiyelleri kaybetmiştir. Sonuç olarak bu potansiyeller, yaşadıkları bölgeye uygun olarak kalıtsal özellik haline gelmiştir. Herder'in hiçbir halkın; hümanitesiz olmadığını, insanlık, akıl ve dil açısından eksik olmadığını ancak farklı halkların bu kapasiteleri farklı düzeyde gerçekleştirdiklerini söylemesi, Kant'ın insan ırkları ve potansiyelleri ile ilgili söylediklerine tamamen zıt değildir.⁶⁰⁶ Herder'in bu konudaki düşüncelerinin, Kant'tan temel farkı onun insanların farklı ırklardan geldiğini kabul etmemesidir. Herder'in karşı çıktığı durum, ırk tanımlamasıyla sabit insan doğalarının arasında net ayrımlar yapılmasıdır. Oysa ona göre farklılıkların kriterleri çok ve değişkendir. Herder'in insan tiplerinin farklılıklarında sadece fiziksel değil, bilişsel ve karaktere ait özellikler olduğunu da düşünmüştür. 1934'te Nazi gazetesi *Völkischer Beobachter*'de, ırklar arasındaki sadece fiziksel farklılıkların olmadığını, kalıtsal ruh farklarının da araştırılması gerektiğine dair haberler çıkmıştır. Nazi döneminde de, öncesinde de insanların fiziksel bazı özelliklere göre kategorilere ayrılmasına pek itiraz edilmemiştir. Ancak Herder'in fiziksel özelliklerin yanında, bilişsel ve karakter bakımından yaptığı vurgular önemli ölçüde etki yaratmıştır.⁶⁰⁷

Herder'in düşüncelerinin doğrudan ırkçılığa vardığını açıkça söyleyenlerin başında Collingwood geliyor. Collingwood, Herder'in insan yaşamını, insanın yaşadığı coğrafi konumla sıkı bir ilişki de değerlendirdiğini söyler.⁶⁰⁸ Collingwood'a göre, Herder insanı doğal bir varlık olarak çeşitli ırklara bölünmüş olarak değerlendirir. Çünkü insanların her bir toplumsal birlikteliği, yaşadığı coğrafi çevreyle yakından ilişki içinde ve dahası içinde bulunduğu çevreye göre fiziksel ve zihinsel olarak özgün olarak biçimi belirlenmiştir. Fakat her ırk, Herder'in dediği gibi biçimlendiğinde, çevresiyle doğrudan

---

⁶⁰⁴ Sikka, *Herder on Humanity and Cultural Difference*, 133.

⁶⁰⁵ Sikka, *Herder on Humanity and Cultural Difference*, 134.

⁶⁰⁶ Sikka, *Herder on Humanity and Cultural Difference*, 139.

⁶⁰⁷ Sikka, *Herder on Humanity and Cultural Difference*, 146.

⁶⁰⁸ R.G. Collingwood, *Tarih Tasarımı*, çev. Kurtuluş Dinçer (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2019), 123.

kurduğu ilişkiyle değil artık doğuştan getirdiği nitelikleriyle kalıcı olarak belirlenmiş kendine has bir hümaniteye sahip insan tipi olmuştur.⁶⁰⁹ Farklı ırklara mensup insanların, hissetme ve inceleme yetileri birbirinden farklıdır; bunun yanında hümanite, mutluluk ile ilgili düşünceleri, yaşamdaki amaçları da kendilerine özgüdür. Farklı ırklara ayrılmış olsa da insan, kendisinden daha yüksek bir insanın tarihsel olarak, durağan kalmanın aksine süreç içinde daha yüksek bir insan ırkının doğduğu kökendir. Avrupa coğrafya ve iklim özellikleri bakımından insanın bu tarihsel yaşamının doğduğu yerdir ve insan sahici olarak yalnızca burada tarihseldir. Çin, Hindistan veya Amerika yerlilerinde tarihsel ilerleme yoktur, sadece eski yaşam biçimlerinden farklı veya yeni yaşam biçimlerinin yerini aldığı değişimler vardır. Bu nedenle Avrupa, insan yaşamı olarak ayrıcalıklı bir bölgedir.⁶¹⁰ Collingwood, Herder'in bu düşüncelerine bakıldığında dağınık ve aceleci olduğunu; sınamadan, analogi ile sonuçlar ürettiğini, kendine karşı eleştirel olmadığını söyler. Bu nedenle Collingwood, Herder'in düşüncelerinde önemli bir nokta olan insanın farklı hümanitelere sahip olmasından dolayı farklı ırklardan da olduğu görüşüyle incelenmesini önerir. Ona göre bu görüş üzerinde, tekrardan düşünmeden kabul edilmemelidir.⁶¹¹

Herder, Collingwood'a göre insanların farklı niteliklere sahip olduğunu, insanın tek bir doğaya değil farklı doğalara sahip olduğunu sistemli olarak ilk olarak ortaya koyan düşünürdür. İnsanın bu doğasının coğrafya ve iklime bağlı olmadan kendine özgü olduğunu belirttiğini söyler. Farklı bir doğaya sahip insanlar, farklı insanların yaşadığı coğrafyaya yerleştirildiğinde o coğrafyayı farklı biçimde kullanarak farklı bir uygarlık geliştirecektir. Genel bir insan doğası yerine, farklı farklı ve kendine özgü insan doğasının tarihteki belirleyici olgu olmasının Herder'e göre nedeni budur. İnsanın farklı olan bu doğal özelliklerinin, Herder her insan ırkına özgün olarak olduğunu söylüyordu. Yani farklı ırktan insanların farklı ruhsal yetilere sahip olduğunu kabul ediyordu.⁶¹² İnsan doğası, her yerde tek ve kolayca bilinecek tek bir doğa değil; kendine özgü farklı durumlarda farklı olarak belirlenmesi gereken bir şeydir. Herder'in de sorun olarak ele aldığı bir olgudur bu. Her ırk kendi içinde değişmeyen ve kendine özgü ruhsal özelliklere sahiptir. Aydınlanmanın tek bir insan doğasına açıkça başkaldırı olan bu

---

⁶⁰⁹ Collingwood, *Tarih Tasarımı*, 124.

⁶¹⁰ Collingwood, *Tarih Tasarımı*, 124-125.

⁶¹¹ Collingwood, *Tarih Tasarımı*, 125.

⁶¹² Collingwood, *Tarih Tasarımı*, 125.

görüŖ, farklı farklı ama kendi içinde sabit insan doğaları olduğunu savunuyordu. Bu durum tarihsel değildir, tarihin bir dönemine aittir. Burada bir halkın tarihsel deneyimi olarak halkın salt değişmez karakteri görülmüştür. Collingwood, Herder'in bu düşüncelerinin bugün için önlem alınması gerektiren kötü sonuçlar doğurduğunu söyler. Uygarlık fikrinin ırka dayalı olduğu düşüncesi bilimsel olarak saygın değildir artık. Herder'in bu kuramını günümüz için; bir ulusun gurur veya nefretinin uyduruk bir özrü olarak görülebilir. Avrupalı ırkın, kendine ait erdemleri kendi dışındaki insanlara egemen kılmasına uygun, İngiliz ırkının emperyalizmi doğuştan ödev olarak görmesini, Almanya'da Almanların saflığının kendi kültürlerinin saflığı için zorunlu gören bir ırkın tasarımını hem bilimsel hem de siyasi olarak çok kötü sonuçları doğurduğu görülecektir. Fizik ve kültürel antropolojinin farkını biliyoruz, fakat bu iki farklı antropoloji türünün bilerek veya bilmeyerek karıştırıldığında sonuçlarının kötü, katlanılmaz ve yanlış olduğu görüldü. Bu nedenle Collingwood'a göre Herder'in hümanite kavramı ile ortaya koymuş olduğu bu öğreti tehlikelidir.⁶¹³ Herder'in hümanitelerin ve ırkların farklılığı ile ilgili bu düşünceleri ırkların yalnızca özgün ve farklı olduğu fakat bu hümaniteler ve ırklar arasında bir üstünlüğü düşündürecek bir kuram olmadığı savunulması, bu kuramın her insan doğasına ayrı bir mutluluk, yaşam ve tarihsel gelişme ilkesi olduğunun söylenmesi; farklı halkların kendilerine özgü siyasi anlayış, ahlaki erdemler olarak iyi ve kötü olarak ayıramayacağını düşünülmesi ve tüm bu değerlerin mutlak olarak değil o halka özgü olarak iyi olduğunun savunulmasının Herder'in meşru bir yorumu olmazdı. Çünkü Herder için farklı insan doğalarının farklı yaşamsal ve toplumsal özellikleri onların tarihsel deneyiminden değil; doğuştan ve ruhsal özelliklerinden kaynaklanır. Collingwood, Herder'in farklılıkları açıkladığı kuramında, örneğin Ortaçağ ve Rönesans kültürünün farklılığını tarihsel olarak ele almadığını belirtir. İki dönemdeki insanları Arılar topluluğu ile karıncalar topluluğu gibi iki farklı doğa olarak görür. İnsan doğası ve hümanitesini bölünmüş bir tasarım olarak yine de insan doğası ve hümanitesi olarak ele alınması sorunlu görülmektedir. Bu sorun Collingwood'a göre, Herder'in ırk kuramını meşru kabul ettiğimizde, Nazilerin yasalarını kabul etmemiz gerekecektir.⁶¹⁴

---

⁶¹³ Collingwood, *Tarih Tasarımı*, 126.

⁶¹⁴ Collingwood, *Tarih Tasarımı*, 126-127.

Montesquieu hem antisemitik hem de negrofobikti. Rengin insan doğası için bir ölçüt olmasını doğal karşılıyordu. Dahası her şeyi bilen bir Tanrı'nın siyah ve çirkin bir bedene ruh yerleştirmeye tenezzül etmeyeceğini açıkça söylemiştir.⁶¹⁵ Montesquieu'nun birçok burjuva filozofunun üzerinde etkisinin olması yanında Herder üzerinde de önemli bir etkisi olmuştur. Dover'a göre Herder, farklı milletlerin doğadaki farklılıkları yansıttığını ve milli ruhun milletin geçmişten gelen ve kendine özgü bir güç olduğunu savunan filozofların düşüncelerini dayandırdığı filozof olmuştur. Milli ruhun gücünün kaynağı Herder'e göre hümanite ve kültürdü. Herder'de kültürün kaynağı başlangıçta çevresel daha sonra da ırksal olarak belirlenmiştir. Milli kültür ve hümanite saldırgan bir hal aldığında kaçınılmaz olarak ırkçılığa dönüşmektedir. Bu mücadeleler zamanla mistik bir nitelik kazanır. Onun düşüncelerinin Alman ırkının üstünlüğünü her şeyin üstünde gören bir anlayışın sloganı olan Deutschland uber alles'e dönüştüğünü söylemekten öte; bu sloganın ve içerdiği anlamlar onun felsefesinin temelinde görünmektedir.⁶¹⁶ Herder'in insan doğasının farklılıklarından, bazı halkların ilahi olarak belirlenmiş üstünlüklerinden bahsetmesinin, ulusal üstünlüklere doğru ilerlemesi kaçınılmazdır. Dover'a göre bu üstünlüğün rotası Avrupa'ya çıkmaktadır.⁶¹⁷ Bazı ulusları biçimsel ve ruhsal olarak yücelten Herder, bunu ilahi ve doğal olarak açıklıyordu. Böylece bir ulus, diğerleri üzerinde yararlı bazı faaliyetler yürütebilmesinin önü açılmış oluyordu. Zencilerin, Avrupalılar için hiçbir şey icat etmediğini, Avrupa'yı geliştirmek veya fethetmek için hiçbir düşünceye kapılmadığı açıkça söylemiştir. Herder ayrıca, Avrupa'nın dinini, sanatını, bilimini kendi kültüründen, iyi biçimlendirilmiş insani doğasından aldığını düşünmekteydi. Herder'e göre bu duruma diğer tüm ırklardan fazla Almanların faydası olmuştur.⁶¹⁸ Herder, Yahudiler ile ilgili de iyi konuşmamıştır. O, Yahudilerin yönettiği bir bakanlığın ve herhangi bir kurumun kurutulamayan bir bataklık olacağını iddia etmektedir. Yahudiler sanatta beceriksizdir, denizci bir halk olmayı becerememişlerdir, zihinleri özgürlük yerine köleliğe uygundur ve kendi topraklarında hiçbir zaman olgunluğa ulaşamayarak parazit bitkiler gibi kalmışlardır.⁶¹⁹

---

⁶¹⁵ Dover, "The Racial Philosophy of Johann Herder", 125.

⁶¹⁶ Dover, "The Racial Philosophy of Johann Herder", 126.

⁶¹⁷ Dover, "The Racial Philosophy of Johann Herder", 127.

⁶¹⁸ Dover, "The Racial Philosophy of Johann Herder", 128.

⁶¹⁹ Dover, "The Racial Philosophy of Johann Herder", 129-130.

Herder, Rouche tarafından da ırkçı bir düşünür olarak kabul edilmiştir. Ona göre Herder, kültürel milliyetçiliğin kurucusu olmanın yanında ırkçılığın da kurucularından biridir. Hatta Gobineau'nun öncüsü olarak kabul edilebilir. Çünkü Herder, ırkların karışımını bir gerileme olarak görmektedir. Farklı ırkları biçimsel olarak küçümsemesi, farklı ulusları çirkin olarak nitelendirmesi ve düşmanca tavrı onu ırkçılığın savunucusu yapmaktadır. Rouche, Herder'i edebiyatta Bismarck'ın, siyasette ise Hitler'in öncüsü olarak kabul etmektedir.⁶²⁰

Herder ile ilgili yapılan çalışmalarda onun, Alman Romantizminin halk kavramını etkilediği ve bu etkinin süreç olarak nasyonal sosyalizmin ırkçı ideolojisi ile sonuçlandığı görüşü karşımıza çıkmaktadır.⁶²¹ Herder, hümanist bazı düşüncelerinin Yahudi düşmanlığına vardığı ve ırkçılığı desteklediği gerekçesiyle eleştirilmiştir.⁶²² Amacı ve rüyası; Alman ruhunu uyandırmak, devletin siyasi birliğini sağlamak ve her Almanın kendini Alman gibi hissetmesini sağlamak olan Herder'in nasyonal sosyalizmin öncüsü olarak görülmesi normaldir.⁶²³ Herder üstün ırk düşüncesine karşı olduğu ortadadır ancak bir milletin başka milletle karışmasına karşı olması Hitlerle benzer bir düşüncedir. Herder, halkın öz davranışlarını ve hümanitesini bozacağı için buna karşıdır. Burada filozofun modern ırkçılığı desteklediği görüşlerini irdelemek gerekir. Herder, farklı etnik kökendeki milletlerin birbirine karışmasını kabul etmez. Irkların saflığı ile bağlantılandırılan bu görüşler, onun milleti ırkla değil etnik olarak değerlendirdiğini göz ardı etmiştir. Bütün insanları biyolojik olarak aynı gören filozof, onları kültürel olarak ayırıyor ve aralarında bir üstünlük olduğunu reddediyordu.⁶²⁴ Herder bir halkın diğerine meydan okumasına, sorgulamasına karşı çıkmamıştır. Karşı çıktığı şey bunun Avrupa'nın tekelinde olduğu düşüncesiydi.⁶²⁵ Dolayısıyla biyolojik temelli ırk anlayışı ve hümanitelerin üstünlüğü, karşılaştırılması Herder düşüncesinde doğrudan yoktur. Herder, Hitlerin yaptıklarını felsefi olarak temellendirme çabasından nasibini almış görünmektedir.

Antisemitizm eski çağlarda biyolojik temelli değil hem ulus hem de din temelli olarak gelişmiştir. Bu bakımdan antisemitizmin 'arı ırk' üstünlüğü ile birlikte Yahudilerin

⁶²⁰ Dover, "The Racial Philosophy of Johann Herder", 132.

⁶²¹ Sevim, *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder*, 343.

⁶²² Sevim, *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder*, 346.

⁶²³ Sevim, *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder*, 372.

⁶²⁴ Sevim, *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder*, 352-353.

⁶²⁵ Bernasconi, *Irak Kavramını Kim İcat Etti?*, 136.

aşağı bir ırk oldukları düşüncesiyle dini ve ulusal temellere biyolojik kabuller de eklenmiş ve antisemitizm ideolojisi tam anlamıyla Naziler döneminde ırkçılık olarak temellenmiştir.⁶²⁶ Yeni ırkçılık olarak adlandırılan ve ırkçılığı biyolojik temelden, kültürel temele taşıyan anlayış bugüne hâkimdir. Yeni ırkçılıkta aşılamayan şey etnik köken ve kültürdür. Tembellik, geri kalmışlık, aptallık gibi nitelikler artık kültürel olarak belirlenir ve yeni bir ırkçılık olarak değerlendirilir. Bu ırkçılık kültürel farklılıkları temel aldığı için kültürel ırkçılık, yeni ırkçılık gibi yeni kavramsallaştırmalarla karşımıza çıkar.⁶²⁷ Herder'in hümanite düşünceleri, tüm Almanları bir araya getirmeyi kendine amaç edinen nasyonal sosyalist ideolojinin elde etmek istediği hedefler için kullanılmıştır. Bu noktada II. Dünya Savaşı'na neden olan bakış açısını Herder ile temellendirmek, suçu işleyenlerin sorumluluğunu azaltma çabası güder. Nasyonal sosyalizmin kaynağı aranırken Hitler'in yaptıkları değerlendirildiğinde önce çıkan görüşlerden birisi olan biteni Alman halkından ayrı görme çabası bir diğeri ise Hitler'in bizzat Alman tarihinin bir sonucu olduğu görüşüdür. Alman ırkının saflığı, devletin birliği, efendi ve üstün halk düşüncelerinin kaynağı Alman Romantizmi ve idealist felsefesinde aranır. Bu noktada halk kavramını kullanan ve halkların hepsinin kendi kültürlerini varlıklarını koruması gerektiği fikrini savunan Herder, nasyonal sosyalizmin ortaya çıkmasında rolü olduğu fikri önümüzde durmaktadır.⁶²⁸ Herder bir yandan insanların bir tek tür olduğunu söylerken diğeri bir yandan farklı halkların birbirine karşısının halkların özgünlüğünü bozacağı görüşündedir. Bu düşünceleri, Nasyonal sosyalist ideolojiye götürmek son derece normaldir. Zira Herder, Almanların, başka halklarla karışıp soyluluğunu kaybettiğini de söylemiştir. Herder'in kültürlerin ve halkların yabancılaşmasına karşı oluşu, Almanlara uygun sanat etkinliklerini savunması nasyonal sosyalizmin siyasi ve ırk anlayışlarına uygun görüşler olarak değerlendirilebilir.⁶²⁹ Her halkın kendi içinde değerli olduğu, etnik birliği savunduğu düşünceleri Avrupa'daki 19. yüzyılda olan milli uyanış savaşlarını temellendiren görüş olduğu açıktır.⁶³⁰ Çünkü farklı hümanite, kültür ve yaşam tarzına sahip olan halkların bağımsız yaşaması fikrinin ucu açıktır. Çok küçük halklar, kabilelerin bağımsızlık ve devlet kurma görüşlerinin sınırı ne olacaktır? Bu düşünceler Avrupa'daki milli uyanış

---

⁶²⁶ Özbek, *Teori ve Pratikte Irkçılık*, 55.

⁶²⁷ Özbek, *Teori ve Pratikte Irkçılık*, 115.

⁶²⁸ Sevim, *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder*, 343-344.

⁶²⁹ Sevim, *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder*, 350-351.

⁶³⁰ Sevim, *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder*, 352.

ve Balkanlaşma sürecinin felsefi temelini oluşturur. Herder'in etkisi ile o coğrafyadaki küçük devletler ortaya çıkmıştır. Herder'in hümanite ve halk görüşleri ile bağımsızlık mücadelesi Balkanlarda acı bir sonuç doğurmuş ve yoğun isyanlar ve savaşlar olmuştur. Kültürel ve siyasi krizler istikrarı bozmuş ve sürekli yeni milli görüşler üretmiştir.⁶³¹

Herder'in bazı kavimler hakkında dikkat çeken düşünceleri vardır: Asya'da yaşayan Moğolların yaşadıkları bölgedeki coğrafi şartlar ve doğanın bu şartlara sadık kalarak onları yapılandırması ile o bölgedeki göçebe yaşayanlar kolaylıkla yırtıcı akbabalara dönüşebiliyorlar.⁶³² Çinliler, Moğolların istilasını ve etkileri ile ayak ve kulaklarının doğal gelişime aykırı şekil bozukluğunun meydana gelmesi ile çirkinleşmişlerdir. Bu çirkinlik kalıtsal bir hale gelmiştir. Çinlilerin; despot yönetimlerinden, ülke nüfusunun çok olmasından, bedensel olarak organları arasındaki uyumsuzlardan dolayı süslendikleri söylenebilir.⁶³³ Tataristan ile sınırları olan Asam Krallığı'ndaki insanlar, ilkel beslenme ve çıplaklıklarıyla ilkel bir kavmin barbarlıklarını temsil eder.⁶³⁴ Hintliler şiire, sanata, bilime yeteneklidir ve fiziği en güzel huy olarak en yumuşak, yüz hatları ve yürüyüşleri hoş ve çekici olan insanlardır.⁶³⁵ Perslerin ataları dağlı ve çirkin olmalarına rağmen dış saldırılar ve etraflarında asil ve güzel insanların yaşamasından dolayı güzel ve asil bir karaktere sahiptirler. Çirkin kavimlerin görünüş kusurlarını örtmek için kullandığı süs eşyalarını, Persler güzelliklerini öne çıkarıp sergilemek için kullanırlar.⁶³⁶ Türkler aslı çirkin bir kavimdir. Geniş bölgeleri fethettikleri için oralardaki güzel soylarla ilişkilerinden dolayı güzel ve asil bir hal almıştır.⁶³⁷ Göçebe olarak dağlarda ve çöllerde yaşayan Türkmenler en iyi iklimde bile çirkin bir kavim olarak kalmıştır.⁶³⁸ Görüleceği üzere; Herder her ne kadar sömürgeciliği ve ırkçılığı reddetse de düşüncelerindeki çelişkiler, vahşiliğe ve ilkelliğe sürekli yaptığı atıflar Avrupalıların medeniyet götürmek için sığındığı bahaneyi reddedecek şeyleri ortaya koymuyor. Özgürlükten ve akli kullanmaktan uzak toplumların hümaniteye ulaşmalarının yolu böylece meşrulaştı.

Hümanite kültürlerin, halkların birbirleriyle ölçülmesi ve karşılaştırılması için ortaya koyulmuş bir kavram değildir. İnsan türünün tek bir tür olduğu fakat farklı yapılarda

---

⁶³¹ Sevim, *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder*, 416-417.

⁶³² Herder, *Tarih Felsefesi*, 187.

⁶³³ Herder, *Tarih Felsefesi*, 188.

⁶³⁴ Herder, *Tarih Felsefesi*, 188-189.

⁶³⁵ Herder, *Tarih Felsefesi*, 190.

⁶³⁶ Herder, *Tarih Felsefesi*, 191.

⁶³⁷ Herder, *Tarih Felsefesi*, 192.

⁶³⁸ Herder, *Tarih Felsefesi*, 192.

hayatlar yaşadıkları ve kendilerine ait ideleri olduğunu ortaya koyar.⁶³⁹ Hümanite kavramıyla Herder, bir halka ilerleme veya gelişme adı altında müdahale edilmesine karşı çıkmayı düşünmüş gibidir. Bunun aksi durumda bir halk kendi hümanitesine uzak düşecektir.⁶⁴⁰ Herder'in çoğulcu bakışı, çeşitliliğe vurgusu hümanite kavramı ile beraber değerlendirildiğinde ırk kavramını kullanmamasına rağmen ırkçılığa sapma tehlikesi vardır.⁶⁴¹

---

⁶³⁹ Bernasconi, *İrk Kavramını Kim İcat Etti?*, 130.

⁶⁴⁰ Bernasconi, *İrk Kavramını Kim İcat Etti?*, 131.

⁶⁴¹ Bernasconi, *İrk Kavramını Kim İcat Etti?*, 133.

SONUÇ

İnsan sahip olduğu bireysel ve kültürel karakterini yaşadığı aile ve toplum içerisinde kazanmıştır. Bu nedenle her insan kendi aile, toplum ve kültürünü diğerlerine oranla daha doğru ve üstün kabul etme eğilimindedir. Toplumlar veya insan gruplarının birbirleriyle ilişkileri ve insanın kendi toplumsal grubunu diğerlerine oranla daha gelişmiş ve üstün görmesi etnosentrik düşüncenin doğmasına yol açmıştır. Bu anlamda insanlığın ilk dönemlerinden beri etnosentrik düşünceye rastlanmaktadır. Etnosentrizm bir toplumun veya insan grubunun kendi inancını, etnik kökenini kısacası toplumsal tüm niteliklerini diğer insani topluluklardan üstün olduğunu savunan bir kavramdır. Önyargı kavramından farklı olan etnosentrizm temel olarak kendi kültürünü diğerlerinden üstün görme ve yüceltme duygularını kapsar. İnsan kendi kültüründen başka kültürleri tam olarak tanıyamadığı zaman kendi kültürel ve ahlaki normlarını kesin ve doğru olarak kabul eder.

İnsanlar toplumsal, kültürel, ekonomik açıdan kendilerini sınıflara ayırma eğilimi taşırlar. Biyolojik olarak yüksek oranda genetik benzerlik taşımasına rağmen insanlar; kültürel farklılıklarını üstünlük olarak görmektedirler. İnsan tarihinin ilk dönemlerinde insanlarda, benmerkezci yaklaşımla kendilerini yabancılara karşı üstün görme tavrı görülmektedir. Kendi etnik kökenini üstün gören toplumlar daha ilk çağlardan beri küçük gördükleri insanları köleleştirmiştir. Köleleştirdikleri insanların özgürlüklerini kısıtlamanın yanında onların insani akıl ve yetilerinin de eksik olduğuna dair bir inanç da vardır. Coğrafi keşiflerle beraber Avrupalı olmayanlara olumsuz bakış etnik kökene dayandırıldı ve ırkçılık giderek yaygınlaşmaya başladı. Hümanizm ve Rönesans dönemiyle beraber artan etnik merkezci ve ırkçı tavırlarla beraber kolonyal faaliyetler meşrulaştırıldı. Nihayet 17. ve 18. yüzyılda ırkçılık, sömürenlerle sömürülenleri birbirine bağlayan meşru bir tavır haline geldi. Sömürülen halk kötü ve değersizdir, etnik köken olarak Avrupalılardan daha aşağıdır. ırkçılıkla ilgili bugünkü çalışmalar; evrimsel olarak ırkların mümkün olmadığını, biyolojik ve kültürel çeşitliğinin ırkçılığı aklamadığı ortaya koymuştur. ırkçılık etnosentrizmin biyolojik zemine taşındığı bir ideoloji olarak görülebilir.

Kolonyalizm başka insanların topraklarını ve zenginliklerini ele geçirmek ve yönetmek anlamına gelen bir ideolojidir. Sömürgeci devletler sömürgeleştirdikleri yerlere

medeniyet götürdüklerini iddia ederler. Bundan dolayı kolonyalizmin ortaya çıkması için olmazsa olmaz koşullar diğerkültürleri medeni olarak kabul etmemek ve küçük görmektir. Sömürgeleştirmekte ki asıl amaç ekonomiktir. Özellikle coğrafi keşiflerle ekonomik olarak başlayan sömürü faaliyetleri Avrupa'nın kendi kültürel ve toplumsal yaşamlarını sömürge insanlarına dayatmasıyla sonuçlandı. Böylece yerel halk asimile olurken büyük bir kısmı köleleştirildi. Hümanizm, bilimcilik ve aydınlanmacı ideolojileriyle Avrupalılar; Asya ve Afrika'yı sömürgeleştirdi ve uzun yıllar oralardaki zenginlikleri kendi yurtlarına taşıdı. Avrupalılar Aydınlanma dönemini hazırlayan yıllarda ve Aydınlanma döneminde sömürgeleştirdikleri yerlerde yaşayan yerli halkı vahşi, barbar ve kötü göstererek, etnosentrik ve ırkçı politikalarla her türlü kolonyal faaliyetini meşrulaştırmak istemiştir. Bunda da büyük oranda başarılı olmuştur. Avrupalılar, sömürgeleştirdiği yerlerdeki insanlara şiddet ve işkence uygulayarak onları kontrol altında tutmuş; yerli halkın sefalet ve cehalet durumunu sürekli kılarak kendi varlığını da zorunlu kılmıştır. Bu şartlarda etnosentrizm ve ırkçılık zemininde kolonyal faaliyetler doğal bir hal almıştır.

Batı kendini merkeze alan bir bakış açısıyla Doğu'yu yargılama eğilimindedir. Böylece Doğu toplumları ve ülkeleri, Avrupa'ya göre daima geri kalmıştır. Doğu, Avrupa merkezci bakışla değerlendirildiğinde; daima ilkeliliği ve vahşiliği temsil etmiştir. Avrupalılar kendilerini merkeze alarak Doğu toplumlarına yaklaşmış ve onları sömürgeleştirmiştir. Sömürgeleştirilen yerlerdeki insanlar fiziksel özelliklerine göre değerlendirilmiş ve daha aşağı görülmüştür. Böylece yerli halkı, kendilerine benzetmek için her şeyi yapmışlardır.

Avrupalı devletler yayılmacı bir ekonomik politikaya sahiptir. Bu yayılmacı politikanın kapitalizmle doğrudan bir bağlantısı vardır. Kolonyalizm, kolonileştirdiği yerli halkı ekonomik olarak da kapitalistleştirmiştir. Böylece kapitalizm, kolonyalizmin bir bileşeni olmuştur. Sömürgeleştirilen halkın tüm zenginliğine el koyan kolonyalistler, yarattıkları dünya pazarında bu zenginliklerin ticaretini yapmışlardır. Kolonyalizm öncelikle etnosentrik ve ırkçı bir ideolojiyle beraber kendi gibi olmayanları ötekileştirmeye ihtiyaç duyar. Ötekileştirme ilk başta kendi gibi olmayan toplumlara önyargılı bir bakıştan doğar. Avrupalı kendi toplumunu merkeze yerleştirmiş ve diğerlerini ötekileştirerek farklılıkları üstünlük olarak görmüş ve onları kendinden daha aşağı bir seviyeye yerleştirmiştir. Ötekileştirme temelde öğrenilen ve toplumsal bir

edimdir. Yani biz ötekileştirmeyi sonradan ve toplum aracılığıyla öğreniriz. Her toplumun çeşitli davranış kalıpları vardır. Bu davranış kalıpları önyargıları, ön yargılar ise etnosentrizmi doğurur. Etnosentrik tavır aşırıya kaçtığında ırkçılık ve sömürgeciliğe varmaktadır. Etnosentrizm hem yerel hem de modern toplumların davranış biçimlerine yansımıştır. Kendi kültürel pratiklerini önyargıdan daha güçlü bir şekilde başka topluluk ve kültürlerle dayatmak ırkçılık ve sonrasında kolonyalizm ile sonuçlanmaktadır. Ayrıca insanların kendi etnik kökenini ve kültürünü diğer milletlerden üstün görmesi milliyetçilik ve faşizme varabilmektedir.

İrk kavramı insanların biyolojik temelde, özellikle de deri renkleri temel alınarak bir üstünlük-aşağılık sıralamasıyla etnik kökenlerine göre sınıflandırmaları olarak belirir. İrk kavramının kuramsal çerçevesi Aydınlanma döneminde belirlenmiştir. İrkçilik bir ideoloji olarak sömürgecilik döneminde belirlenen ve kapitalist sistemin köle emeğini sömürmeyi ve kullanmayı meşrulaştırmak için kullanılan bir kavramdır. Böylece ırkçılık, sömürgeciliğin bir parçası ve meşrulaştırıcı ideolojisi olmuştur. İrk kavramını açık bir biçimde Kant'ın kullandığına dair genel bir eğilim vardır. Kant, insanın siyah olmasıyla aptal olması arasında bir bağ kurmuştur. İnsanları deri rengini temel alarak Beyaz ırk (race of Whites), Zenci ırk (Negro Race), Hun (Moğol ya da Kalmuk) ırkı ve Hindu ırkı olarak dört ırka ayırmıştır. Avrupalıları diğer ırklardan üstün görme düşüncesi hâkim görüş olmuştur. Antisemitizmin, ırkçılığın belirlendiği bu çağda yaşayan Herder, bu düşüncelere karşı çıkararak insanın tek bir tür olduğunu söylemiştir. Herder, aydınlanmayı eleştirmiş, sömürgecilik ve Avrupa-merkezciliğe karşı çıkmış ve özellikle Kant'ın ırk görüşlerini reddetmiştir. Fakat Herder'in düşünceleri kendi döneminde ve sonrasında farklı yorumlanmıştır. Avrupa-merkezciliğe yaptığı eleştiriler, sömürgeciliğe karşıtlığı ortadayken görüşlerinin ırkçılığa vardığı, Nazilere ilham olduğu da savunulmuştur. Herder'in böyle yorumlanmasında ve genel olarak felsefesinin temelinde hümanite kavramı bulunmaktadır. Hümanite kavramı, tarih, insan doğası, toplum ve insanı insan yapan etkinliklerin merkezinde yer alır.

Herder, Aydınlanma döneminde tarih felsefesi alanında yazdıklarıyla ön plana çıkmaktadır. Aydınlanma döneminde, ilerleme ve insanlığın tarihsel süreçte geliştiği fikri genel kabul görmüştür. Bu dönemde akıl her alanda temel alınmıştır. Herder ise aklın, tarihten ayrı değerlendirilemeyeceğini söylemiştir. Ona göre aydınlanmanın evrensel insan modeli soyutlama olarak kalacaktır. Herder'e göre tarihte süreklilik ve

tekrarlanan yasalar yoktur. İnsanın ve ait olduğu toplumun içinde bulunduğu her çağda tarihin temel ilkesi ve belirlenimi değişmektedir. Dolayısıyla tarih çizgisel bir ilerleyişe tabi değildir. Bu nedenle Aydınlanma dönemi insanlığın en yüce ve en gelişmiş dönemini temsil etmemektedir. İlerleme mutlak kabul edildiği takdirde insanlığın geçmişi küçümsenecektir. Herder bu anlayışa karşı çıkmaktadır. Aydınlanma döneminde bir kültür değerlendirilirken mutlak ve rasyonel ölçütler kullanır. Bu ölçütler Avrupa'nın kendi insanlık değerleridir. Herder bu ölçütlerin evrensel ve mutlak olmasının aldatmaca olduğunu, Avrupalıların ilkel olarak nitelendirdiği halkları sömürgeleştirmeyi meşrulaştırmak için bu ölçütleri öne sürdüğünü savunmaktadır. Ona göre Avrupalı devletler kendilerini modern değerlerini ilkel olarak göstererek emperyalist politikalarla hareket etmiştir. Bunun içinde kendi insani değerlerine göre, diğer insanları ve toplumları değerlendirmiş ve bu değerleri ilkel olarak gördüğü topluluklara dayatmıştır. Herder, burada örtülü bir etnosentrizm eleştirisi yapmaktadır. Sömürgeciliğe ve emperyalizme ise doğrudan karşı çıkmıştır.

Herder, insanın doğası gereği dik yürüyen bir varlık olduğunu söylemektedir. Bu özellik bir tek insanda bulunur. İnsan Herder'e göre dik duruşu ve yürüyüşü nedeniyle konuşabilmektedir. İnsanın konuşma becerisi, onda aklın ve düşünmenin gelişmesinin nedenidir. Akıl doğuştan var olan değil, edinilmiş bir yetidir. İnsan akli kullanmayı öğrenmekle ve sahip olduğu potansiyelleri ortaya çıkarmakla yükümlüdür. İnsan doğasında bulunan yetileri ortaya çıkarmak için mücadele etmeli ve doğasını mükemmelleştirmek için çabalamalıdır. Kendini gerçekleştirmek için çabalayan insan bunu ancak ait olduğu toplumda, dönemde ve iklimde başarabilir. Herder'in iklimden kastı coğrafi şartların yanında, insanı belirleyen topluma ait kültür, eğitim, sanat, din gibi etkinliklerdir. İnsan kendi toplumunun, döneminin, coğrafyasının, ikliminin karakterini taşır. Ancak Herder kavimlerin, insan topluluklarının birbirleriyle ilişki kurduğunda doğalarını kaybedeceğini söylemektedir. Bu görüşün toplumların, kavimlerin, ulusların saflığını korumalarını meşrulaştırabileceği söylenebilir.

İnsanları incelerken; içinde oldukları toplumun özelliklerini ve dönemin şartlarını temel alarak özgünlüklere odaklanılması gerektiğini savunan Herder'e göre insan topluluklarının amacı yalnızca hümanitedir. Hümanite, her insan topluluğunun kendine özgü bir hümanitesi olduğunu ve bu hümaniteyi gene kendilerine özgü olarak ortaya çıkardıklarını söyler. Topluluk halinde yaşamak, bir topluma ait olmak insanın

hümaniteyi gerçekleştirmesi için zorunludur. Her toplumun kendine özgü olan hümanitesi, insanlık tarihinin hümanitesinin bir parçasıdır ve bütünlüde uyumludur. İnsanlar kendi dönemlerine ve toplumlarına uygun olarak ilkeleri, normları hümaniteye uygun kurmak zorundadırlar. Hümanite ancak tarihin belli döneminin genel anlayışını ortaya koyacak ilkelerin ele alınarak bütünü bir parçası olarak ele alınmasıyla belirlenebilir.

Hümanite insana ait olan en soylu bir kavramdır ve insanın sahip olduğu doğayı, doğası gereği olan tüm özgün eylemlerini, var oluş gayelerini kapsayan, ifade eder. İnsan hümanite sayesinde, akıl-özgürlük-dürtü-duyu ilişkilerini kurabiliyor, dünyaya hükmedebiliyor, farklı iklim ve coğrafyalarda yaşama uyum sağlayabiliyor. İşte hümanite, insanların tüm bu nitelikleri vasıtasıyla yapıp ettiklerini ifade ettiği gibi kendi toplumlarının geçmişten aktarılan gelenekler vasıtasıyla devam ettirdiği her türlü insani etkinliği, insanların bireysel yapıp ettiklerini toplumsal kılarak o topluma ve dönemine özgü kılmasıdır aynı zamanda. Açığa çıkan bu hümanite her tarihsel dönemin kendine özgü şartlarıyla ve her toplumun sahip olduğu şartlarla doğrudan belirlenir ama bizler onu tam anlamıyla kavrayamayız. Güzellik, hukuk, özgürlük, düşünsellik, duygusallık, farklı insani yetenekler olarak ortaya çıkabilen hümanite dönemseller ve farklı toplumlara ait olarak parçalı bir hüviyettir. Yani hümanite her toplumun tarihsel döneminde kendine özgü her türlü etkinliği ifade eden varlığının amacı olan bir kavramdır. İnsanın dünyevi tüm ihtiyaçları, ilgileri, yetenekleri hümaniteyi amaçlar ve ona hizmet eder. İnsan hümaniteye ancak sadece insana özgü olan yetelerle ulaşabilir. İnsan doğasının en yüce gayesi olan hümaniteye ulaşması için Tanrı insana, akıl, duyular, duygular, özgürlük, sanat, konuşma gibi şeyler vermiştir. Her insan toplumuyla uygun olarak farklı şartlarda farklı hümanitelere göre yapılandırılmıştır. Böylece hümanite insanlık tarihinin her döneminde ayrı bir ide olarak ortaya çıkmıştır. Hümanite bir toplumun tarihteki bir anında özgürlük olabileceken başka bir anında güzellik olabilecektir. Hümanite her toplumda ve ayrı dönemlerde belirir o nedenle bu hümaniteyi anlamak için her toplumu kendi döneminde, içinde bulunduğu şartlarda değerlendirmek şarttır. Dolayısıyla hümanite tek bir anlamı olan bir ide olarak değerlendirilemez. Bir toplumun farklı anlarında da farklı hümaniteler vardır.

Herder hümaniteyi insanlık için genel bir ide olarak düşünmemiştir. Her insan topluluğu kendine özel olan dil ve hümaniteye sahiptir. Halklar birbirinden farklıdır ve bu

farklılığın sebebi doğadır. Hümanite kavramı halkların doğadan kaynaklanan farklı ve çeşitli yapılarını açıklamaktadır. Tüm bu açıklamalar ışığında Herder'in hümanite kavramının; onun ırkçılık, Avrupa-merkezcilik ve sömürgecilik hakkındaki düşüncelerinin merkezinde olduğunu göstermektedir. Hümanite kavramı ile ırkçılığı reddeden bazı belirlenimler olduğu gibi ırkçılığa varacak noktalar da bulunmaktadır. Herder hümanite kavramı ile insan türünün tek bir tür olduğunu, farklı ırklara ayıramayacağını, fakat farklı coğrafya ve iklim şartlarında yaşadıklarından dolayı farklı gelişimler gösterdiğini ortaya koymaya çalışmıştır. Her ne kadar doğa, iklim ve coğrafi şartlar insanı farklılaştırmış olsa da, insan türsel olarak yine insandır. Farklı olan her halkın, insan topluluğunun kendine özgü hümanitesi, dili ve şekli olmasıdır. Hümanite kavramı, insanların çeşitliliğine vurgu yaparken bu çeşitliliğin değerlendirilmesinde farklılıklara önem verilmesini her halkın kendi hümanitesine odaklanması gerektiğini düşünmektedir. Her halkın kendine özgü olan hümanitesi, başka bir halkın hümanitesi ile karşılaştırılmaz. Bu nedenle hümanite doğaya, iklime, coğrafyaya, dile, dine ve diğer birçok insani etkinlik ve geleneğe bağlıdır. Herder böylece kültürel olarak çoğulcu bir noktada durmaktadır. Halkların hümaniteleri arasında bir karşılaştırma yapılamayacağına göre, halklar ve insan toplulukları arasında da insanlık ve gelişmişlik adına bir sıralama yapılamaz. Böylece üstünlükler hümanite kavramı ile ortadan kalkmaktadır. Dolayısıyla Avrupa-merkezcilik ve sömürgecilik devamında da ırkçılık meşru görülemeyecektir. Burada önemli olan nokta bir halkın hümanitesini bir diğer halka dayatma durumudur. Herder bunu kabul etmez ancak bunun önüne nasıl geçileceğini de söylemez. Buradaki boşluk halkların kendi hümanitelerini üstün görüp bir başka halka dayatması olabilecektir.

Herder hümanite kavramına dayanarak dünyada dört veya beş ırk olmadığını söyler. Bu görüşü Kant'ın insanları dört ırka ayırdığı görüşüne karşı çıkıştır. Herder, insanların her yerde bir aynı tür olduğunu söylerken kendi çağındaki ırk görüşlerine çıkmıştır. Amerikalılar, zenciler ona göre Avrupalıların kardeşidir. Farklı olan ise hümaniteleri, dilleri, dinleri, eğitimleri, iklimleri, coğrafyaları yani insani etkinlikleridir. Herder insanların biyolojik özellikleri ile ilgilenmez gözükmesine rağmen hümanite ile yaptığı ayırım, çok kültürcülüğü, halkları birbirinden ayırma biçimi ırkçılık ile yorumlanabilecek sonuçlar doğurabilir. Zira köleliğe karşı çıkarken, bir yandan da her halkın ve kültürün aynı seviyede gelişmediğini söylemektedir. İlk dönem eserlerinde de

doğaya, iklime, coğrafyaya, geleneğe, atalardan gelen genetiğe dayandırdığı farklılıklar, halkların hümanitelerinde bulunmaktadır. Doğa eğer bir yerde insanlara güzel beden vermediyse o insanların ruhları da güzel olamaz. Soğuk bölgelerde yaşayan halklar ona göre çirkindir. Beden olarak güzel zihin olarak gelişmiş halkların ılıman iklimde yetişeceğini düşünmüştür. Avrupalıların doğuştan üstün bir yapıya ve hümaniteye sahip olduğu sonucu buradan çıkarılabilmektedir. Halkların karışmasının, göç etmelerinin soya, kültüre, hümaniteye zarar verdiği düşüncesi Nazi ideolojisini aklamak için pekâlâ kullanılabilir. Çünkü doğa, iklim, çevre, eğitim, gelenek, dil ile her dönemde ayrı beliren hümanite kalıtsal olarak da halkın yapısını uygun olmalıydı. Başka bir açıyla bakılınca da tüm bu şartlarla belirlenen hümanite bir süre sonra gelecek nesilleri kalıtsal olarak ve gelenekler yoluyla etkileyecektir. Böylece ister istemez fiziksel ve genetik fark ortaya çıkacaktır. Kültür başlangıçta doğa, çevre, gelenek ile belirlenmesine rağmen daha sonra sadece o ırka ait bir nitelik olarak kabul görecektir. Halkların bu etkenlerden kaynaklanan farklı hümanitelerinin, gerek doğa gerekse ilahi olarak belirlenen özelliklerinin ulusal üstünlükle sonuçlanması doğal karşılanabilecektir.

Sömürgeciliğe ve ırk düşüncesine karşı olduğunu çok defa yazan Herder, bazı halklar hakkında iyi konuşmamıştır. Yahudilerin sanatta beceriksiz olduğunu, zihinlerinin köleliğe uygun olduğunu, kendi topraklarında dahi olgunluğa ulaşamadıklarını düşünmüştür. Halkların hümanitelerinin kendine has olduğunu söylerken üstün ırkı reddetmekte, diğer yandan da halkların birbirine karışmasına karşı çıkarak Hitler ile benzer görüşleri ortaya koymaktadır. Çünkü halkların karışması kendilerine özgü olan hümanitesini bozacaktır. Etnik kökeni farklı olan insanlar birbiriyle karışmamalıdır. Her halk kendi hümanitesi ve birliği ile değerlidir. Halklar bağımsız yaşamalıdır. Bu görüşleri Avrupa'daki milli uyanışa ve Balkanlaşma sürecine temel alınmıştır. Tüm bunlara rağmen Herder düşüncesinde hümanitelerin üstünlüğü, biyolojik olarak ırk teorisi doğrudan yoktur. Ancak düşüncelerinin Nazilerin yaptıklarının düşünsel olarak temellendirmeye olanak taşıdığı iddia edilebilir.

Herder'in kimi halklar ile ilgili söyledikleri de dikkat çekmektedir. Moğollar, doğanın onları yapılandırması ile coğrafyaya uyum sağlayarak yırtıcı akbabalar gibi olabilirler. Çinliler, Moğol istilasının etkileri ile bedenen çirkinleşmiştir. Nitekim Çinlilerin despot bir yönetime sahip olması kalıtsal hale gelen bu çirkinlikleri yüzündendir. Asam krallığında yaşayan insanlar ilkel kavimlerin barbarlığına sahiptir. Hintliler sanata

yatkındır, huy ve beden olarak hoş ve çekicidirler. Persler asil ve güzel bir karaktere sahiptir. Türkler çirkin bir kavimdir, fethettikleri yerlerdeki güzel soylu halklarla ilişkilerinden dolayı güzel hale gelmiştir. Türkmenler en iyi coğrafya ve iklim şartlarında bile çirkin kalmıştır.

Herder, düşünceleriyle Avrupa-merkezciliği, sömürgeciliği ve ırkçılığı reddetmiştir. Ancak düşüncelerinde bazı çelişkiler olduğu söylenebilir. Bazı kavimlerden bahsederken sürekli vahşiliğe, ilkelliğe atıf yapması, zenci ve çirkin ifadelerini sıklıkla kullanması ırkçı bir tavır barındırmaktadır. Aklı kullanmakta zorluk yaşayan, özgürlükten uzak olan kimi halkların hümaniteye ulaşması için Avrupalıların müdahalesinin meşruiyet kazandığı yorumları yapılabilecektir. Hümanite kavramı, halkların karşılaştırılması için ortaya koyulmuş bir kavram değildir. İnsanların aynı tür olduğu, farklılıkları ve her dönemlerinde kendi ideleri olduğu hümanite kavramı ile savunulmuştur. Ancak Herder'in çoğulcu anlayışı, farklılıklara vurgusu, hümaniteler ile ilgili yaptığı ayrımların ırkçılıkla ilişkilendirilme zemini taşıdığı söylenebilecektir.

KAYNAKÇA

- Adler, Hans. "Herder's Concept of Humanität". *A Companion to the Works of Johann Gottfried Herder*. ed. Hans Adler - Wulf Koepke. 93-116. New York: Camden House, 2009.
- Adomo, Theodor W. *Otoritaryen Kişilik Üstüne - Niteliksel İdeoloji İncelemeleri*. çev. Doğan Şahiner. İstanbul: Say Yayınları, 2011.
- Aristoteles. *Politika*. çev. Furkan Akderin. Ankara: Say Yayınları, 3. Basım, 2017.
- Aşar, Sevim. *İrk ve İrkçilik Üzerine Tartışmalar ve Yeni İrkçilik*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Ateşoğlu, Güçlü. "Herder'den Hegel'e, Anahatlarıyla 'Tarih' Kavramı". *Tarih Felsefesi / Seçme Metinler*. haz. Güçlü Ateşoğlu - Doğan Özlem. 9-23. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 4. Basım, 2017.
- Balibar, Etienne. "Bir 'Yeni-İrkçilik' Var mı?" çev. Nazlı Ökten. *İrk Ulus Sınıf / Belirsiz Kimlikler*. ed. Etienne Balibar - Immanuel Wallerstein. 25-38. İstanbul: Metis Yayınları, 3. Basım, 2000.
- Barbujani, Guido. *İrkların İcadı / İrkçiliğe Karşı Bilim*. çev. Volkan Çandar. İletişim Yayınları, 1. Basım, 2022.
- Barnard, Frederick M. *Herder On Nationality, Humanity, And History*. Montreal & Kingston: McGill-Queen's University Press, 2003.
- Beiser, Frederick C. *Aklın Kaderi / Kant'tan Fichte'ye Alman Felsefesi*. çev. Emre Bilgiç. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1. Basım, 2022.
- Beiser, Frederick C. *Aydınlanma, Devrim ve Romantizm*. çev. Aslı Önal. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Bernasconi, Robert. *İrk Kavramını Kim İcat Etti?* çev. Zeynep Direk vd. haz. Zeynep Direk. İstanbul: Metis Yayınları, 6. Basım, 2020.
- Boas, Franz. *Antropoloji ve Modern Yaşam*. çev. Deniz Uludağ. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Césaire, Aimé. *Sömürgecilik Üzerine Söylev*. çev. Güneş Ayas. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2005.
- Cevizci, Ahmet. *Aydınlanma Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 7. Basım, 2010.
- Collingwood, R.G. *Tarih Tasarımı*. çev. Kurtuluş Dinçer. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 8. Basım, 2019.

- Çiğdem, Ahmet. *Aydınlanma Düşüncesi*. Ankara: Vulgus Yayınları, 4. Basım, 2021.
- Dover, Cedric. "The Racial Philosophy of Johann Herder". *The British Journal of Sociology* 3/2 (Haziran 1952), 124-133.
- Eggel, Dominic vd. "Was Herder a Nationalist?" *The Review of Politics* 69/1 (Winter 2007), 48-78.
- Fanon, Frantz. *Siyah Deri, Beyaz Maskeler*. çev. Orçun Türkay. İstanbul: Metis Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Erden Kaya, Emine. *Yeni Irkçılık Ekseninde İslamofobi*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Erden Kaya, Emine - Durgun, Şenol. "İrkçiliğin Dönüşümü: Kavramsal Ve Kuramsal Bir Analiz". *Akademik Hassasiyetler* 7/13 (2020), 79-102.
- Fanon, Frantz. *Yeryüzünün Lanetlileri*. çev. Şen Süer. İstanbul: Versus Kitap, 3. Basım, 2020.
- Fontette, François De. *İrkçilik*. çev. Haldun Karyol. İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Basım, 1991.
- Geulen, Christian. *İrkçiliğin Tarihi*. çev. Simin Şahin. İstanbul: Runik Kitap, 1. Basım, 2021.
- Giddens, Anthony. *Sosyoloji*. ed. Cemal Güzel. çev. Hüseyin Özel vd. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 1. Basım, 2012.
- Gökberk, Macit. *Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2. Basım, 2019.
- Hentsch, Thierry. *Hayali Doğu*. çev. Aysel Bora. İstanbul: Metis Yayınları, 1996.
- Herder, Johann Gottfried von. "Hümanizm Kelimesi ve Kavramı". çev. Mehmet Barış Albayrak. *Aydınlanma Nedir?* haz. Mehmet Barış Albayrak. 65-72. İstanbul: Albaraka Yayınları, 1. Basım, 2022.
- Herder, Johann Gottfried von. "Letters for the Advancement of Humanity (1793-7) – Tenth Collection". çev. Michael N. Forster. *Herder: Philosophical Writings*. ed. Michael N. Forster. 380-425. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Herder, Johann Gottfried von. *Tarih Felsefesi*. çev. S. Battal Arvasi. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Herder, Johann Gottfried von. "This Too a Philosophy of History for the Formation of Humanity". çev. Michael N. Forster. *Herder: Philosophical Writings*. ed. Michael N. Forster. 272-358. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

- Israel, Jonathan. *Radikal Aydınlanma ve Modern Demokrasinin Kökenleri*. çev. Ahmet Fethi Yıldırım. İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Kant, Immanuel. "On the Different Races of Man". *Race and the Enlightenment- A Reader*. ed. Emmanuel Chukwudi Eze. Malden, Massachusetts: Blackwell Publishers, 1997.
- Kartarı, Asker. *Farklılıklarla Yaşamak / Kültürler Arası İletişim*. Ankara: Ürün Yayınları, 1. Basım, 2001.
- Keyman vd. "Dünya Nasıl 'Dünya' Oldu?" *Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark*. ed. Fuat Keyman vd. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- Kurtbaş, İhsan. *Etnosentrizm ve Ötekileştirme Perspektifinde Siyasal Eğilimler*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Levinson, Daniel J. "The Study Of Ethnocentric Ideology". *The Authoritarian Personality*. ed. Max Horkheimer - Samuel H. Flowerman. 3/1007. New York: The American Jewish Committee Social Studies Series, 1950.
- Lévi-Strauss, Claude. *İrk, Tarih ve Kültür*. çev. Haldun Bayrı vd. İstanbul: Metis Yayınları, 7. Basım, 2016.
- Lewis, Bernard. *Semitizm ve Anti-Semitizm / Çatışma ve Önyargıya Dair*. çev. Hür Güldü. İstanbul: Everest Yayınları, 1. Basım, 2004.
- Lomba, Ania. *Kolonyalizm / Postkolonyalizm*. çev. Mehmet Küçük. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1. Basım, 2000.
- Luraghi, Raimondo. *Sömürgecilik Tarihi*. çev. Halim İnal. İstanbul: e Yayınları, 2000.
- Macit, M. Hanifi - İplikci, Alper. *Tarih Felsefesi*. Ankara: Pegem Akademi, 2. Basım, 2017.
- Mbembe, Achille. *Zenci Aklın Eleştirisi*. çev. Özge Arasan Simon - Volkan Çandar. İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Memmi, Albert. *Sömürgecinin Portresi / Sömürgeleştirilenin Portresi*. çev. Şen Sür. İstanbul: Versus Kitap, 2009.
- Miles, Robert. *İrkçilik*. çev. Sibel Yaman. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1. Basım, 2000.
- Montesquieu. *Kanunların Ruhu Üzerine*. çev. Fehmi Baldaş. İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2014.
- Ozan, Meral. "Herder' de Volk Kavramı". *Milli Folklor* 45 (2000), 40-42.
- Özbek, Hür Sinan. *Teori ve Pratikte İrkçilik*. Ankara: Fol Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Özbek, Metin. *İrklara Veda*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1. Basım, 2015.

- Özlem, Doğan. *Tarih Felsefesi*. İstanbul: Notos Kitap, 5. Basım, 2019.
- Parla, Jale. *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Saini, Angela. *Üsttekiler / Irk Biliminin Geri Dönüşü*. çev. Özlem Özarpacı. İstanbul: Minotor Kitap, 1. Basım, 2022.
- Sartre, Jean Paul. *Hepimiz Katiliz*. çev. Süheyla N. Kaya. İstanbul: Belge Yayınları, 1. Basım, 1995.
- Schnapper, Dominique. *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki*. çev. Ayşegül Sönmezay. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.
- Schnapper, Dominique. *Yurttaşlar Cemaati - Modern Ulus Fikrine Dair*. çev. Özlem Okur. İstanbul: Kesit Yayıncılık, 1995.
- Sevim, Acar. *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 1. Basım, 2008.
- Sikka, Sonia. *Herder on Humanity and Cultural Difference*. New York: Cambridge University Press, 2011.
- Spencer, Vicki. "In Defense of Herder on Cultural Diversity and Interaction". *The Review of Politics* 69/1 (Winter 2007), 79-105.
- Şenel, Alaeddin. *Irak ve Irkçılık Düşüncesi*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1984.
- Taş, Mehmet. *Avrupa'da Irkçılık*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1999.
- Yeğenoğlu, Meyda. *Sömürgeci Fanteziler / Oryantalist Söylemde Kültürel ve Cinsel Fark*. İstanbul: Metis Yayınları, 2003.
- Zammito, John. "Herder and Historical Metanarrative: What's Philosophical about History?" *A Companion to the Works of Johann Gottfried Herder*. ed. Hans Adler - Wulf Koepke. 65-91. New York: Camden House, 2009.
- Zenginoğlu, Samet. "Avrupa'da Irkçılık Düşüncesinin İnşası ve Günümüzde Yeni Irkçılık Tartışmaları". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi* 11/2 (2022), 865-879.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Şerif Fatih AKKAĞIT	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Anadolu Üniversitesi
Fakülte	Açıköğretim Fakültesi
Bölümü	Felsefe Bölümü
Makale ve Bildiriler	
1. Akkağıt, Şerif Fatih. “Aristoteles’te İnsan Kavramı”. <i>Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi</i> 1/42 (2022), 124-151.	